

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İNNOVASIYA TIPLİ MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5301.01 Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

5308.01 Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

Fəlsəfə doktoru

elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: _____ Əlvan Qərib qızı Süleymanova

Elmi rəhbər: _____ i.e.d. prof. Gülənbər Arif qızı Əzizova

BAKI – 2021

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI	9
1.1. Məşğulluq konsepsiyaları və məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin nəzəri əsasları	9
1.2. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin müasir mexanizmləri ...	19
1.3. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasına yanaşmalar.....	31
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İNNOVASIYA TIPLİ MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİ.....	43
2.1. Azərbaycan sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsi vəziyyətinin təhlili	43
2.2. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi	60
2.3. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi	71
III FƏSİL. SƏNAYEDƏ İNNOVASIYA TIPLİ MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ .	87
3.1. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi	87
3.2. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun müasir maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi imkanları: vençur maliyyələşdirməsi.....	100
3.3. İnnovativ sənaye sahələrinin dövlət maliyyələşdirməsinin istiqamətləri	114
Nəticə.....	121
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	127
ƏLAVƏLƏR.....	139

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İnnovasiya yönümlü iqtisadiyyat elm və texnologiyaların yüksək inkişafı, yeniliklərin iqtisadi fəaliyyət sahələrində qısa zamanda mənimsənilməsiylə səciyyələnir. Elmi-texniki nailiyyətlər ölkələrin inkişaf səviyyəsini müəyyən edən əsas göstəricilərdən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan, dövlətin iqtisadi siyasətdə innovativ inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alması vacibdir. Hazırda Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinin aşağı olması onun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsilə əlaqədar məsələləri aktuallaşdırır. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinin artırılması ölkə sənayesinin inkişafı və istehsal edilən məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, texnologiya idxalından asılılığının azaldılması üçün vacibdir.

Həmçinin, dünya iqtisadiyyatının mövcud inkişaf xüsusiyyətləri, sosial-iqtisadi proseslər və çağırışlar ölkələrin yeni şərtlərlə uyğunlaşaraq inkişafını şərtləndirir. Qeyd edək ki, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatın əsas bölmələri üzrə islahatlarla səciyyələnən yeni inkişaf mərhələsinə keçid etmişdir. Mövzunun işləndiyi ilkin dövrdə ölkədə sənayenin inkişafı ilə əlaqədar prioritetlər və hədəflərin əks olunduğu “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” və “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” 2020-ci ilə qədər icra olunmuşdur. Bu dövrdə yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafı, milli innovasiya sisteminin qurulması hədəflənirdi. 2021-ci ildən sonrakı dövr üçün isə həmin ilin fevral ayında ölkə Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də əks olunmuş müddəalar tədqiq etdiyimiz dissertasiya işinin aktuallığını saxlamağa imkan vermişdir. Bu isə həm rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması, eyni zamanda iqtisadi artımın qeyri-neft

sənayesi üzərində formalaşdırılmasının hədəflənməsi, yaşıl iqtisadiyyata keçidlə əlaqədar müddəaların təsbit olunması ilə bağlıdır.

Həmçinin, Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 2015-ci ildən Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuş və “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”in öhdəliklərinin yerinə yetirilməsilə bağlı dövlət orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin icrasının əlaqələndirilməsi məqsədilə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaratmışdır. “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”in öhdəliklərinin yerinə yetirilməsilə bağlı ölkəmiz Nyu-York şəhərində hesabatların təqdim olunmasında iştirak edir. Bu Gündəliyin 9-cu məqsədində də yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahəsində məşğulluğun artırılması göstəriciləri mütəmadi olaraq ölkələr üzrə izlənilir. Bu baxımdan mövzu yenə də aktuallığını saxlamaqdadır.

Qeyd edilən sənədlərdə ölkədə sənayenin modernləşdirilməsi, innovativ istehsalın genişləndirilməsi, sənayedə yeni iş yerlərinin, əsasən, orta və yüksək texnoloji müəssisələrin açılması hesabına təmin edilməsi, sənaye müəssisələrinin tədqiqat və işləmələrə dair fəaliyyətinin artırılmasına dair məqsədlər nəzərdə tutulur. Bu məqsədlərə nail olmaq təşkilati-iqtisadi tədbirlərlə yanaşı ölkə sənayesində həm texnoloji intensivliyin ölçülməsi və uyğun məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsini, həm də dövlətin mövcud iqtisadi siyasətini nəzərə alaraq sənaye sahəsində investisiya istiqamətlərinin qarşılıqlı əlaqədə tədqiqini, eyni zamanda, sənayedə məşğulluğun maliyyələşdirilməsi istiqamətində innovativliyin təmin edilməsi baxımından elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanmasını zəruri edir. Bu baxımdan, Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin tədqiqi elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə dair ilk sistemli yanaşma C.M.Keyns tərəfindən sənaye inqilabının gətirdiyi yeniliklərlə artan işsizliyin azaldılması ilə əlaqədar olmuşdur. Respublikamızda problemin müxtəlif istiqamətlərinə dair tədqiqatlar aparmış iqtisadçı alimlər Abasova S.H., Abbasov V.H, Bağırov D.A., Bədəlov Ş.Ş., Əliyev T.N., Əzizova G.A., Həsənli M.X., Hüseynova A.D., Kaşiyeva F.Ş., Kəlbiyev Y.A., Manafov Q.N., Məmmədov Z.F., Mikayılov F.Q., Muradov

A.N., Muradov Ş.M., Nəcəfov Z.M., Qasimov F.H., Rzayev Z.Ş., Salayev R.A., Səmədzadə Z.Ə., Yüzbaşıyeva G.Z., və başqalarıdır. Həmçinin, tədqiq edilən mövzunun müxtəlif aspektlərinə dair dünya iqtisadçı alimlərinin: a) texnoloji inkişafın sənayenin strukturuna təsirinə dair - K.Marks, J.Şumpeter, J.B.Sey, C.Steuart, D.Bell, P.Stounman, C.Helbreyt, R.Aron, R.C.Qordon, R.Solou, K.Friman, R.R.Nelson, b) insan kapitalının maliyyələşdirilməsinə dair - T.V.Şults, Q.S.Beker, L.Turou, R.Lukas, P.Romer, D.Rismen, c) innovasiya tipli məşğulluğa dair - P.İ.Blus, İ.N.Novikova, M.D.Şariqin, T.V.Blinova, S.Q.Zemlyanuxina, O.L.Romanova, L.V.Sankova, E.V.Borisova, İ.N.Qrişunina, L.S.Çijova, B.A.Jankubayev, həmçinin, d) sənayedə texnoloji intensivliyin tədqiqinə dair - D.Neumark, D.Reed, N.Ahmad, A. Hoffman, T.Hatzichronoglou, C.R. Baldvin, Q.Cellatly və D.E.Heker tərəfindən yazılan əsərlərdə tədqiqatlar aparılmışdır. Bununla əlaqədar, dissertasiya işində innovativ sənaye sahələrində məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar problemlərin həllinə daha çox diqqət edilmiş və sənaye sahələrinin perspektiv inkişafına innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanlarının artırılması nöqteyi-nəzərindən baxılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Qeyd edilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- məşğulluğun maliyyələşdirilməsi nəzəriyyələrinin tədqiqi;
- müasir dövrdə sənayedə iş yerlərinin xüsusiyyətlərinin və sənaye siyasətinə dair beynəlxalq təcrübənin təhlili və müqayisəsi;
- Azərbaycan sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin araşdırılması;
- innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən amillərin təhlili;
- sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinə təsir edən əsas amillərin ekonometrik qiymətləndirilməsi;

- ölkə sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf perspektivlərinin proqnozlaşdırılması;
- sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirmə mexanizmlərində olan problemlərin müəyyən edilməsi;
- sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycanda sənayesində innovasiya tipli iş yerləridir.

Tədqiqatın predmeti sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun meyarlarının müəyyən edilməsi və maliyyələşdirilməsi mexanizmidir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində elmi abstraksiya, analiz və sintez, müqayisə, iqtisadi-statistik təhlil, induksiya və deduksiya, modelləşdirmə (ekonometrik təhlil) kimi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatdan alınmış nəticələrə əsasən müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Emal sənayesinə yönəldilən dövlət investisiyalarına, eləcə də, təşviq edilən özəl investisiyalara diferensial və mərhələli yanaşmanın tətbiq edilməsi;
- Mərkəzi Bankın prioritet sənaye sahələrinə investisiya məqsədilə kredit verən komməriya banklarına (investisiyaların müddəti, məbləği, regional bölgüsü, yaranacaq iş yeri sayı və milli kontenti əhatə etməsi və s. amillər nəzərə alınmaqla) zəmanət mexanizmi ilə güzəştlər təklif etməsi və investisiya banklarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması, komməriya banklarının depozitlərinə “mənfi” və ya “0” faizinin tətbiqi;
- İnnovativ sənaye sahələrində mənfəət vergisi dərəcəsinin reqressivliyinin təmin edilməsi;
- Tədqiqat və işləmələrə investisiya edən sənaye müəssisələrinə investisiya vergi krediti mexanizminin tətbiqi;
- Dövlətin iqtisadi siyasətində innovativ sənaye sahələrinin inkişafının nəzərə alınması, həmçinin, innovasiya və investisiya siyasəti üzrə koordinasiyanın təmin edilməsi;

- İri sahibkarlıq və vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektlərinin vençur maliyyələşdirməsinə təşviq edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin tədqiqindən əldə edilən əsas elmi yeniliklər aşağıdakılardır:

- sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinin müəyyən edilməsinə dair müəllif yanaşması təqdim edilmişdir;
- innovativ və qeyri-innovativ sənaye sahələrində məşğulluq səviyyəsinə təsir edən amilləri qiymətləndirməyə imkan verən model işlənmişdir;
- ölkə sənayesinin texnoloji intensivlik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məşğulluğun maliyyələşdirilməsi baxımından perspektiv sahələri müəyyən edilmişdir;
- innovativ sənaye sahələrinin dövlət maliyyələşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmiş və mexanizmlərin fəaliyyətində müşahidə göstəriciləri təklif edilmişdir;
- innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi məqsədilə investisiyaların stimullaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə, eləcə də, vençur fəaliyyətinin əsaslarını formalaşdırma istiqamətlərinə dair təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun müəyyən edilməsinə dair yanaşmanın, sənayedə məşğulluğuq səviyyəsinə təsir edən maliyyələşdirmə istiqamətlərinin modelləşdirilməsinin işlənməsi və maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin hazırlanmasıdır. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin qiymətləndirilməsi ölkənin innovasiya yönümlü iqtisadiyyata dair inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə imkan verir. Tədqiqat nəticəsində alınmış bir çox nəticələr ölkədə sənaye, məşğulluq, struktur, investisiya və maliyyə siyasəti üçün praktiki əhəmiyyətə malikdir. Ölkə sənayesinin texnoloji intensivlik nəzərə alınmaqla təqdim edilən təsnifatı innovativ və qeyri-innovativ sənaye sahələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Həmçinin, tədqiqat prosesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən amillərin ekonometrik

qiymətləndirilməsinə dair işlənmiş model innovativ və qeyri-innovativ sənaye sahələrinin məşğulluq mövqeyindən perspektivlərini müəyyənləşdirməsini mümkün edən əhəmiyyətli vasitədir. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin strateji istiqamətləri praktiki olaraq sənayedə investisiya istiqamətlərini və dövlətin maliyyə siyasətinin innovativ inkişafı dəstəkləməsinə yönəldilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqat prosesində aparılan araşdırma və təhlillərin nəticələrindən dövlətin sənaye və maliyyə strategiyasının işlənməsində, sənaye sahələrində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin proqnozlaşdırılmasında, sahəvi və regional inkişaf proqramlarının hazırlanması üzrə qərar qəbul etmə mexanizmlərinin işlənilməsində tətbiq edilə bilər. Bununla yanaşı, təklif edilən yeni yanaşma və alınmış praktiki nəticələr bu sahədə tədqiqat aparan mütəxəssislər və dövlət idarəetmə qurumlarında faydalı ola bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin nəticələri və əsas müddəaları beynəlxalq elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş, biri xaricdə olmaqla 11 məqalə və biri xaricdə olmaqla 8 tezis nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun 2016-2017-ci illər üzrə təsdiq edilmiş iş planına müvafiq olaraq yerinə yetirilmişdir. Alınmış elmi-praktiki nəticələr İqtisadiyyat Nazirliyi (İN-D/Y-2643/2018) və İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu (İİETİ-01-07/03) tərəfindən tətbiq edilmək üçün qəbul edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi. Dissertasiya giriş (10835 işarə), üç fəsil (205527 işarə), nəticə (11686 işarə), ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarət olmaqla ümumi həcmi 228048 işarədir.

I FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-

METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Məşğulluq konsepsiyaları və məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin nəzəri əsasları

Məşğulluq işçi qüvvəsinin iş yerləri arasında bölünməsi və onların istehsal vasitələri ilə birləşməsi üzrə ictimai iqtisadi münasibətləri əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır. Məşğulluğu müxtəlif ədəbiyyatlarda iqtisadi kateqoriya olmaqla yanaşı, sosial kateqoriya da hesab edirlər. Məşğulluğun iqtisadi kateqoriya olması iş qüvvəsinin istehsal prosesində iştirakı və iqtisadi münasibətlərin iştirakçısına çevrilməsilə əlaqədardır. Sosial kateqoriya kimi əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri, işçinin yaşayış şərtlərinin dəyişməsi və bu kimi təsirlərlə fərqləndirilir. Sosial kateqoriya olaraq qiymətləndirilərkən, adətən, əməyin iqtisadi reallaşdırılması nəticəsində yaranmış təsirlər nəzərə alınır. Bu baxımdan, məşğulluğu yalnız iqtisadi kateqoriya hesab etmək daha düzgün olardı. İstənilən iqtisadi sistemdə formalaşan üst qurum, yəni cəmiyyətin sosial münasibətləri dairəsi iqtisadi münasibətlərin təzahürüdür. Məşğulluq səviyyəsinin artırılması ölkədə iqtisadi inkişaf və artımı təmin etdiyindən əhalinin həyat səviyyəsi yaxşılaşmaqla “sosial effekt” yaratmış olur.

Məşğulluğun əsas iqtisadi funksiyası iş qüvvəsilə istehsal vasitələrinin birləşməsindən, yəni cəmiyyətin hər bir üzvünün tələbatını ödəmək üçün zəruri olan maddi və qeyri-maddi nemətlərin yaradılması məqsədilə işçilərin iqtisadi cəhətdən səmərəli olan iş yerləri ilə təmin edilməsindən ibarətdir. Məşğulluğun sosial funksiyası əhalinin istehsalın və cəmiyyətin idarə edilməsində iştirak imkanlarını artırması, yaşayış üçün zəruri olan qərarların qəbul edilməsində və digər bu kimi tədbirlərdə fəallığıdır [77, s. 21]. Bu baxımdan, məşğulluğun iqtisadi və sosial təsirlərini nəzərə alaraq dövlət məşğulluğun tənzimlənməsini həyata keçirir. Dövlətin məşğulluğu tənzimləmə tədbirləri əmək bazarında reallaşdırılan iqtisadi siyasətlə əlaqədardır. Məşğulluğu tənzimləmənin müdafiə səciyyəli, həvəsləndirici, məhdudlaşdırıcı,

direktiv tənzimləmə və maliyyə tədbirləri fərqləndirilir [63, s. 245]. Qeyd etmək vacibdir ki, məşğulluğun tənzimlənməsi artan işsizlik problemi ilə əlaqədar olmuşdur. Dövlət kəmiyyətə daha çox və keyfiyyətə daha yüksək standartlara malik iş yerlərinin yaradılmasında maraqlıdır və bu ölkənin əmək ehtiyatlarının səmərəli təşkilinə şərait yaradır.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələr çalışır ki, istehsal öz tam həcminə uyğun fəaliyyət göstərsin və tam məşğulluq təmin olunsun. Tam məşğulluq əmək qabiliyyəti olan və işləmək istəyən hər bir kəsin işlə təmin edilməsi deməkdir. Lakin, iş qüvvəsinin potensialından səmərəli və faydalı istifadə etməklə tam məşğulluğun təmin edilməsi mümkün olmur, çünki tam məşğulluq şəratində işsizliyin səviyyəsi friksion və struktur işsizlərin sayı ilə müəyyən olunur. Yaranmış bu işsizlik təbii işsizlik adlanır. İşsizliyin təbii səviyyəsində iş axtaranlarla iş yerlərinin sayının bərabərliyini nəzərdə tutan balanslaşdırılmış əmək bazarı fəaliyyətdə olur. Lakin istehsal potensialından tam istifadə edilməsi mümkün olmadıqca işsizlik hər zaman təbii işsizlik səviyyəsindən çox olur. Friksion işsizliyə (iş axtarmaqla, iş yeri gözləməklə əlaqədar) iş axtaranlar və yaxın gələcəkdə işlə təmin olunan əmək qabiliyyətli insanlar aiddir. Bu zaman işçi öz arzusu ilə daha yüksək əmək haqqı verilən və daha məhsuldar sahələrə keçir. Struktur işsizlər isə istehlak tələbində və istehsal texnologiyasında baş verən əhəmiyyətli dəyişiklərlə əlaqədar müəyyən ixtisaslara tələbin azalması ilə baş verir. Struktur işsizliyin əsas formalarından biri texnoloji işsizlikdir. Əmək bazarının qeyri-səmərəli fəaliyyəti zamanı boş iş yerləri haqqında tam informasiya verilmədikdə isə institutsional işsizlik yaranır. Tsiklik inkişaf əlaqədar durğunluq və böhran dövründə əmtəələrə və xidmətlərə olan məcmu tələb azaldıqda məşğulluq ixtisar olunur ki, bu tsiklik işsizlik yaradır.

Məşğulluğun təmin edilməsinin dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən və əmək ehtiyatlarının iqtisadi artımı təmin edən amillərdən biri olması işsizlik probleminin həllində dövlət müdaxiləsini zəruri edir. İqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəlmiş fiskal və monetar iqtisadi siyasət məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinə, yəni məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin formalaşmasına məhdudlaşdırıcı və stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərə

malikdir. Çünki, inzibati-amirlik sistemindən fərqli olaraq bazar iqtisadi sistemində dövlət tərəfindən bütün istehsalın birbaşa maliyyələşdirilməsi həyata keçirilmir. Məşğulluğun maliyyələşdirilməsi dedikdə, dövlət və özəl bölmə tərəfindən iş yerlərinin yaradılması ilə nəticələnən investisiya fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin dövlətin iqtisadi siyasətinin təsirlərindən asılı olması məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin tədqiq edilməsində dövlətin iqtisadi təsir metodlarının təhlilini tələb edir. Dövlət iqtisadi hadisə və proseslərin tənzimlənməsinin iki üsulundan – fiskal (büdcə-vergi) və pul-kredit siyasətindən istifadə edərək məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin miqyası və sərhədlərini müəyyən edir. Fiskal və monetar tənzimləmənin tərkib hissəsi olaraq birbaşa metodlara – dövlət ehtiyacları üçün məhsulların (əmtəə, iş və xidmətlər) alınması, məqsədli dövlət proqramları, dövlətin texniki tənzimləməsi, maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi, qiymətlərin (tariflərin) dövlət tənzimlənməsi, amortizasiyaların hesablanma qaydası, dövlət müəssisələrinin mülkiyyətinin idarə edilməsi, iş yerlərinin yaradılması, peşəkar kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması, onların təkmilləşdirilməsi üzrə dövlət proqramları, iş yerləri üzrə kvotalaşdırma, minimum əmək haqqı normativinin müəyyənləşdirilməsi və büdcədən maliyyələşən işçilərinin əmək haqqının tənzimlənməsi, dolayısı tənzimləmə metodlarına isə vergi dərəcələri, məcburi ehtiyat norması, əks-maliyyələşdirmə dərəcəsi, valyuta məzənnəsi tənzimlənməsi, açıq bazarda əməliyyatlar, gömrük-tarif tənzimlənməsi və bu kimi tədbirlər aiddir.

Məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin mahiyyətini müəyyən edərkən məşğulluğun təmin edilməsinə dair nəzəri məktəblərin fikirlərinin təhlil edilməsi zəruridir. Qeyd edək ki, məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə ilk tarixi zərurət sənaye inqilabı ilə əlaqədar olmuş və makrosəviyyədə həllini tələb edən problem kimi formalaşmışdır. XVIII əsrdə İngiltərədə sənaye inqilabının başlaması ilə iqtisadi inkişaf tsiklində yüksək istehsal və durğunluq bir-birini izləməyə başladı. İqtisadi tsiklin durğunluq mərhələsində xeyli işçi işdən kənar qalırdı. 1929-cu ildən başlayaraq işsizlik problemi daha da kəskinləşirdi və İngiltərə, ABŞ, Kanada, Almaniya, İtaliya, Skandinaviya, Fransa, Avstraliya kimi sənayecə inkişaf etmiş

ölkələr işsizliyin azaldılması üçün tədbirlər həyata keçirirdilər. Sənaye inqilabı və böhranların başladığı bu dövrdən etibarən işsizlik sənayenin yaratmış olduğu iqtisadi anlayış oldu.

Böyük Böhran dövrünə qədər klassik nəzəriyyələr əmək bazarının öz-özünə tənzimləndiyini qeyd edərək, məşğulluğun təmin edilməsini makrosəviyyədə təhlil etməmişdilər. Klassiklər və ardıcılıarı hesab edirdilər ki, bazar sisteminə mənsub öz-özünə nizamlanma prosesi istehsalı tam məşğulluq səviyyəsinə qədər artırma bilər. İş qüvvəsinin qiyməti bazar konyukturasına tez və çevik cavab verir, ona real tələbdən asılı olaraq artır və azalır. Əgər, əmək təklifinin əməyə tələbdən çox olması səbəbindən işsizlik yaranarsa, o qiymətlərə onların azalması, yəni əmək bazarında tarazlıq yaranana qədər əmək haqqının azalması istiqamətində təsir edəcək və bazarın strukturu istehlakçıların tələbinə uyğundursa bazar məhsullardan təmizlənir və sahibkarlar məhsul istehsalı ilə uyğunluğu təmin edirlər. Sey qanununun “təklif özünə uyğun tələb yaradır” fikri əsasında klassiklər qeyd edirdilər ki, qənaətçilik istehlakı məhdudlaşdırır, məhsula tələb yaranmır, istehsal azalır və nəticədə işsizlik artmaqla gəlirlər azalır. Əgər ev təsərrüfatlarının etdiyi qənaət qədər sahibkarlar investisiya etsələr istehsal səviyyəsi və məşğulluq dəyişməz. Spesifik bazar qanunlarının fəaliyyəti prosesində iş yerləri uğrunda rəqabət əmək haqqını o qədər azaldır ki, sahibkarlar üçün əmək haqqı üzrə məsrəflər səmərəli olur və bütün işsizləri işə qəbul etmək imkanı yaranır. Əmək haqqında olan bu dəyişiklik isə məcburi işsizliyi aradan qaldırır. Lakin qeyd etməliyik ki, bazar iqtisadi sistemində rəşional fəaliyyəti nəzərdə tutan iqtisadi subyektlər, yəni sahibkarlar, heç də, əmək məsrəflərini artırmaq niyyətində deyildir. Həmçinin, müasir şəraitdə əməyin tələb və təklifinə təsir edən çoxsaylı amillərin formalaşması əmək haqlarını yeganə tənzimləyici amil olaraq müəyyən etməyə imkan vermir. Bu baxımdan, klassiklərin məşğulluğun öz-özünə tənzimlənən bir iqtisadi proses olması mövcud bazar münasibətləri şəraitində özünü doğrultmur.

Sənaye inqilabının gətirdiyi yeniliklərin tətbiqlə artan işsizlik dövründə Keyns əmək bazarının öz-özünə tənzimlənmədiyini və “təklif özünə uyğun tələb yaradır” fikrinə əks olaraq tələbin özünə uyğun təklif yaratması ideyasını isbat etdi. Klassik

nəzəriyyədən fərqli olaraq Keynes işsizliyin struktur və friksion formalarına əlavə olaraq “məcburi işsizlik” formasını da digər işsizlik növü kimi elmə daxil etdi [99, s.148]. Keynes “məcburi işsizlik” anlayışını səmərəli məcmu tələbin kifayət qədər olmamasında görürdü. O qeyd edirdi ki, səmərəli tələb olan yerdə məşğulluq olacaq [26, s. 324]. Keynes nəzəriyyəsində əmək təklifi məşğulluğu formalaşdırmır və əmək haqqına müvafiq maksimum mümkün məşğulluq səviyyəsini ifadə edir. Əhalinin gəlirlərini artırmaq üçün əmək haqqının artması zəruri hal alır. Keynes isbat etməyə çalışır ki, “.....əmək haqqı vahidlərində ölçülmüş səmərəli tələbin dəyişikliklərinə cavab olan qiymətin və istehsalın dəyişkənlikləri vahidə bərabərdir” [26, s. 324]. Bununla o, izah etməyə çalışırdı ki, əgər məcmu tələb məşğulluğun az dəyişməsilə xarakterizə olunan məhsullar istiqamətində dəyişərsə, məşğulluğun səviyyəsi azala bilər. Bu halda sahibkarlar gəlirlərini xeyli çoxaltsa da, işçilərin əmək haqlarına sərf olunan xərclər o qədər də artmayacaq. Çünki, Keynes tərəfindən müəyyən edilmiş əsas psixoloji qanununun fəaliyyətinə əsasən, gəlirlərin artması yığma olan meyli də artırır. Keynes bunu nəzərə alaraq istehlak malları istehsalının artırılması və istehlakın genişlənməsilə səmərəli tələbin yüksəldilməsini üstün tutur. Bu barədə Fritz C.Holte “İşsizlik nəzəriyyəsi üzrə 4 məqalə” (“Four papers on the theory of unemployment”) adlı tədqiqatında qeyd edirdi ki, dövlətin məşğulluğu təmin etmə yönündə xərcləri istehsalla nəticələnir və istehsal gəlir yaradır, nəticədə gəlir məhsullara tələb yaradır [92]. Yəni məşğulluq istehlakın genişlənməsilə səmərəli tələbi artırarkən investisiyaların artımı ilə səmərəli tələbi artırmaqla müqayisədə daha çox artır [26, 324]. Keynesin qeyd etdiyi müddəalarla əhalinin gəlirləri artdıqca istehlaka meyilliliyin də artması baxımından razılaşımaq olar. Lakin bu nəzəriyyə daxilində paradoks təşkil edən məqam gəlirlərin artan hissəsinin tam olaraq istehlak edilməməsi və bir hissəsinin yığma yönəldilməsidir. Nəticədə, istehlakın gəlirlərə uyğun artmaması istehsalda səmərəli tələbin həcminə təsir edir. Bu təsir yuxarıda qeyd etdiyimiz “qiymətin və istehsalın dəyişkənlikləri vahidə bərabərdir” fikrile kəşifdir. Çünki nə istehsalın, nə də əmək haqqının artımı istehlakı bərabər səviyyədə artırmayacaqdır. Keynes hesab edir ki, məcmu tələbin strukturunu təşkil edən ümumi tələb artımının sahələrarası bölgüsü də məşğulluğun səviyyəsinə təsir edir. Fikrimizcə, bu amil

istehsalın diversifikasiyası zamanı məşğulluğun səviyyəsinin nəzərə alınmasını vacib edir.

Keyns və ardıcılıarı tsiklik işsizliyin səviyyəsini azaltmaqda, məhz, dövlət maliyyələşdirməsini (dövlət xərcləri və investisiyalarını, dövlət sifarişlərini artırmağı, faiz dərəcəsini azaltmağı, gəlirləri əhalinin az təminatlı təbəqəsi və sosial qruplarının mənafeyinə uyğun yenidən bölgüsünü) təklif edirdilər. Keynsin istehlakı artırmaqla (əlavə borclanma hesabına olsa da, dövlət maliyyə fondları hesabına əhalinin gəlirlərinin artırılması) məşğulluğu artırmaq siyasəti müvafiq inflyasiya problemini kəskinləşdirir. 1958-ci ildə A.V.Filips Keynsin inflyasiyaya dair fikirlərinə aydınlıq gətirərək işsizliklə inflyasiya arasında tərs mütənəsibliyin olmasını qeyd etmişdir. Lakin sonrakı dövrdə inflyasiya və işsizliyin, eyni zamanda artması bu nəzəriyyəni təkzib edən monetarizmin yaranması ilə nəticələndi. Monetarizm məşğulluq səviyyəsində olan azalmanın səbəbini dövlət idarəetməsində görürdü. Monetarizmin banisi Milton Fridmen “təbii işsizlik” səviyyəsini insanların daha yaxşı iş axtarması və işsizlik üzrə yardımlardan istifadəsilə əlaqələndirmişdir. Bu üsul hazırda passiv əmək bazarı siyasətinin əsas mexanizmində məşğulluğu maliyyələşdirmənin əsasını təşkil edir. Monetaristlər inflyasiyanı işsizliklə müqayisədə daha təhlükəli problem hesab edərək dövlətin işsizliyi azaltmaq məqsədilə reallaşdırdığı genişləndirici siyasəti inflyasiyanın əsas səbəbi hesab etmişlər. Fridmenə görə, qısa müddət ərzində bazar mexanizmi tam məşğulluğu təmin edə bilməsə də, uzun müddətə tam məşğulluq təmin olunandır [56]. Monetarist məktəbin digər nümayəndələri bazar iqtisadiyyatında qiymətlər mexanizminin məşğulluğun rəasional miqdarını müəyyənləşdirdiyi fikrini əsaslandırırıblar. Məcmu tələbə təsir etməklə məşğulluğun maliyyələşdirilməsini səmərəsiz hesab edərək pul-kredit siyasətilə tənzimləməni üstün tuturdular. Hazırda bazar iqtisadiyyatında bu mexanizmlərin sintez formada tətbiqi zəruri olmuşdur. Bu isə, bazar iqtisadi sisteminə xas işsizlik problemi ilə əlaqədardır.

Keynsin tələb yönəli nəzəriyyəsinə əks olaraq yaranmış digər nəzəriyyə-təklif yönəli məşğulluq nəzəriyyəsi isə vergilərin azaldılmasını təklif edirdi. Məşğulluq,

qənaət və investisiyaları azaldan amillərə təsir etməklə inflyasiyanın sürəti azaldılmasını qeyd edirdilər.

Qeyd etdiyimiz nəzəri məktəblər məşğulluğun təmin edilməsinə və maliyyələşdirilməsi istiqamətlərinə müxtəlif iqtisadi mexanizmlərin təsirlərini tədqiq etmişdir. XX əsrin əvvəllərində sənaye cəmiyyətinin yüksək inkişafı məşğulluğun tənzimlənməsində də nəzəri baxışların dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, postsənaye cəmiyyətinə keçid, texnika və texnologiyaların inkişafına uyğun yaranan innovasiya anlayışı iqtisadi artımı təmin edən amillər kimi təhlil obyektinə çevrildi. Çünki qeyd edilən dövrdə elmi-texniki inqilabın məşğulluğa, istehsalın nəticələrinə və ümumilikdə iqtisadi artıma təsirləri genişlənməkdə idi. Xüsusilə, bu dövrdə Jozef Şumpeter innovasiya anlayışını (1939) elmə daxil etməklə müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyini və iqtisadi artımın təmin edilməsində sahibkarların rolunu qeyd etmişdir. Şumpeter sahibkarı kapitalın şəxsləşdirilməsi kimi qiymətləndirmir, ona daha çox yeni kombinasiyaların yaradıcısı kimi baxırdı [68]. Kredit sistemini isə yeni kombinasiyaların maliyyələşdirilməsində əsas vasitə olaraq müəyyən etmişdir. Şumpeter istehsalın təşkilində yeni kombinasiyaları müəyyən edərəkən sahibkardan işçilərdə daha çox təşəbbüskarlıq tələbini müəyyən edir. Onun “Kapitalizm, sosializm və demokratiya” (1942) əsərində qeyd etdiyi restrukturizasiya (creative destruction) prosesi də yeniliyin daimi təkrarlanması ilə əlaqədardır. O, restrukturizasiya dedikdə, sənayenin strukturunun dəyişməsi prosesini nəzərdə tutur, bu zaman fasiləsiz inqilablarla iqtisadi strukturda köhnə strukturun yenilərilə əvəzlənməsi baş verir [110, 552]. Şumpeter restrukturizasiya prosesilə kapitalizmin mahiyyətini açıqlayır və iqtisadi artımın əsas amili olaraq texnoloji tərəqqini qeyd edirdi. Eyniadlı prosesə dair K. Marksın fikirləri kapitalizmə dair araşdırmada da əks edilmişdir. Bu baxımdan, Marksın maşınların tətbiqinə dair qiymətləndirmələri Şumpeterin restrukturizasiya, yəni yenidən strukturlaşdırma təhlili üçün bazisi təşkil edir. Şumpeterin innovasiya təhlilinin əsasında biznes tsikli olduğundan o, yaranan tsiklik işsizliyi texnoloji işsizlik adlandırmış və müvəqqəti olaraq səciyyələndirmişdir. Lakin Şumpeter əməyə qənaətcil yeniliklərin daimi olması şərtində belə işsizliyi müvəqqəti hesab edir. O, Keynsdən fərqli olaraq işsizliyin səbəbini monopoliyada və qeyri-təkmil rəqabətdə

görürdü. Bir müəssisədə innovasiyaların tətbiqi digər rəqabətə davamsız müəssisələrin fəaliyyətinə təsir edərək işsizlik yaradacaq. Eyni zamanda, Keynsin təklif etdiyi kimi istehsal və bölgü dövlət tərəfindən genişləndirilməsi vergiləri artıracaq və ağır öhdəliklərlə şərtlənəcək. Şumpeterin nəzəriyyəsinin təhlili göstərir ki, o, məşğulluğun maliyyələşdirilməsində dövlət müdaxiləsinin tərəfdarı olmayaraq daha çox sahibkarların maliyyələşdirməsinə (istehsalda yeni kombinasiyaların yaradılmasına) etibar etmişdir [78].

Keynsin məşğulluğu maliyyələşdirmə siyasətinin təsirlərinin zəifləməsi nəticəsində artan işsizlik probleminin həllində klassiklərin “əvəzləmə nəzəriyyəsi” aktuallaşmaqda idi. Bu nəzəriyyənin məşğulluğun təmin edilməsinə dair müəyyən etdikləri əvəzləmə mexanizmlərinə aşağıdakılar aiddir [98]:

- Yeni maşınların tətbiqi mexanizmi. Yeni maşınlar tətbiq edildiyi sahədə işsizlik yaratsa da, yeni maşınların istehsalı müəssisələrində məşğulluq artacaqdır (J.B.Sey).
- Qiymətlərdə azalma mexanizmi. Proses innovasiyaları məhsulun istehsalında xərcləri azaltmaqla qiymətlərin rəqabət mühitinə müvafiq olaraq azalmasına səbəb olur. Azalan qiymətlər məcmu tələbi stimullaşdırmaqla məşğulluğu artırır (C.Steuart).
- Yeni investisiyalarla əvəzləmə mexanizmi. Yeni texnologiyaların tətbiqi zamanı xərclərin azalması nəticəsində sahibkarlar əldə etdikləri mənfəət hesabına yeni investisiyalar etmək imkanına malik olur.

Əvəzləmə nəzəriyyəsinin təhlilinə əsasən, proses innovasiyalarının tətbiqi daha çox işsizliklə nəticələnirsə, əksinə, məhsul innovasiyaları yeni iş yerlərinin yaradıcısıdır. Əvəzləmə nəzəriyyəsi texniki tərəqqinin məşğulluğa təsir imkanlarını müxtəlif istiqamətlərdə müəyyən etmişdir. Sahələr üzrə iş qüvvəsinin əvəzlənməsi prosesi, demək olar ki, müasir dövrdə innovasiyaların geniş tətbiqilə daha da aktuallaşır. Lakin əməyin məşğulluğunun təmin edilməsi yeni texnika və texnologiyaların işlədilməsində işçidən ixtisaslı olmağı tələb edir. Əvəzləmə nəzəriyyəsinin qeyd edilən mexanizmlərinə diqqət etdikdə, aydın olur ki, “yeni

maşınların tətbiqi mexanizmi” və “yeni investisiyalarla əvəzləmə” mexanizmləri Şumpeterin qeyd etdiyi innovasiyaların maliyyələşdirilməsilə kəşişir.

Təhlil edilən nəzəri yanaşmalar göstərir ki, məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə yanaşmalar birmənalı deyil. Bu isə, işsizliyin yaranması səbəbinin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Neoklassik və neokeynsçiliyin inkişaf etdiyi dövrdə təşəkkül tapan struktur məşğulluq nəzəriyyəsi isə səmərəli tələb nəzəriyyəsinin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün eyni təsirdə olmayacağını və işsizliyin əsas səbəbi kimi rəasional olmayan iqtisadi fəaliyyətləri qeyd edirdilər. R.M.Solou və A.M.Oyken bu nəzəriyyənin tərəfdarları kimi çıxış etmişlər [114]. Solou iqtisadi artım modeli daxilində əsas amillər kimi əhalinin ümumi sayında işləyənlərin payı, əhalinin artım tempi, kapitalın amortizasiya payı, milli gəlirdə yığımın xüsusi çəkisini nəzərdən keçirir. Solou daha sonralar iqtisadi artımda fasiləsizliyi təmin etmək məqsədilə modelə texniki tərəqqi amilini də daxil edir. Solounun qeyd edilən modeli üzrə modifikasiyalarında insan kapitalına investisiyalar daha da üstün mövqe tutur. T.V.Şults insan kapitalının səmərəsini qiymətləndirməyə cəhd etməklə onun texniki kapitaldan daha çox gəlir yaratdığını qeyd edirdi. İqtisadi ədəbiyyatlarda insanın yeni dəyər yaratma xüsusiyyətinə uyğun bilik və bacarıqlarını əmtəə və xidmətlərin istehsalında reallaşdırmasına əsaslanaraq insan “kapital” növü kimi nəzərdən keçirilir. İnsanın əmək və bacarıqlarını istehsal prosesində reallaşdırması kapitalla anoloji, çünki insanın əməyi iş qüvvəsi olaraq məhsuldar qüvvələrin əsas tərkib hissəsini təşkil edir. İnsan kapitalının istehsal prosesində məhsuldarlığının artması bu kapitalla edilən investisiyalardan asılıdır. Şults insan kapitalına investisiyaları 5 əsas kateqoriya üzrə müəyyən edir: sağlamlıq vasitələri və xidmətləri; şirkətlər tərəfindən təşkil edilən ixtisas üzrə seminarlar; rəsmi olaraq müxtəlif səviyyələrdə təhsil; gənclər üçün təhsil proqramları; iş yerlərini dəyişmək üçün daxili miqrasiya imkanları [120, s. 9]. Q.Bekerin, L.Turounun, T.Şultsun fikrincə, insan kapitalına investisiyalar insanların yaradıcılıq qabiliyyətini artıran rəsmi və ya qeyri-rəsmi təhsil, iş yerlərində seminarlar, sağlamlıq xidmətləri və tədqiqatları, miqrasiyanın optimallaşdırılması, iqtisadiyyatın davamlılığına dair informasiya axtarışı xərcləridir. Beker insan kapitalına investisiyalar kimi fərdin gəlirlərinin artmasına yönəldilmiş

xərcləri qeyd edirdi. Lakin bəzi investisiyalar gəlirlərə təsir etmir, çünki ödənilmiş xərclər və gəlirlər firmalar, dövlət və s. tərəfindən kapitalın istifadəsi olaraq toplanır [94, s. 49]. Nobel mükafatı laureatı R.Lukas isə Q.Mənkyu, D.Romer və D.Ueylin təkliflərini ümumiləşdirməklə insan kapitalının təsirini nəzərə alan istehsal funksiyasının yeni şərhini qeyd etmişdir. Lukas insan kapitalını istehsal amili kimi istehsal funksiyasına daxil etdi [103]. Romer isə insan kapitalını texnoloji inkişafı asanlaşdırıcı amil kimi qeyd edir [115]. Bu dövrdə istehsal prosesində insan kapitalının artan əhəmiyyəti postsənaye (yeni sənaye) cəmiyyətinin yaranması ilə nəticələndi. Postsənaye cəmiyyəti özünəməxsus xüsusiyyətlərilə məşğulluğun sahələrarası bölgüsündə və tipində də dəyişikliklər yaratdı. Belə ki, məşğulluğun həcmi xidmət və informasiya sahəsində artdı.

XX əsrin ortalarında baş vermiş böhranlarla əlaqədar iqtisadi tsikllərin geniş təhlili məşğulluğun təmin edilməsinə baxışları dəyişməkdə idi. Həmçinin, bu dövrdə aktual olan mühüm məsələ iqtisadi artımın amillərinin müəyyən edilməsi, istehsal funksiyasının tərtibində texniki tərəqqinin əks olunması və təsirlərinin qiymətləndirilməsi idi. Odur ki, 70-ci illərdə artıq ölkələr üzrə innovasiya siyasətinin öyrənilməsinə diqqət artdı [68, s. 4].

İqtisadi inkişaf prosesində elmi-texniki tərəqqinin artan təsirləri innovasiyaların əsas yaradıcısı olan insan kapitalına investisiyalar və onların məşğulluğuna imkan verən innovativ sənaye sahələrinin inkişafı ilə əlaqədardır.

Innovasiyaların inkişafına müvafiq yaranan postsənaye cəmiyyətinin iqtisadi bazisini innovasiya yönümlü iqtisadiyyat təşkil edir. İnnovasiya yönümlü iqtisadiyyat iqtisadi sərbəstlik, təhsil və elmin yüksək inkişafı, həyat keyfiyyətinin, insan kapitalının yüksək keyfiyyəti, innovasiya yönümlü istehsal və məhsulların xüsusi çəkisinin çox olması (60-80 faiz), rəqabət və innovasiya məhsuluna tələbin çox olması, yeni bazarların yaradılması və bazarların müxtəlifliyi prinsipinin gözlənilməsilə səciyyələnilir [17]. Qeyd edilən xüsusiyyətlərə nəzərən innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf məşğulluğun innovasiya tipli olmasını tələb etməklə məşğulluğun maliyyələşdirmə mexanizmində də fərqli yanaşmaya tələb yaradır. İnnovasiya tipli məşğulluğun mahiyyətini müəyyən edən tədqiqatlar göstərir ki, o

ekstensiv məşğulluq tipindən intensiv məşğulluq tipinə keçidlə şərtlənir. Bu sahədə əsaslandırmalar rus iqtisadçıları T.V.Blinova, S.Q.Zemlyanuxina, O.L.Romanova, L.V.Sankova, L.A.Vasyutina, E.V.Borisova, İ.N.Qrişunina [60; 62; 71; 72] və d., həmçinin, qərb iqtisadçıları D.Neumark, D.Reed, N.Ahmad, A.Hoffman, T.Hatzichronoglou, C.R.Baldvin, Q.Cellatly və D.E.Hekerin [79; 84] əsərlərində təhlil edilmişdir.

İnnovasiya tipli məşğulluq sahədə yeni struktur formalaşdırmaqla əmək resurslarının intellektual və yaradıcılıq potensialının reallaşdırmasını nəzərdə tutur və bu halda, iş qüvvəsinin innovasiyaların inkişafına müvafiq olaraq daim yenilənməsi zəruriləşir. İnnovasiya tipli məşğulluğun yaranmasını zəruri edən iqtisadi sistemin yenilənməsi, sənayenin inkişafı və iqtisadi subyektlərin müvafiq maraqlarıdır. İnnovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində vacib şərtlərdən biri keyfiyyətli məşğulluğun formalaşdırılmasıdır. Bu haqda V.V.Vakovskiy və O.L.Romanovanın apardığı tədqiqatlar keyfiyyətli məşğulluğun araşdırılmasına həsr edilmişdir [62, s. 16].

1.2. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin müasir mexanizmləri

İctimai iqtisadi formasiyalara dair yeni yanaşmalar kapitalist təsərrüfat formasının bazar sistemi adı ilə fəaliyyətinə və texniki tərəqqinin formasiyaların meyarına çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar, C.Helbreyt, R.Aron və b. “cəmiyyətin sənaye inkişafı dərəcəsi” meyarını tədqiq etməklə sənaye, postsənaye və neosənaye (informasiya) cəmiyyətlərini fərqləndirirlər [23, s. 132]. Keynsin ardıcılılarından olan Robert C. Qordon qeyd edir ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları inqilabı əmək bazarının elastikliyinə artıraraq müəssisələri yeni texnologiya ilə təchiz edir ki, nəticədə işçilər ixtisar olunur [28, s. 124]. Lakin mahiyyət etibarilə, sənaye sahəsinin iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən biri kimi yüksək inkişafı və elmi-texniki tərəqqi mövcud bazar iqtisadiyyatı sisteminin elementləri daxilində fəaliyyətə başlayaraq cari sistemdə daha çox məhsul istehsalı, əməyə qənaəti, resurslardan səmərəli istifadəni, enerji ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması ilə nəticələnmiş və əhalinin maksimum tələbatlarını

ödəməyə istiqamətlənmişdir. Müasir bazar münasibətləri dövlətin iqtisadiyyata birbaşa və dolayı üsullarla müdaxiləsi əsasında iqtisadi sistem olaraq fəaliyyətini bu gün də davam etdirir. Nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiq edilən innovasiyalar, yəni yeniliklər ümumilikdə əldə edilən nəticələrin (məhsul və xidmətlər istehsalında) səmərəliliyini artırmağa istiqamətlənmişdir, biz bu prosesi makrosəviyyədə intensiv iqtisadi artım, mikrosəviyyədə müsbət miqyas effekti də adlandıra bilərik. Hətta, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər səviyyəsində innovasiyaların tətbiqi rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisini formalaşdırmaqla ölkənin müqayisəli üstünlüyə malik sahələrinin inkişafı kimi təzahür edir. Məlumdur ki, istehsalın səmərəliliyini ifadə edən kateqoriyalardan biri də əmək məhsuldarlığıdır. Əmək məhsuldarlığı istehsal olunmuş məhsul ilə həmin məhsulun istehsalına sərf edilmiş əməyin nisbətidir. Əmək məhsuldarlığının artırılmasına meyllilik əmək resurslarının daha az sərfilə daha çox məhsul istehsalına nail olmaqdır. Əmək resurslarına qənaət isə istehsalda daha təkmil texnologiyaların tətbiqi ilə şərtlənir ki, bu da proses innovasiyalarını stimullaşdırır. Eyni zamanda, istehsalda səmərəli fəaliyyətə nail olmağın digər üsulu isə yeni və ya daha təkmil məhsul növlərilə çıxış etməklə bazarın geniş seqmetindən gəlirləri artırmaqdır. Bu halda, məhsul innovasiyalarının tətbiqinə maraq artır. Məhsul və proses innovasiyalarına artan tələblər formalaşmış müasir iqtisadi sistemdə məşğulluğun strukturunda da yenilənməyə səbəb olur. Yaranan yeni istehsal sahələri və elmi istiqamətlərdə kadrların formalaşması innovasiya tipli məşğulluq ilə nəticələnir.

Hazırda cəmiyyətin inkişafının elmi-texniki tərəqqilə sıx əlaqəsi əmək bazarında əməyə olan təklif və tələbin quruluşunu da dəyişmişdir. Əmək bazarında əməyə olan tələbin xüsusiyyətləri ənənəvi məşğulluq növlərindən xeyli fərqlənməkdədir. Qeyd edək ki, cəmiyyətin bazar iqtisadiyyatının strukturuna uyğun formalaşan sinfi qruplarının hazırda ixtisaslaşma bölgüsü əsasında qruplaşdırılması əmək bölgüsü münasibətlərinin dəyişməsilə nəticələnmişdir. Əməyə olan tələbin struktur dəyişiklikəri məşğulluğun sahə strukturunda xidmət sahəsində məşğulluğun artmasına səbəb olmuşdur. Herbert Markuze bu barədə yazırdı ki, istehsalın avtomatlaşdırılması ilə işsizlik artır, nəticədə xidmət sahəsi və tüfeyli istehlak

genişlənir [37]. İnnovasiya tipli məşğulluğun formalaşdırılması müxtəlif iqtisadi mexanizmlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi olaraq iş qüvvəsinin sənayedən informasiya və sosial xidmətlər sahəsinə axını ilə müşahidə olunur [76, s. 14]. Lakin çox zaman xidmət sahəsində iş yerlərinin mövsümi səciyyəsi, xidmətlərə olan tələbatın əhali gəlirlərinin səviyyəsindən və qiymət səviyyəsindən asılılığı bu sahədə çalışan işçilərin müvəqqəti məşğulluğuna səbəb olur. Müvəqqəti məşğul əhali qrupu isə hər zaman işsiz olma riskilə qarşılaşır. İşsizlik və natamam məşğulluq isə yoxsulluğun əsas səbəblərindən biridir [104, s. 7]. Cəmiyyətin sosial rifahı isə əhəlinin əmək qabiliyyətli hissəsinin iş yerləri ilə təmin edilməsində müəyyənləşir.

Məşğulluğun strukturunda baş vermiş bu dəyişikliklərin səbəbi daha çox innovasiyaların tətbiqilə əlaqədardır və eyni zamanda, texnokratik nəzəriyyələr sənaye cəmiyyəti üçün əsas meyara çevrilmişdir. Texnokratik nəzəriyyə tərəfdarları olan C.K.Helbreyt, U.Rostou və b. iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklərin məzmununu texnika sahəsində baş verən dəyişikliklərlə izah etməyə çalışırlar [37, s. 558]. Demək olar ki, texnokratik nəzəriyyələr üzrə genişmiqyaslı təbliğat və təşviqatın nəticəsidir ki, hazırda istehsalın təşkilində yeni məhsul və xidmətlərin yaradıcısı olan insan əməyi daha çox zehni əməklə məşğulluğa təşviq edilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir iqtisadi münasibətdə olduğu kimi məşğulluğun yeni strukturunun yaranmasında da dövlətin iqtisadi siyasəti əhəmiyyətlidir. Çünki dövlətin seçmiş olduğu prioritet sahələr və bu sahələrə edilən güzəştlər məşğulluğun təmin edilməsinə şərait yaradır. Bildiyimiz kimi, dövlətin əmək bazarında reallaşdırmış olduğu aktiv və passiv siyasət növləri fərqləndirilir. Fəal məşğulluq siyasəti həyata keçirilən zaman dövlət vergi, kredit güzəştləri, sürətləndirilmiş amortizasiya və büdcə siyasətindən istifadə edərək yeni iş yerlərinin yaradılmasını təşviq edir, əmək bazarında tələb və təklifi tənzimləməyə çalışır. Fəal məşğulluq siyasətinin reallaşdırdığı tədbirlər aşağıdakılardır:

-yeni iş yerlərinin yaradılmasının əsas amili kimi investisiyaların dövlət tərəfindən həvəsləndirilməsi; struktur işsizlərin yenidən hazırlanması və ixtisasının dəyişdirilməsi; işsizliyin azaldılması məqsədilə əmək bazarında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən məşğulluq xidmətinin, əmək birjalarının inkişaf

etdirilməsi və boş iş yerləri barədə məlumatın verilməsi; məşğulluğu artırmaq məqsədilə kiçik və ailə sahibkarlığının dəstəklənməsi; dövlətin sahibkarlara güzəştləri vasitəsilə müəyyən əhali qrupuna iş yerlərinin ayrılmasının stimullaşdırılması; işlə təminat üçün yaşayış yerini dəyişdirməyə dövlət dəstəyi; məşğulluq probleminin həllinə dair beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq əmək miqراسiyasının həlli; dövlət bölməsində - təhsil, tibbi xidmətlər sahəsində, kommunal təsərrüfatlarda, ictimai binalar və qurğuların tikilməsində iş yerlərinin yaradılması; ictimai işlərin təşkili; işsizliyin regional qiymətləndirilməsi və regional məşğulluq proqramlarının hazırlanması. Qeyri-fəal məşğulluq siyasəti dövlətin vakant iş yerlərini işçi ilə təmin etmək və işsizliyə görə müavinətlərin verilməsini nəzərdə tutur. Yəni işsiz əhali dövlət dəstəyilə müdafiə olunur [22, s. 219]. Həm fəal, həm də qeyri-fəal məşğulluq siyasətinin fərqləndirilməsi ölkədə onların biristiqmətli reallaşdırılması deyil, ölkənin iqtisadi imkanlarına, işsizliyin yaranma səbəbinə müvafiq olaraq hansının üstünlük təşkil etməsindədir. Ənənəvi məşğulluq siyasətindən fərqli olaraq, innovasiya tipli məşğulluğun tənzimlənməsi sənaye, elm, makroiqtisadi və regional siyasət, ölkədə innovasiyanın inkişaf mühiti, məşğulluğun institutsional əsasları, maliyyə-kredit və büdcə alətləri, əməyin mobilliyi, iqtisadi effektiv iş yerlərinin yaradılması ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Məşğulluğun tənzimlənməsi iş yerlərinin yaradılması və saxlanması üçün məşğulluğun strukturuna edilən dəyişiklikdən ibarətdir. 1970-ci illərdən başlayaraq keynsçilik və ardıcılıarı bu istiqamətdə tənzimlənmə reallaşdırmaqla işsizliyin azaldılmasına nail oldular. Keynsçiliyə əks məktəblər onun ideyalarını qəbul etməsə də, artıq 1980-ci illərdən aktiv məşğulluq siyasətinin əhəmiyyəti artdı. Hazırda əmək bazarında balanslılığın təmin edilməsi məqsədilə aktiv və passiv məşğulluq siyasətindən birgə istifadə edilir. Məşğulluq siyasətinin hansı növünün üstünlük təşkil etməsi isə əmək bazarının fəaliyyət modelindən asılıdır.

İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin təhlili məqsədilə onun formalaşması üçün zəruri olan ictimai-iqtisadi mühitin öyrənilməsi və müvafiq olaraq innovasiya tipli məşğulluğun tətbiq imkanlarının müəyyən edilməsi zəruridir. Bu zaman məşğulluğun strukturunda edilən dəyişikliklərin

kəmiyyət və keyfiyyəti nəzərə alınmalıdır. Bu isə, əmək bazarında əməyə olan tələb və təklifdə əks olunur. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi əməyin qiymətində-əmək haqqına olan tələb və təklifdə də dəyişikliklərlə nəticələnir. Əgər əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələblər dəyişirsə müvafiq olaraq bu maliyyələşdirilən sahələrin inkişafından asılıdır. Aydın ki, maliyyələşdirmə iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişafından və bu sahədə dövlət siyasətilə sıx bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, müasir dövrdə hər bir ölkə üçün fərqli inkişaf modelləri formalaşmışdır, o zaman məşğulluq üzrə də iqtisadi siyasətin fərqli olması labüddür. Müasir dövrün iqtisadi reallığı ondan ibarətdir ki, Şumpeterin qeyd etdiyi “fasiləsiz inqilablar” bu günün tələbinə çevrilmişdir. Çünki hər bir ölkənin digər ölkələrlə müqayisədə rəqabətə davamlı olması tələbi və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində innovasiyaların əhəmiyyəti artmaqdadır. Lakin hər bir yeniliyin yaranması, reallaşması müəyyən müddət və maliyyə tələb etdiyindən bu proses fasilələrlə müşahidə olunur. İnnovasiyaların tətbiqində məqsəd istənilən fəaliyyət sahəsində səmərəliliyə nail olmaqdır. Səmərəliliyin təmin olunması istər sənaye sahəsində, istərsə də digər sahələrdə əməyin məhsuldarlığının artırılmasını tələb edir. Əmək məhsuldarlığının artması elm-texniki tərəqqinin nəticələrindən asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan, istehsal prosesi elmi proseslə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Elm-istehsal prosesinin qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət mexanizmi əmək məhsuldarlığını artırmaq iqtidarındadır. Lakin elmi nəticələrin tətbiqi prosesi çox zaman maliyyələşmə çətinliyi ilə rastlaşır.

Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətilə əlaqədar innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində dövlətin birbaşa rolunun məhdud olması əhalinin gəlirlərindən və investisiya imkanlarından istifadəni şərtləndirir. Çünki, innovasiya tipli məşğulluq hər bir işçidən istehsal prosesində tətbiq edilən yeniliklərə və səmərələşdirici tədbirlərə uyğun çeviklik tələb edir. Nəzərə alsaq ki, əmək qabiliyyətli əhali həm öz vəsaitləri, həm də dövlətin bu sahədə investisiyaları hesabına yeni bilik və bacarıqları əldə etmək imkanına malikdir, o zaman innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmində həm dövlət maliyyəsi, həm də əhali gəlirləri eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmləri dedikdə, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyə təminatını həyata keçirmə imkanlarına malik ictimai-iqtisadi mühit subyektlərinin (ev təsərrüfatları, sahibkarlıq subyektləri, dövlət və xarici bölmədən olan investorlar, fondlar, biznes mələkləri və s.) fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, iqtisadi fəaliyyətin əsas subyektləri olan ev təsərrüfatları, sahibkarlıq subyektləri, dövlət və xarici bölmədir. Lakin bu subyektlərin innovasiya tipli məşğulluğu təmin etmə istiqamətində tədbirləri fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. O cümlədən, bu subyektlərə müvafiq olaraq dəyişən maliyyə münasibətləri innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində müxtəlif imkanlara malikdirlər.

Innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində müasir mexanizmlərin mürəkkəb fəaliyyət sistemini nəzərə alaraq iqtisadi fəaliyyət subyektləri və onların maliyyələşdirmə imkanları üzrə qruplaşdırmanın aparılması məqsədəuyğundur. Innovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasının əsas tərəfləri kimi çıxış edən insan kapitalı, sahibkarlar, dövlət və xarici mühit subyektləri bir-birilə əlaqədar fəaliyyətdədir. Qeyd edək ki, dövlət və sahibkarlar digər subyektlərin fəaliyyətlərini əlaqələndirir. Planlı iqtisadiyyatda bütün subyektlərin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən planlaşdırılması sahələrarası proporsionallığı təmin etməklə elmi-texniki yeniliklərin tətbiqində də səmərəliliyi təmin etməyə çalışırdı. Lakin hazırda bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətilə əlaqədar innovasiya tipli məşğulluğun yaradılması imkanları bazar iqtisadiyyatının əsas siması olan sahibkarlardan asılıdır. Bu işə, sahibkarların innovativliyinin artmasında dövlət dəstəyini tələb edir.

Sahibkarlığın innovativ fəaliyyətinin müəyyən edilməsinin əsas meyarı istehsalat yeni və təkmilləşdirilmiş məhsul və texnologiyaların tətbiqidir. A.Yudanova görə, sahibkarlığın innovativ fəaliyyətinin dörd forması fərqləndirilir. Bunlar: eksplərent firmalar; violent firmalar; patiyent firmalar; kommutant firmalardır. Eksplərent firmalar yeni məhsul və xidmətlər təkliflə çıxış edirlər və adətən, elektronika, kimya sənayesi, əczaçılıq məhsulları istehsalında ixtirələrdir. Violent firmalar daha çox kapitalla və yüksək səviyyədə mənimsəmə texnologiyasına malikdir. Violent firmalar innovativ fəaliyyət üçün xeyli miqdarda pul xərcləyir və

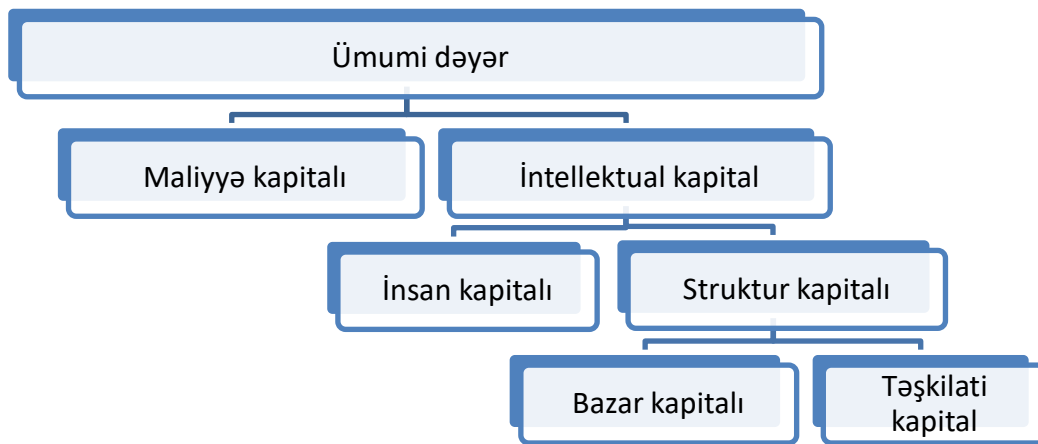
yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal edir. Pasiyent firmalar isə, xüsusi istehlakçı qrupları üçün fəaliyyət göstərir, məhsulları imic və prestij daşıyıcısıdır. Kommutant firmalar yenilikləri imitasiya edən məhsullar ilə çıxış edir [8, s. 143].

İnnovasiya tipli məşğulluğu təmin edən əsas tərəflərdən biri dövlətdir. Dövlətin sahibkarlığa təsir vasitələri, əsasən, büdcə-vergi və pul-kredit mexanizmləridir. Büdcə-vergi mexanizminin fəaliyyəti büdcə xərcləri vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafına xərclər, vergi mexanizmi isə vergi güzəştlərinin tətbiqilə bağlıdır. Pul-kredit mexanizmi sahibkarların maliyyə resurslarından istifadəsi zamanı əks olunan münasibətlərdir. Bu mexanizmin fəaliyyəti sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi, faiz dərəcəsinin az olması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, ölkədə inkişaf etmiş maliyyə bazarı da innovasiya tipli məşğulluğu təmin edən maliyyə mənbələrindən biridir. Digər təsir mexanizmi isə, hüquqi bazanın yaradılmasıdır. Dövlətin innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmində iştirakı sahibkarlığın inkişafı üçün mühitin təşkilindən xeyli asılıdır. Bu baxımdan, normativ hüquqi baza, bazar şərtləri, maliyyə imkanları, tədqiqat və işləmələrə dair imkanlar, sahibkarlıq qabiliyyəti əsas mühit amilləridir [79, s. 20].

İnnovasiya tipli məşğulluq üçün mühitin yaradılması əmək ehtiyatlarının bilik və bacarıqlarının artırılmasını tələb edir. Yəni əmək bazarında ixtisaslı kadrlara tələb artır. İnnovasiya tipli məşğulluq işçinin qabiliyyəti, müəssisənin kadr potensialı, iqtisadi fəal əhalinin yeniliklərə tez uyğunlaşması ilə formalaşır. Bu baxımdan, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi ölkədə insan kapitalının inkişaf səviyyəsilə qarşılıqlı asılıdır [52, s. 68]. Edvinsson və Malone tərəfindən modifikasiyası təqdim olunan milli sərvət modelinə əsasən, maliyyə dəyərləri (financial wealth) və intellektual kapital (intellectual capital) milli sərvətin əsas tərkib hissəsidir (Şəkil 1.2.1.). İntellektual kapital isə insan kapitalı və struktur kapitalından ibarətdir. İnsan kapitalı fərdlərin milli məsələ və məqsədlərin reallaşmasında bilik, təhsil və bacarıqlarının məcmusudur. Struktur kapitalı isə bazar kapitalı və təşkilati kapitaldan ibarətdir. Bazar kapitalı milli daxili münasibətlərdə yerləşmiş intellektual kapitalı ifadə etməklə, ölkənin rəqabətdə cəlbedicilik qabiliyyəti və uğurlarını ifadə edir. Təşkilati kapital isə, yenilənən və proses kapitalından ibarətdir. Yenilənən

kapital davamlı rəqabət üstünlüyündə yenilənmə və inkişaf imkanları və müvafiq investisiyalardır. Proses kapitalı dedikdə isə, texnoloji, proqram təminatı, məlumat bazası, laboratoriyalar, informasiya və kommunikasiya sistemlərində əks olunan biliklərin bazasıdır [107, s. 15].

İnsan kapitalının qiymətləndirilməsi milli məsələlərin və məqsədlərin reallaşdırılmasında fərdlərin biliyi, təhsili və bacarıqlarını nəzərdə tutur. İnsan kapitalı dəyər olaraq faktlar, qanunlar və prinsiplər haqqında bilikləri ifadə edir [99]. Nəticədə, insan kapitalının formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş investisiyalar bir tərəfdən yeniliklərin öyrənən əmək resursları formalaşdırarkən, digər tərəfdən də, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə yönəldilmiş investisiyalardır. Bu baxımdan, ölkədə reallaşdırılan iqtisadi siyasətin müxtəlif istiqamətlərinin kəsişməsi nəticəsində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Şəkil 1.2.1. Ümumi dəyərin (milli sərvət) quruluşu

Qeyd: Roos və Lövingsson tərəfindən modifikasiya edilmiş iyerarxiya [101, 200]

İnnovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində çıxış edən digər tərəf isə, xarici mühit subyektləridir. Xarici mühit subyektləri dedikdə, ölkədə innovasiya tipli məşğulluğu təmin edən innovativ sahələrin inkişafında iştirak edən xarici investisiya sahibləri nəzərdə tutulur.

İnnovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasının əsas subyektləri kimi çıxış edən insan kapitalı, sahibkarlar, dövlət və xarici mühit bir-birilə əlaqədar fəaliyyətdədir. Qeyd etdiyimiz kimi, innovasiyalar və onların yaradılması istiqamətində xərclər

müxtəlif maliyyə mənbələri ilə maliyyələşdirilir. Maliyyələşdirmə mənbələrinə ümumi yanaşdıqda dövlət büdcəsi, büdcə və qeyri-büdcə fondları, xarici investisiyalar və grantlar, həmçinin, bank və kredit təşkilatlarının kreditləri əsas mənbələr kimi çıxış edir. Lakin müasir iqtisadi inkişafa uyğun olaraq ənənəvi maliyyələşdirmə formalarının siyahısına yeni şərtlərlə və risklərin azaldılması ilə səciyyələnən müasir mexanizmlər də daxil olmuşdur.

Borc maliyyələşdirilməsində kreditlər, lizinq, faktoring xidmətləri və istiqrazlar əsas maliyyələşmə mənbələridir və səhm maliyyələşdirilməsi ilə müqayisədə ənənəvi mexanizmlərə əsaslanmaqdadır. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsində isə, daha çox biznes “mələklər”, vençur kapitalı və digər maliyyələşdirməyə güzəşt mexanizmləri çıxış edir. Biznes “mələklər” şirkətin yaranmasının başlanğıc mərhələsində birbaşa səhm investisiyasını təqdim edir. Biznes “mələk”ləri, adətən, yeni layihələrin maliyyələşdirilməsi imkanı olan ayrı-ayrı şəxslər olmaqla, əsasən, yüksək gəlirliliyi təmin etmiş biznesmenlər və sahibkarlardır. Bu investorlar biznesin gəlirliliyi təmin edilən mərhələdə səhmdar və ya digər formada borclarını geri alırlar. Biznes “mələk” investorlar vençur investorlarından fərqli olaraq inkişafın yalnız ilkin (seed) mərhələsində iştirak edirlər. Lakin həm vençur maliyyəsi, həm də biznes “mələk” maliyyəsi istehsalın riskli dövrlərinə təsadüf edir. Vençur maliyyələşdirməsinin risklə bağlı olması yeni layihələrin kommersiyalaşdırılması mərhələsində texnologiyanın prototip və ya pilot mərhələsində olan maliyyə ehtiyacının qarşılınması ilə əlaqədardır. Belə ki, tədqiqat və işləmələrin dövlət və digər təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilməsi fonunda əldə edilmiş layihələrin investorlara təqdimi, prototiplərin kommersiya üçün nümayişi və sübut edilməsi xərcləri vençur maliyyəsinə ehtiyac yaradır. Vençur investisiya prosesinin əsas mərhələləri aşağıdakı kimidir:

Vençur fondu investisiya fondlarını cəlb edir. Burada pensiya, sığorta fondları, özəl investorlar və beynəlxalq təşkilatlar investor kimi çıxış edə bilər. İkinci mərhələdə uğurla yerinə yetirilə biləcək layihələr qiymətləndirilir. Vençur şirkətlərində əsas qiymətləndirmə qaydasına əsasən (3-3-3-1), investisiya edilən 10 şirkətdən 3-ü uğursuz, 3-ü orta gəlirli, 3-ü yüksək gəlirli, 1-i isə super gəlirə malik

olur. Vençur fondunda investisiya bölməsi, axtarış və layihələrin operativ idarə edilməsini reallaşdıran idarəetmə strukturu və konsaltinq xidmətləri təqdim edən bölmə yerləşir. Investisiya layihələri seçilərkən: biznesin anlaşılması və dəyərinin, risklərin qiymətləndirilməsi, maliyyə dayanıqlığının təhlil edilməsi, biznesin perspektivi və rəqabət mühitinin qiymətləndirilməsi, səmərəli biznes idarəetməsində menecmentin qiymətləndirilməsinə diqqət yetirilir [69]. Vençur fondlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri isə, yüksək faiz dərəcəsilə çıxış etməklə zəmanət tələb etmədən orta və yüksək riskli layihələrə investisiya etməsindədir. Vençur şirkətləri layihədən çıxış şərtlərini əvvəlcədən müəyyən edərək investisiya edirlər [75]. Vençur kapitalı firmaların genişlənməsi mərhələsi üçün daha əhəmiyyətli maliyyə fondudur və məhdud məsuliyyətli investisiya tərəfdaşları vençur fondunun maliyyə ehtiyatlarını təmin edir. Investisiyaya ehtiyacı olan sahibkarlar biznes planlarını vençur fondlara təqdim edir və vençur fondu tərəfindən qiymətləndirmə aparılır. Vençur fondları səhmlər vasitəsilə investisiya banklarını maliyyələşdirməyə cəlb edir. Bu fondlar maliyyələşməyə ehtiyacı olan sahibkarlarla yüksək gəlir əldə etmək istəyən sərmayədarlar və daha çox fond bazarları ilə çıxış edən investisiya bankları arasında ümumi bazarı təşkil edir [90].

İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsində iştirak edən digər bir mənbə isə fond bazarlarıdır. Fond bazarları sənayenin yüksək inkişafa malik olduğu ölkələrdə maliyyələşmədə daha geniş imkanlarla fərqlənir. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi həm sahibkarların maliyyə imkanlarından, həm də dövlətin stimullaşdırıcı tədbirlərindən asılıdır.

Beynəlxalq təcrübədə müasir maliyyə mexanizmləri dövlət kredit zəmanəti, startaplar üçün xüsusi zəmanətlər, subsidiyalaşdırılmış faiz dərəcələri, vençur kapitalı, vergi möhlətləri, kredit vasitəçiliyi, mərkəzi bankda əmanətlər üzrə mənfi faiz dərəcəsi və s. tətbiq edilir [91, s. 78].

Dövlət kredit zəmanəti - zəmanət üçün kiçik həcmdə faiz tutulmaqla (məsələn, 2 faiz), adətən, dövlətə məxsus maliyyə qurumları tərəfindən təqdim edilir. Kredit zəmanətində fərqlənən ölkələr Almaniya, İngiltərə, Kanada, Finlandiya, ABŞ, İsrail, Yaponiya, Koreya, Rusiya və başqalarıdır. İngiltərədə bu mexanizm 1981-ci ildən

fəaliyyətdədir. Bu zəmanət kredit götürərkən girov təqdim etmək imkanı olmayan kiçik və orta sahibkarlara təqdim edilir. Türkiyə təcrübəsində zəmanət fondları yenilikçi investisiyaların, texnologiyaların tətbiqi, regional inkişaf, məşğulluğun artımı, gənc və qadın sahibkarların dəstəklənməsini nəzərə alan kiçik və orta sahibkarlığı üstün tutmaqdadır [122].

Subsidiyalaşdırılmış faiz dərəcələri - Kredit verilən sahə və əhali qrupuna uyğun olaraq müxtəlif faiz dərəcəsi güzəştlərinə əsaslanır. Lakin kreditin ödənmə qabiliyyətini nəzərə alaraq əsaslandırılmış biznes plana malik yeni investorlara və mövcud sahibkarlara verilir. Faiz dərəcələri proqramı tətbiq edən maliyyə qurumunun imkanlarına müvafiq olaraq dəyişkəndir [132].

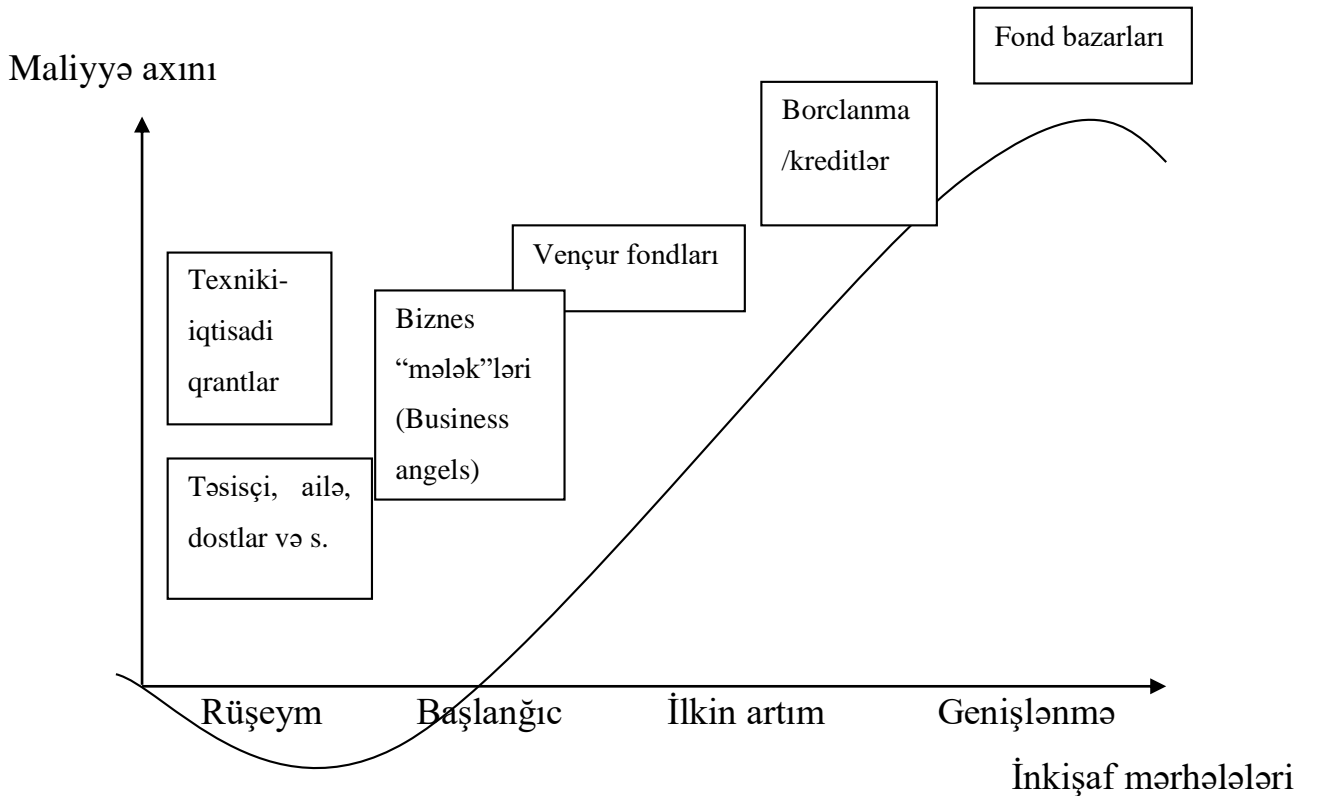
Vergi kreditləri - müəyyən sahədə investisiyaları stimullaşdırmağa istiqamətlənməklə vergi ödənilən gəlirin müəyyən edilmiş miqdarını vergi hesablamasından çıxmağa imkan verir. Vergi krediti vergi ödəyicisi olan az gəlirli sahibkarların gəlirliliyini artırmaq məqsədilə tətbiq edilir. Vergi kreditinin məbləği ölkələr üzrə fərqli müəyyən edilir və müxtəlif istiqamətlərdə tətbiq edilə bilər. Məsələn, ABŞ-da yenilənə bilən enerji istehsalı sahəsində investisiyaları artırmaq məqsədilə də vergi krediti tətbiq edilir [128]. Həmçinin, Kanada və Rusiyada da vergi krediti təcrübəsi mövcuddur. Vergi stimullaşdırması, adətən, investisiya edilən məbləğə və ya əldə edilmiş gəlirə tətbiq edilə bilər. İnvestisiya vergi krediti daha çox yeni texnologiyaları tətbiq edən müəssisələr üçün nəzərdə tutulur. Vergi kreditindən istifadə etmək üçün müəssisələrin məsrəflərində yeni texnologiyaların payının sahə üzrə orta göstəricidən çox olması əsas şərtidir [17].

Mərkəzi bankda depozitlər üzrə mənfi faiz dərəcəsi - Mərkəzi bank kommersiya banklarının depozitləri üzrə faiz dərəcəsini sifıra qədər və ya mənfi ədədlərə qədər azaldır. Bununla kredit təşkilatları üçün depozitlərindən əldə edilən səmərə azaldılaraq maliyyə ehtiyatlarını kredit verməyə sövq edilir. İsveçrə, Danimarka, İsveç və Yaponiyanın mərkəzi bankları bu mexanizmi tətbiq etməkdədir.

Qeyd edilən maliyyələşdirmə mexanizmlərinin istehsal prosesinin uyğun mərhələlərində cəlb edilməsi vacibdir. Belə ki, innovasiyaların maliyyələşdirilməsində mərhələliliyin gözlənilməsi sərf edilən vəsaitin iş yeri

yaratma xüsusiyyətini səmərəliliklə nəticələndirə bilər. Çünki maliyyə ehtiyatlarının biznes tsiklinə uyğun olmayan sərfi səmərəliliyi azaltmaqla həm vəsait itkisinə və risklərin artmasına, həm də məşğulluğun azalmasına səbəb olacaqdır.

Biznes tsiklinin mərhələli inkişafını innovasiyaların maliyyələşdirilməsində nəzərə almaqla aşağıdakı mərhələlər fərqləndirilir (Bax: Şəkil 1.2.2.). İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin müasir mexanizmlərinin tədqiqi və müxtəlif maliyyə alətlərinin işlənməsi yeni sahələrin yaranmasında iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin əhəmiyyətini sübut edir. Sözügedən maliyyələşdirmə mexanizmləri dövlət, sahibkarlıq və xarici mühit amillərilə insan kapitalının qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyətini təmin edir. Qeyd edək ki, bu mexanizmlərin tətbiqi, təkcə istehsal tsiklində deyil, ümumi sənaye siyasətinin də müəyyən edilməsində mərhələliliyin gözlənilməsini vacib edir.

Şəkil 1.2.2. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mərhələləri [109].

1.3. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasına yanaşmalar

Sənaye sahəsində əmək fəaliyyəti tarixən məhsuldar hesab edilir. Bu, sənayedə istehsal edilən məhsula iş qüvvəsinin yeni dəyər əlavə etməsilə əlaqədardır. İqtisadi inkişaf tarixinə nəzər saldıqda manufakturaların yüksək inkişafı və sənaye çevrilişi dövründə yaşayan klassik məktəbin nümayəndəsi A.Smit sərvətin əməklə istehsal dairəsində yaradıldığını və əmək məhsuldarlığının yüksəldiyi zamanda artacağı fikrindən çıxış edirdi. O, “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında” tədqiqat əsərində məhsuldar və qeyri-məhsuldar sinfi fərqləndirməklə qeyd edirdi ki, “...Manufaktura işçisinin əməyi, adətən, emal etdiyi materialların dəyərini artırır, əsasən özünün saxlanması dəyəri və sahibinin mənfəəti qədər artırır [38]. Əksinə ev qulluqçusunun əməyi dəyərə heç nə əlavə etmir... İnsan çoxlu sayda manufaktura işçisini məşğul etməklə dövlətli, çoxlu sayda ev qulluqçusu saxlamaqla kasıb olur və cəmiyyətin sənaye əməyi yalnız onun kapitalının artması hesabına, kapitalın artması isə yalnız cəmiyyətin gəlirlərindən tədricən qənaətmə yolu ilə arta bilər.” Əmək bölgüsünü sənaye müəssisələri daxilində funksional ixtisaslaşma kimi izah edən A.Smit istehsalçıların ixtisaslaşması səviyyəsinin bazarın genişliyindən asılı olduğunu hesab edərək kapitalı əməyə nə kimi məşğulluq verməsi dərəcəsində əhəmiyyətli hesab edir və əhalinin məhsuldar əməklə məşğul olmayan hissəsini minimuma endirməyi təklif edirdi. Qeyd edək ki, məhsuldar və qeyri-məhsuldar əməyin nisbətində proporsionallığın gözlənilməsi müasir iqtisadi inkişaf dövrü üçün də səciyyəvidir.

Mövcud iqtisadi sistemlərin fəaliyyətin də müəyyənədicisi olan bu yanaşmalar sənayedə yeni yaradılan iş yerlərini ənənəvi formadan fərqləndirir. Amerikan iqtisadçısı C.K.Helbreyt 1967-ci ildə “Yeni sənaye cəmiyyəti” kitabında yazırdı ki, sənaye sivilizasiyası uyğun iş qüvvəsinin yaranmasına səbəb olur. İşsizliyin əsas səbəbləri kimi təhsilin olmamasını, mexanikləşdirməni, sənaye yenidənqurmasını qeyd edirdi [61, s. 21]. A.Toffler tərəfindən qeyd etdiyi informasiya cəmiyyəti əmək münasibətlərini kökündən dəyişir, əməyin yeni tipləri və bununla bağlı olaraq yeni ixtisaslar yaranır [63, s. 23]. Həmçinin, sənaye cəmiyyətinin inkişafı ilə əlaqədar

T.Veblen, K.Klark, J.Furastye, D.Bell, P.Druker, M.Kastels, A.Turen, F.Fukuyama və b. müxtəlif yanaşmalar təqdim etmişlər. Ümumi olaraq sənaye cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri xidmət sferasının inkişafı, elmi-texniki mütəxəssislərin üstünlük təşkil etməsi, cəmiyyətdə innovasiya mənbələrinin elmi əsaslandırılması, yeni “ağıllı” texnologiyaların yaradılması və s. bu kimi şərtlərdir. Xüsusilə, bilik iqtisadiyyatı və müvafiq cəmiyyətin formalaşması innovasiya tipli məşğulluq üçün infrastrukturunu təşkil edir. Beləliklə, tədqiq edilən mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq innovasiya tipli məşğulluğun meyarlarını müəyyən etmək vacibdir.

Innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsi səmərəli və rəşional məşğulluğun reallaşmasının nəticəsidir. Səmərelı məşğulluq layıqlı gəlir, sağıamlıq, şəxsiyyətin təkmilləşdirilməsi, ictimai əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi əsasında cəmiyyətin hər bir üzvü üçün təhsil və peşə səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsinə imkan verən məşğulluqdur [34, s. 77]. Rəşional məşğulluq dedikdə isə, işçilərin əmək məhsuldarlığını artırmaqla əmək fəaliyyətlərinin maksimum səviyyədə reallaşması nəzərdə tutulur. Məhz məşğulluq siyasəti üzrə əsas vəzifə rəşional məşğulluğu təmin etməkdir. Təriflərdən aydın olur ki, rəşional məşğulluğun təmin edilməsi səmərelı məşğulluqla nəticələnən altsistem şərtlərindən biridir. Eyni zamanda, səmərelı məşğulluğa nail olma tədbirləri innovasiya tipli məşğulluğu təmin etmək üçün əsasdır. Lakin innovasiya tipli məşğulluğun yeni anlayış olaraq səmərelı məşğulluqdan fərqləndirilməsi yeni ixtisas və peşə strukturlarının yaranması, ənənəvi məşğulluq sahələrinin yeni məşğulluq sahələrilə əvəzlənməsidir. Bunları nəzərə alaraq innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin tədqiqi zamanı iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklər və yeni sahələrin yaranması, bu sahələr üzrə əmək ehtiyatlarının olması və insan kapitalına yönələn investisiyaların tədqiqi zəruridir.

D.Neumark və D.Reed yeni iqtisadiyyata uyğun məşğulluq tipini təhlil edərəkən D.Hekerin müəyyən etdiyi yüksək texnologiya sənayesinə uyğun məşğulluğu fərqləndirir. Heker bu təsnifatı informasiya texnologiyalarının tətbiqi əsasında - komputer və məlumat emalı xidmətləri; komputerlər və əlaqədar təchizat, tibbi və optik alətlər, həmçinin, plastika, sintetika və rezinlər; radio, televiziya və

kommunikasiya təchizatı; tədqiqat, təkmilləşdirmə və test etmə xidmətləri, elmi və nəzarət alətləri; kosmetika sahələrini yeni məşğulluq sahəsi hesab edirdi. Eyni tədqiqat üzrə müəlliflər ikinci yanaşma olaraq Brookings İnstitutunda Kortrayt və Mayer tərəfindən müəyyən edilmiş yüksək texnologiya şəhərlərində məşğulluğun səviyyəsini qeyd edir. Bu şəhərlər komputer və elektronik məhsul istehsalı, proqramların tərtibi, informasiya xidmətləri, komputer sistemi dizaynı və əlaqədar xidmətlərdə məşğulluqla fərqlənir [84].

İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi məşğulluğun struktur dəyişikliyi ilə nəticələndiyindən məşğulluğun tənzimlənməsilə birbaşa əlaqədardır. Xüsusilə, yeni yaranan iqtisadi şəraitə uyğun olaraq məşğulluğun struktur dəyişikliklərini müəyyən edərkən innovativliyin nəzərə alınması aktual problemə çevrilmişdir. İnnovativliyin müəyyən edilməsi şərti innovasiya tipli məşğulluğun formalaşdığı sahə və strukturu dəqiqləşdirməyə imkan verir. P.İ.Blus, İ.N.Novikova və M.D.Şariqinin tədqiqatları əsasında innovasiya tipli məşğulluq aşağıdakı meyarlarla müəyyən edilir [60].

- qeyri-maddi sahələrlə müqayisədə maddi istehsal sahələrində məşğulluğun artımı;
- maddi istehsalın ənənəvi strukturunda dəyişiklik edilməsi;
- ikinci sektorda məşğulluğun artımı, əsaslı tikintidə (fondların yaranması) məşğulluğun artması, istehsal infrastrukturunu sahəsində məşğulluğun səmərəliliyinin artırılması;
- ticarət və ictimai iaşə sahəsində məşğulluğun optimallaşdırılması və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində məşğulluğun artımı;
- qeyri-maddi istehsalda, xüsusilə, sosial yönümlü sahələrdə məşğulluğun keyfiyyətinin artırılması;
- hər sahə və altsahələrdə innovasiya meyillərinin gücləndirilməsi.

Müasir dövrün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq innovasiya tipli məşğulluğun yeni meyarlarını L.V.Sankova tədqiq etmişdir. Sankovanın metodologiyasına əsasən, mezo, makro və mikrosəviyyədə innovasiya tipli məşğulluğun aşağıdakı göstəricilər sistemi fərqləndirilir [71]:

1. Makro və mezo səviyyə

- intellektual əməyin xüsusi çəkisi;
- yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq səviyyəsi;
- peşə və sosial xidmətlər sahəsində məşğulluq səviyyəsi;
- elmtutumlu kiçik biznes sahələrində məşğul olanların sayı;
- ümumi iqtisadiyyat üzrə məşğul olanların sayında tədqiqat və işləmələrdə məşğul olan heyətin səviyyəsi.

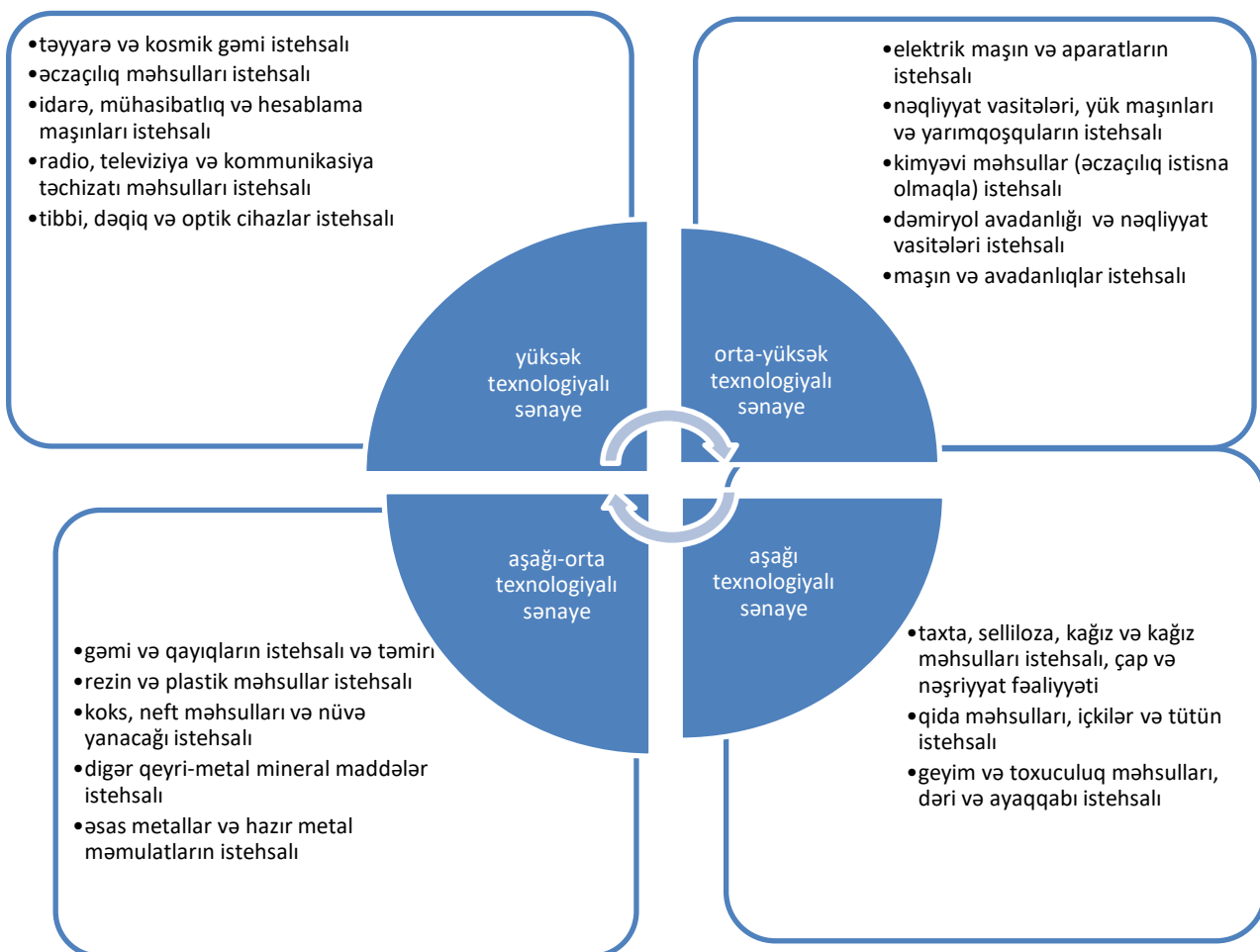
2. Mikro səviyyə

- kadrların yaş, təhsil və peşə-ixtisas strukturu;
- kadrların strukturunda “yenilikçilərin” xüsusi çəkisi;
- əmək məhsuldarlığı.

Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun müəyyən edilməsi baxımından texnoloji intensivliyin sənaye sahələri üzrə fərqləndirilməsi vacibdir. Beynəlxalq təcrübədə sənayedə texnoloji intensivlik əsasında təsnifat müəyyən edilmişdir. Texnoloji intensivlik tədqiqat və işləmələrə xərclərin həcminə əsasən müəyyən edilir. Sənayedə texnoloji intensivliyə əsasən, 4 səviyyə - yüksək, orta-yüksək, orta-aşağı, aşağı texnologiyalı sənaye fərqləndirilir. Qeyd edilən hər bir sənaye sahəsinə müvafiq məşğulluğun səviyyəsi də fərqlənir. Sənayedə texnoloji intensivliyin əsasən müxtəlif sənaye sahələri İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) və Avropa Komissiyasının Statistika İdarəsi (Eurostat) tərəfindən yüksək, orta-yüksək, orta-aşağı, aşağı texnologiyalı sahələr olaraq təsnifləşdirilir [121; 126] (Bax: Şəkil 1.3.1). Müvafiq olaraq innovasiya tipli məşğulluğun yaranma imkanları yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində üstünlük təşkil edir. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğu təmin edən elmi, mühəndislik və texniki peşələrdir. İnnovasiya tipli məşğulluğun yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrilə sıx əlaqəsini nəzərə alaraq sənayedə innovasiya tipli məşğulluğu bu sahələr üzrə təhlil edəcəyik. İnnovasiya tipli məşğulluğun bütün iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə səviyyəsini aşağıdakı göstəricilər əsasında müəyyən edə bilərik (ölkə iqtisadiyyatına dair statistik məlumatlarını əlyətərliyi nəzərə alınaraq tərtib edilmişdir) [45]: təhsil sahəsində

məşğulluq; yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq; orta texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq; peşə, elm və texniki fəaliyyət sahələrində məşğulluq.

Qeyd edilən göstəricilər sistemində yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq səviyyəsinə sənaye sahibkarlığı sahələrində tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyəti əlavə etməklə sənaye üzrə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsini daha dəqiq ifadə edə bilərik.

Şəkil 1.3.1. Sənaye sahələrinin texnoloji intensivlik üzrə təsnifatı

Mənbə: [127; 132].

Lakin statistik məlumatların çatışmazlığı səbəbindən, sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinə töhvəsini nəzərə alaraq təbiət, texniki və tibb elmləri sahəsində tədqiqat və işləmələrdə məşğul olan heyətin səviyyəsini tədqiqata daxil edəcəyik. Təklif edilən yeni metodologiyaya əsasən,

Innovasiya tipli məşğulluq = təhsil sahəsində məşğul olanların sayı + yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olanların sayı + orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olanların sayı + peşə, elm və texniki fəaliyyət sahələrində məşğul olanların sayı

Sənayedə innovasiya tipli məşğulluq = yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olanların sayı + orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olanların sayı + təbiət, texniki və tibb elmləri sahəsində tədqiqat və işləmələrdə məşğul olan heyətin sayı

göstəriciləri hesablanı bilər və ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun səviyyəsi haqqında təsəvvür formalaşdırmaq üçün yetərli hesab edilə bilər. Azərbaycan sənayesinin təqdim edilən texnoloji intensivliyə müvafiq strukturu aşağıdakı kimidir (Bax: Cədvəl 1.3.1.). Qeyd edək ki, sənayenin müasir texnoloji inkişaf səviyyəsi və strukturuna bu sahədə qabaqcıl ölkələrin reallaşdırdığı sənaye və uyğun maliyyə siyasətilə mümkün olmuşdur. Sənaye siyasətinin tarixi inkişafına diqqət etdikdə, məlum olur ki, ilkin sənayeləşmə mərhələsində inkişaf etmiş ölkələr yerli istehsalı qoruyucu tədbirlərlə idxalı əvəzləyici sənaye siyasəti reallaşdırmışdır. Yerli istehsalın inkişafı və idxaldan asılılığın azalması ilə əlaqədar ixrac yönümlü sənaye siyasətinə üstünlük verilir. Eyni zamanda, məqsəd yalnız idxal və ixrac tarazlaşdırması deyil, ölkədə məşğulluq səviyyəsini artırmaqla ümumi daxili məhsulun həcmi artırmaqdır. Bu halda, sənaye siyasəti müəyyən edilərkən təşviq edilən sahələrin iş yeri yaratma xüsusiyyətini nəzərə almağı tələb edir. Sənaye siyasətinin digər təsnifatı isə onun ümumi və ya selektiv (seçmə) olmasıdır.

Ümumi sənaye siyasəti ölkənin iqtisadi artımı təmin etməyə hədəflənsə də, selektiv sənaye siyasəti isə seçilmiş sahələrdə gəlirliliyin artırılmasına istiqamətlənir. Sənaye siyasəti müxtəlif təsir vasitələrinə malikdir. Maximilian Benner müxtəlif yanaşmalar əsasında bu vasitələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

-dəyər zəncirinin artırılması və ya tamamlanması; sahibkarlığın təşviqi (yeni biznes sahələri üçün seminarlar, mikromaliyyə və ya inkubator təminatı); vergi güzəştləri və subsidiyalar; ixrac və investisiyaların təşviqi; özəlləşdirmə; turizm siyasəti; institusional təsisat; təhsil və elm siyasəti; biznes mühitinin təmini; xüsusi iqtisadi zonalar; klaster siyasəti; bilik mübadiləsi; beynəlxalq bilik bazasına çıxış və s. [107, s. 6].

Cədvəl 1.3.1

Azərbaycan sənayesinin texnoloji intensivlik üzrə strukturu

Yüksək texnologiyalı sənaye
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı Əczaçılıq məhsullarının istehsalı
Orta-yüksək texnologiyalı sənaye
Kimya sənayesi Elektrik avadanlıqlarının istehsalı Maşın və avadanlıqların istehsalı Avtomobil və qoşquların istehsalı Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri
Orta-aşağı texnologiyalı sənaye
Neft məhsullarının istehsalı Rezin və plastmas məmulatların istehsalı Tikinti materiallarının istehsalı Metallurgiya sənayesi Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı
Aşağı texnologiyalı sənaye
Qida məhsullarının istehsalı İçki istehsalı Tütün məmulatlarının istehsalı Toxuculuq sənayesi Geyim istehsalı Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı Kağız və karton istehsalı Poliqrafiya fəaliyyəti Mebellərin istehsalı Zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı

Mənbə: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) və Avropa Komissiyasının Statistika İdarəsinin (Eurostat) metodologiyasına uyğun olaraq müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sənayedə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqinin artması istehsal edilən məhsullarda elmtutumlu xərclərin artması ilə nəticələnir. Dünya təcrübəsində

sənayecə inkişaf etmiş ölkələr artıq yeni sənayeləşmə mərhələsinə keçməkdədir. Bu yənidən sənayeləşmə (reindustrialisation) və ya yeni sənayeləşmə (neoindustrialisation) tədbirləri vasitəsilə həyata keçirilir. Hər iki halda keçiddən öncə müasir sənaye sahələrinin, elmtutumlu texnologiyaların yaradılması, məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri zəruridir [70, s. 28]. Bu baxımdan, sənaye siyasətinin ölkələr üzrə istiqamətləri müxtəlifdir. Məsələn, Fransada rəqəmsal iqtisadiyyat, nano və biotexnologiyalar, yenilənə bilən enerji, aşağı karbonlu nəqliyyat vasitələri istehsalı və innovativ kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı qəbul edilən inkişaf proqramlarında əsas istiqamətlərdir. Almaniyanın sənaye siyasəti isə 4 istiqamətdə hədəflənmişdir: əmək bazarının tənzimlənməsi, iş yerlərinə inteqrasiya olunmuş təlim sistemi, əsas elm və sənaye tədqiqat infrastrukturunun yaradılması və sənaye maliyyəsinə dövlət yardımı [81, s. 19]. Almaniyada sənaye siyasəti çox istiqamətliyyə ilə fərqlənir. Dövlət xərclərinin xeyli hissəsi ətraf mühitin davamlılığına, enerji səmərəliliyinə və yenilənə bilən enerji sahələrinə yönəldilir, dövlət-özəl əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülür.

Sənaye siyasətini İkinci Dünya müharibəsindən sonra gücləndirən Yaponiya 1950-ci illərdə yüksək əlavə dəyərə malik sənaye sahələrini (polad, avtomobil, elektronika və maşınqayırma) inkişaf etdirirdi. Yaponiyada sənayenin maliyyələşdirilməsində bankların uzunmüddətli iştirakı və fəal proteksionist siyasət mexanizmi, seçilmiş sənaye sahələrinin məhsullarının ixracına subsidiyaların tətbiqi ilə 1950-73-cü illərdə Yaponiyada hər nəfərə düşən gəlirlər xeyli artmışdır. Yaponiyanın sənayedə olan bu uğurunun səbəbi bankların sahibkarlarla sıx əməkdaşlığa cəlb edilməsi olmuşdur. Banklar idarəetmə məsləhətçiləri roluna malik olmaqla kiçik firmaların fəaliyyətinə dəstək olmuşlar. Yaponiyanın sənaye siyasətinin iki əsas xüsusiyyəti fərqləndirilir: əsas sənaye sahələrində siyasətin müəyyən edilməsi üçün müşavirənin qurulması, dövlət rəsmilərinin, sənaye nümayəndələrinin və daha obyektiv (jurnalist, akademiklər və s.) müşahidəçilərin cəlb edilməsi; kartellərin idarə olunması texnologiyasının təkmilləşdirilməsi. Sənayenin inkişafında 1990-2000-ci illərin durğunluq dövrü ərzində tədqiqat və işləmələrə vergi güzəştləri və startaplar üçün minimum nizamnamə kapitalının olmaması kimi islahatlar bu dövr üçün

səciyyəvi idi. 2001-ci ildən 2010-cu ilə qədər Elm və Texnologiya Planı təbiət elmləri, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, ətraf mühit və nanotexnologiya sahələri üzrə hədəflər müəyyən etmiş və 2006-cı ildən elm, texnologiya və sənaye əlaqələrinin təmin edilməsinə diqqət artmışdır [93, s. 24]. İqtisadiyyat, Ticarət və Sənaye Nazirliyi tərəfindən qəbul edilən Dövlət Programında isə, strateji istiqamətlər olaraq ətraf mühit, enerji problemlərini həll edən sənaye və ənənəvi inkişaf etmiş sahələri (robot, kosmik və aerokosmik sahələri), eləcə də, infrastrukturla əlaqədar sistemlərin ixracı fərqləndirilir. Finlandiyanın da hazırkı güclü sənayesinin əsasları dövlətin banklarla sənaye arasında əlaqələrin gücləndirilməsinə nail olması ilə əlaqədardır. Həmçinin, ölkədə ixracın inkişafında devalivasiyaların da təsiri güclü olmuşdur (1957, 1967, 1977 və 1982-ci illərdə). Həmçinin, 1990-cı illərdən başlayaraq innovasiyaların inkişafı üstünlük təşkil etmişdir. Bu istiqamətdə tədbirlər innovasiya fondunun fəaliyyəti, elm parkları və mərkəzlərinin inkişafı hesabına texnologiya transferinin asanlaşdırılması və tədqiqat nəticələrinin kommersiyalaşdırılması, milli innovasiya sisteminin qurulması və yeni bilik və texnologiyaların inkişafı, yayılmasında dövlətlə özəl əməkdaşlığın artırılması olmuşdur [93]. Keçid iqtisadiyyatını tədrici islahatlarla təmin edən Çin iqtisadiyyatında iri və orta dövlət müəssisələrində müasir korporasiya sisteminin yaradılması sənayenin təşkilində əsas vəzifə olmuşdur. Çində sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti aparıcı sahələrin üstün inkişafının təmin edilməsidir [37, s. 170]. Çində ixrac istiqamətli sənaye siyasəti üstün olmaqla texnologiyaların idxalı asanlaşdırılır. Çinin hazırda iri sənaye istehsalçısı olaraq seçilməsinin bir sıra səbəbləri vardır [96, s. 44].

1.Əsas sənaye sahələrinin 5 illik planlarda hədəflənməsi. Bu sahələr tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərlə xarici rəqəbdən qorunur, dövlət “siyasət bankları” vasitəsilə subsidiyalaşdırılır. Hətta, kommersiya bankları bu sahələrə istiqamətləndirilir.

2.Lisenziya sistemi ilə strateji sahələr investisiya üçün istiqamətləndirilməsi. Xarici investisiyalar xüsusi iqtisadi zonalara cəmləşir. Həmçinin, investisiyaların regional bölgüsünə də diqqət yetirilir.

3. Beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi artırmaq məqsədilə kiçik müəssisələrin konsolidasiyası.

4. Sənaye klasterlərinin inkişaf etdirilməsi. İxtisaslaşmış sənaye rayonları yaranır.

5. Texnoloji inkişafda fərqlənən ölkələrdən texnologiya idxalının asanlaşdırılması.

Qeyd edək ki, səmərəli istehsal fəaliyyətinin qurulması məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində ərazi təşkili baxımından istehsal həlqələrini ifadə edən dəyər zəncirinin yaradılmasını tələb edir. Bu isə sənaye siyasətinin ərazi xüsusiyyətlərinin (sənaye məhəllələrinin, sənaye klasterlərinin, sənaye və yüksək texnologiya parklarının) inkişafı ilə səciyyələnir [47]. Sənayenin ərazi təşkilinin sözügedən formaları üçün ümumi xüsusiyyət sənaye sahibkarlığının inkişafını dəstəkləyən müasir infrastrukturun qurulması və bu tipli zonalarda rezidentlərin müxtəlif güzəştlərdən istifadə imkanının olmasıdır. Bu infraqurultura konsaltinq, maliyyə xidmətləri, məlumat xidməti, tədqiqat birlikləri və biznesə dəstək xidmətləri (otel və konfrans otaqları) seminarlar, texniki dəstək daxildir. Qeyd edilən infraqurulturun yaradılması və güzəştlər sənaye zonalarını xarici və yerli investorlar üçün cəlbedici edir. Eyni zamanda, mövcud yerli ixtisaslı kadrların yeni iş yerlərilə təmin edilməsində əhəmiyyətə malikdir. Adətən, sənaye zonalarında elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi istiqamətində qarşılıqlı əlaqələr qurulur. Bu, daha çox, sənaye müəssisələrilə elmi-tədqiqat mərkəzləri və institutları, ali təhsil müəssisələrinin sənaye müəssisələrilə əlaqədar fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Sənayenin müxtəlif ərazi təşkili formaları həm ümumi ölkə sənayesinin, həm də regional iqtisadi inkişafın artımına təsir edir. Hansı formada fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq sənayenin ərazi təşkili formaları son nəticədə sənaye məhsulu ilə çıxış edir. Eyni zamanda sənaye parkları, sənaye məhəllələri, sənaye klasterləri və yüksək texnologiya parklarında istehsalın təşkil formalarında fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. Məsələn, yüksək texnologiya parkları yalnız kiçik miqyasda məhsul istehsalını reallaşdırıa bilər. Lakin sənaye parkları həm kiçik, həm böyük həcmli istehsalla çıxış edə bilər. Sənaye parkları iri şəhərlərin ətrafında yerləşdiyi halda,

sənaye məhəllələri daha çox kənd yerləri və inkişafı geridə olan regionlarda təşkil edilir. Nisbətən, kiçik həcmli istehsal fəaliyyətini nəzərdə tutur. Sənaye parkları ilə sənaye klasterlərinin də fərqləndirilməsi mövzusunun tədqiqi üçün əhəmiyyətlidir. Sənaye klasterlərini rəqabətə təsir edən amil kimi qiymətləndirən Porter klasterləri qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən firma və müəssisələrin sistemi olaraq müəyyən edir. Sənaye klasterləri sənaye, onunla əlaqədar təchizatçılar və ixtisaslaşmış infrastruktur təminatçılarının qarşılıqlı fəaliyyətidir [105, s. 3]. Həm sənaye siyasəti üzrə qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi, həm də sənaye siyasətinin reallaşdırılması xüsusiyyətləri bu sahədə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin işlənməsində sahənin spesifikliyini nəzərə almağa imkan verir. Sənaye sahələrinin hansı ərazi təşkili formasında fəaliyyətindən asılı olmayaraq yeniliklərin mənimsənilməsi rəqabətə davamlı istehsalın əsas şərtidir. Bu baxımdan, sənaye müəssisələri bazarın yenilənən strukturuna uyğun məhsul və xidmətlər istehsalını təmin etməlidir. Əks halda, satılmayan məhsulun yığılıb qalması müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini azaldır, son nəticədə, iş yerlərinin ixtisarı prosesi sürətlənər. Bu baxımdan, dünya təcrübəsində innovasiya auditinin əsasını təşkil edən texnoloji auditə müraciət edilir. Ümumiyyətlə, texnoloji innovasiya imkanlarının dörd növünü qiymətləndirməyə daxil etmişlər (Adler və Shenber):

- bazarın inkişaf edən yeni məhsullara tələbi;
- müvafiq proses texnologiyalarından istifadə etməklə bu məhsulların emalı imkanları;
- məhsul və proses innovasiyalarının inkişafı və təqdim edilməsilə gələcək ehtiyacları qane etmək imkanları;
- rəqiblər tərəfindən reallaşdırılan gözlənilməz texnoloji aktivliyə cavab vermə imkanları [113, 1125].

Sənayedə yaradılan iş yerləri, təkcə, sənayenin özünəməxsus xüsusiyyətlərilə yekunlaşmır. Yəni sənayenin müasirləşdirilməsi elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərilə əlaqədardır. Lakin unutmamaq olmur ki, bu sənayenin istehsal üsulunun və ya nəticələrinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir. Sənaye sahəsinin çoxprofilliliyini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, müasir təsnifata əsasən, sənayenin

sahələri mədənçixarma sənayesi, emal sənayesi, elektrik enerjisi istehsalı, qaz və buxar istehsalından ibarətdir. Xüsusilə, emal sənayesinin strukturu çoxistiqamətlidir. Çünki, emal sənayesi həm kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, həm də təbiətdən hazır formada əldə edilən digər resursların emalının təşkilidir. Emal sənayesinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı əlaqəsi aqrar-sənaye kompleksinin inkişafı ilə nəticələnmişdir. Aqrar-sənaye kompleksinin inkişafı həm kənd təsərrüfatının, həm də sənayenin inkişafını stimullaşdırır. Əgər hər hansı bir ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə üstünlükləri varsa, aqrar-sənayenin inkişafı səmərəli ola bilər. Aqrar-sənaye kompleksinin inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edilməsində əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan, sənaye siyasətində innovasiya tipli məşğulluğu təmin edərkən sənayenin sahələri üzrə nisbətlərin diqqətdə saxlanması vacibdir. Sənayenin bu tipli sahələri yüksək innovativ intensivliyə malik olmasa da, bu sahədə istifadə edilən maşın və avadanlıqlar istehsalı maşınqayırma sənayesinin fəaliyyətini stimullaşdırır. Lakin bu qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmi o zaman fəal olur ki, yerli istehsal texnologiyalarının, yəni istehsal üçün zəruri maşın və avadanlıqların istehsalı həm resurs, həm texnologiya baxımından əlverişli olsun. Təhlil edilən şərtləri nəzərə almaqla qeyd edə bilərik ki, sənaye siyasəti və müvafiq olaraq yeni yaradılan iş yerləri həm müasir dəyər zəncirlərini, həm texnoloji yenilənməni, həm ölkənin mövcud təbii resurslarını əhatə etməklə ölkədaxili və xarici bazarlara rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalını təmin etməlidir. Əks halda, xarici bazarlardan asılı inkişaf ölkənin xarici şoklara qarşı davamsız olması ilə nəticələnir. Bu baxımdan, hər bir ölkə sənaye siyasətində diversifikasiyanı (şaxələndirmə, çoxprofililik) təmin etməyə çalışır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İNNOVASİYA TIPLI

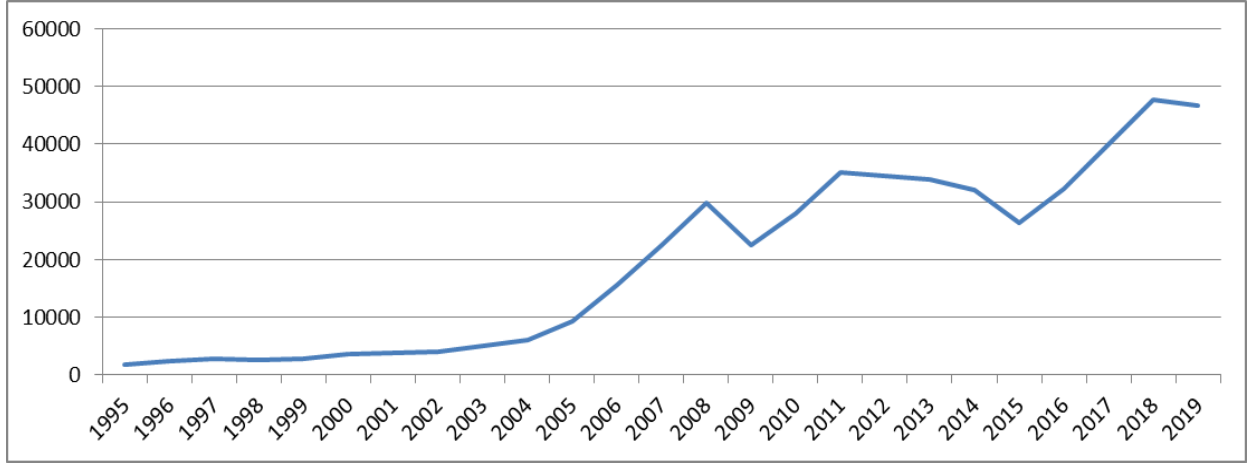
MƏŞĞULLUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİ

2.1. Azərbaycan sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsi

vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda sənayenin inkişafı 1848-ci ildən neftin sənaye üsulu ilə çıxarılması ilə genişlənmişdir. Ölkədə XX əsrin ortalarından başlayaraq yeni sənaye şəhərləri yaranmağa başlamış, sənayeləşmədə neft və qaz hasilatının artması bu sahəyə xidmət edən digər sahələrin inkişafına səbəb olmuşdur. Xüsusilə, 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkə sənayesinin inkişafında və ümumilikdə iqtisadi inkişafda müsbət dəyişikliklərlə nəticələndi. 1994-cü ildən başlayaraq 2004-cü ilə qədər Azərbaycanda xarici neft şirkətləri ilə neft hasilatı üzrə ölkənin neft sənayesinə investisiya qoyuluşunu nəzərdə tutan 26 müqavilə imzalandı. Bu müqavilələr dünyanın 19 ölkəsinə məxsus 41 şirkətin Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmasını təmin etdi. Neft-qaz hasilatı sənayesinə investisiyalar və artan neft gəlirləri sənayenin digər sahələrində inkişafı təmin edə biləcək maliyyə mənbəyinə çevrildi. Lakin ölkənin yeni müstəqillik əldə etməsi və iqtisadi sistemin transformasiyası, qanunvericilik bazasının tam formalaşmaması və mülkiyyətin özəlləşdirilməsində olan problemlər sənayenin inkişafında əhəmiyyətli rol oynadı. Ölkənin yeni müstəqillik əldə etməsi və iqtisadi islahatların xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mərhələləri qruplaşdırılır. Bu mərhələlərə dair yanaşmalar müxtəlif olsa da, sənayenin məhsulunun həcmində olan dəyişikliklərə əsasən aşağıdakı təsnifatı təqdim edə bilərik: 1995-2002-ci illər-durğunluq dövrü; 2003-2008-ci illər-canlanma dövrü; 2009-2015-ci illər-durğunluq dövrü; 2016-2018-ci illər – canlanma dövrü). 1994-cü ildən başlayaraq neft-qaz sənayesinin inkişaf etdirilməsi 2002-ci ilə qədər olan dövrdə investisiyaların artan həcminə baxmayaraq sənaye məhsulunun həcmi o

qədər də dəyişməyib. Lakin 2002-ci ildən sonrakı dövr ərzində sənaye məhsulunun həcmi xeyli artmışdır və bu dövrü sənayenin canlanması mərhələsi kimi müəyyən edə bilərik. 2008-ci ildə neftin qiymətində olan yüksək səviyyənin azalması 2009-cu ildə sənaye məhsulunun həcmində azalmaya səbəb olmuşdur.

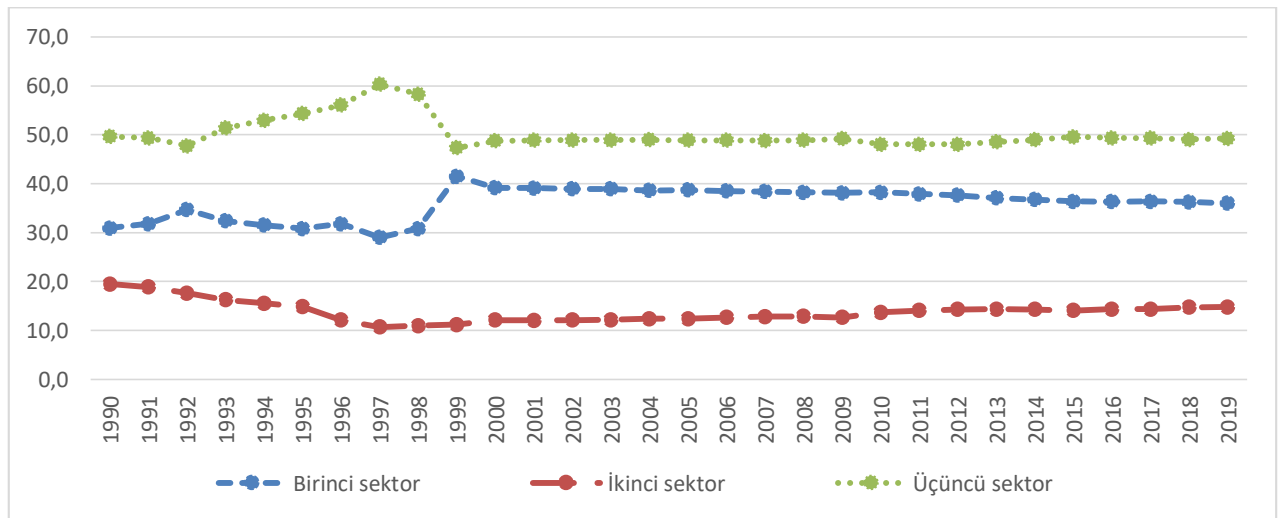

Şəkil 2.1.1. Azərbaycanda sənaye məhsulunun 1995-2019-cu illər üzrə inkişafı, milyon manat

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2009-cu ildən başlayaraq neft ixracının artması azalan qiymətlər səviyyəsində sənaye məhsulunu artırmağa imkan vermişdir. Nəticədə, nisbi yüksəliş təmin edilmişdir. 2013-cü ildən başlayaraq dünya bazarında neftin qiymətinin xeyli azalması ölkədə sənaye məhsulunun istehsal həcmində azalmasına səbəb olmuşdur. Lakin 2016-cı ildən başlayaraq neft qiymətlərində müşahidə edilən nisbi artım sənaye məhsulunun 2019-cu ilə qədər artımını təmin etmişdir. Göründüyü kimi, 1995-2019-cü illər ərzində mütəmadi olaraq durğunluq və canlanma mərhələləri bir-birini izləmişdir. İqtisadi tsiklin bu dəyişiklikləri sənaye sahəsində məşğulluğun səviyyəsinə və onun maliyyələşdirilməsinə də təsir edir. Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq Azərbaycan sənayesində də iqtisadi qanunauyğunluqların fəaliyyətində müəyyən problemlər mövcuddur. Yeni sənaye sahələrinin yaradılmasında iqtisadi mexanizmlərin, xüsusilə, maliyyələşmə mexanizmlərinin fəaliyyətində olan problemlər bu sahədə məşğulluğun təmin edilməsinə maneələr yaradır. Bu baxımdan, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycanda sənayenin inkişafının təmin edilməsi və regional miqyasının genişləndirilməsidir. Azərbaycan sənayesinin tarixi inkişafının əsasında neft-qaz hasilatının olması ölkə

iqtisadiyyatının neft və qazın qiymətlərindən asılılığı azaltmaq məqsədilə yenidən sənayeləşmədə diversifikasiyanın tətbiqini tələb edir. Yenidən sənayeləşmə və diversifikasiya istiqamətlərinin düzgün müəyyən edilməsi sənayenin inkişafında olan müasir meyllərin nəzərə alınmasını vacib edir. Bu dövlətin sənaye siyasətində həm innovativ, həm də qeyri-innovativ sənaye sahələrində məşğulluğun təmin edilməsilə şərtlənir. Çünki, mövcud iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsi birbaşa innovativ sənaye sahələrini prioritet seçməyə imkan vermir. Bu müddəanı Azərbaycana məxsus ictimai iqtisadi formasiyanın inkişafını müəyyən etməklə əsaslandırma bilərik. İqtisadiyyatın quruluşunun məşğulluğa əsasən bölgüsünü ifadə edən “üç sektor nəzəriyyəsi”nə uyğun olaraq iqtisadiyyatın strukturu ilkin sektor - kənd təsərrüfatı və mədənçixarma sənayesi, ikinci sektor - emal sənayesi və tikinti, üçüncü sektor - xidmətlərdən ibarətdir [73]. Azərbaycan iqtisadiyyatında məşğulluğun strukturunun 1990-2019-cu illər üzrə təhlilindən məlum olur ki, ölkədə sənayeyə qədərki (və ya aqrar–sənaye) mərhələ müşahidə edilməkdədir. Çünki 1990-1998-ci illərdə sənayedə məşğulluğun xüsusi çəkisi 2000-2019-cü illərlə müqayisədə yüksək olmasına baxmayaraq sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatı bölməsində məşğul olan əhəlinin xüsusi çəkisinin artması sənaye cəmiyyətinə keçidin tam reallaşmadığını qeyd etməyə əsasdır. Şəkil 2.2.-dən məlum olur ki, 2000-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyatın sektorları üzrə məşğulluq səviyyəsi sabitliyini saxlamışdır. Yalnız son dövrlərdə, 2010-cu ildən başlayaraq ikinci sektorda məşğulluq nisbətən artmışdır.

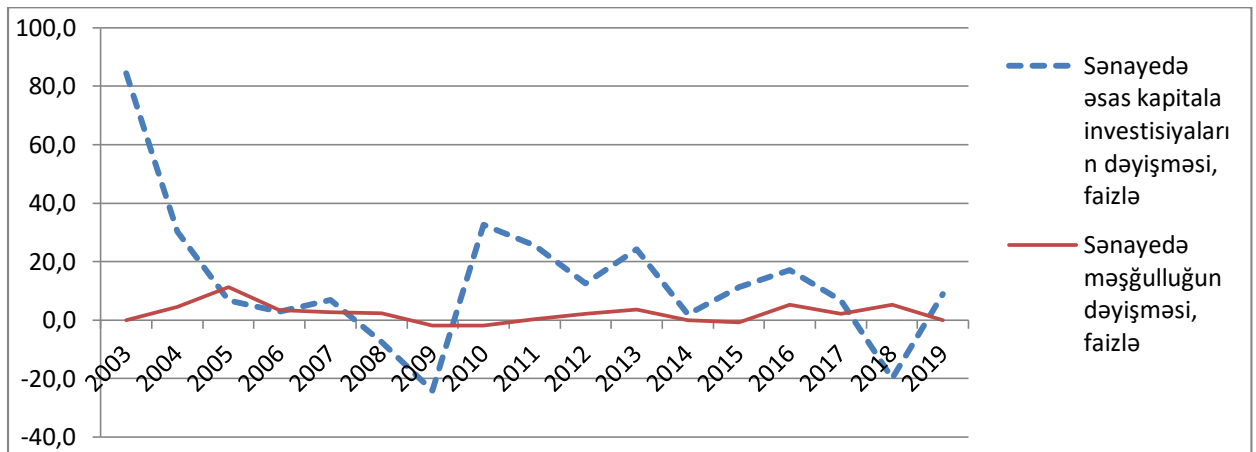

Şəkil 2.1.2. Azərbaycan iqtisadiyyatında məşğulluğun strukturu, faizlə

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu artım işə, ikinci sektorda tikinti sahəsində məşğulluğun artması ilə əlaqədardır. Sənaye sahəsi üzrə məşğulluğun xüsusi çəkisində işə artım istiqamətində dəyişiklik müşahidə edilmir. Çünki, emal sənayesi birinci və üçüncü bölmələrlə müqayisədə istehsala daha çox yeniliklərin tətbiqinə əsaslanır. Sənaye tsiklinin mərhələləri və məşğulluğun strukturunun təhlilinə əsasən, Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun artması üçün maliyyələşdirmə istiqamətlərinin postsənaye cəmiyyətinə uyğunlaşdırılması zəruridir. Yəni emal sənayesinin strukturu yenidən nəzərdən keçirilməlidir. 2019-cu ildə Azərbaycanda istehsal olunan ÜDM-in (81681 milyon manat) 57,2 faizi, ümumi məşğul əhalinin 7,4 faizi sənayenin, müvafiq olaraq 9,6 faiz ÜDM və 36,0 faiz məşğul əhali kənd təsərrüfatının payına düşür. İqtisadiyyatın ümumi strukturuna müvafiq məşğul əhalinin xüsusi çəkisində olan bu disproporsionallıq ölkədə struktur siyasəti və məşğulluğun maliyyələşdirilməsində olan problemlərin göstəricisidir. Qeyd edək ki, 1995-ci ildə ümumi məşğul əhali sayı 3613 min nəfərdən 2019-cu ildə 4938,5 min nəfərə qədər artmışdır. Bu dövr ərzində sənaye üzrə məşğul əhali 352,1 min nəfərdən 363,7 min nəfərə qədər artmışdır ki, bu da 3,3 faiz nisbi artımı ifadə etməklə baxılan dövrün müddət və iqtisadi artım templərini nəzərə aldıqda çox kiçik qiymətləndirilə bilər. Həmçinin, Respublikamızda 2000-ci ildən başlayaraq sənaye müəssisələrinin sayı artmaqdadır. Belə ki, sənaye müəssisələrinin sayı 2000-ci ildə 1974 vahiddən 2019-cu ildə 3169 vahidə qədər artmışdır. Bu müəssisələrin yaradılması mənbəyinə diqqət etdikdə, özəl bölmənin xüsusi çəkisinin artması (2019-cu ildə 2608 vahid qeyri-dövlət mülkiyyətli müəssisə) müşahidə edilir. Baxmayaraq ki, sənaye müəssisələrinin sayı, bu sahədə investisiyalar və sənaye məhsulunun həcmi artmaqdadır, sənayedə məşğulluğun səviyyəsi əhəmiyyətli səviyyədə artmamışdır. Bununla əlaqədar, bir neçə hipotezi qeyd etmək mümkündür: birincisi, sənayedə, xüsusilə emal sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin az olması (yəni sənayedə yeni iş yerlərinin yaradılmasına investisiyaların azalan həcmi), ikincisi, sənayedə proses innovasiyalarının tətbiqinin məhsul innovasiyalarının tətbiqinə (yəni texnoloji tərəqqinin işçi ixtisarına səbəb olması) nisbətə üstünlük təşkil etməsi, üçüncüsü, inkişaf etdirilən sənaye sahələrinə müvafiq ixtisaslı kadrların çatışmazlığının olması.

Birinci hipotezlə əlaqədar qrafik olaraq məşğulluğun səviyyəsində dəyişikliyin investisiyaların həcmindəki dəyişikliklərə həssaslığına diqqət yetirək (Şəkil 2.1.3.). Qrafikdən də göründüyü kimi, məşğulluğun investisiyaların həcminə qarşı elastikliyi, demək olar ki, çox azdır. Elastikliyin az olmasına səbəb isə, investisiyaların məşğulluğun az dəyişikliyi ilə fərqlənən mədənçıxarma sənayesində yüksək olması ilə əlaqədardır. Mədənçıxarma sənayesində hazır xammalın çıxarılması və çox hallarda təşkilati və proses innovasiyalarının tətbiq imkanları mövcuddur ki, bu da sahənin məşğulluq səviyyəsini o qədər də artırmır.

Şəkil 2.1.3. Sənayedə əsas kapitalla investisiyaların və məşğulluğun dəyişməsi

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Eyni zamanda bir illik laqla da sənayedə olan investisiyaların sosial səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəricisi də eyni nəticəni təsdiqləməyə imkan verir.

Sənayeyə yönəldilən investisiyaların sosial səmərəliliyinə əsasən hər min manatlıq investisiya 2004-cü və 2005-ci ildə müvafiq olaraq 4 və 8 iş yerinə tələb yaratdığı halda, sonrakı dövrlərdə bu tələb xeyli azalmışdır. 2006-cı ildən başlayaraq hər min manat investisiyanın iş yeri tələbi 1 və 2 ətrafında dəyişmişdir. Hətta, 2009, 2010 və 2015-ci illərdə ixtisarla da (hər min manat investisiya müvafiq olaraq 1 və 2 iş yeri ixtisarı) müşahidə edilmişdir. Beləliklə, birinci hipotezə dair fikirlərimizi ümumiləşdirə bilərik: Azərbaycan sənayesində məşğulluq səviyyəsi investisiyaların həcminə qarşı elastik deyil. Sənayedə investisiyaların artan həcmi mədənçıxarma sənayesindədir ki, bu da kapitaltutumlu sahə olduğundan məşğulluğun həcmində əhəmiyyətli dəyişiklik yaratmır. Eyni dövrdə emal sənayesində investisiyaların

azalması, yəni əməktutumlu emal sahələrinin daha az maliyyələşdirilməsi bu sahədə məşğulluğun orta hesabla sıfır həddində dəyişikliyi ilə nəticələnmişdir.

Cədvəl 2.1.1.

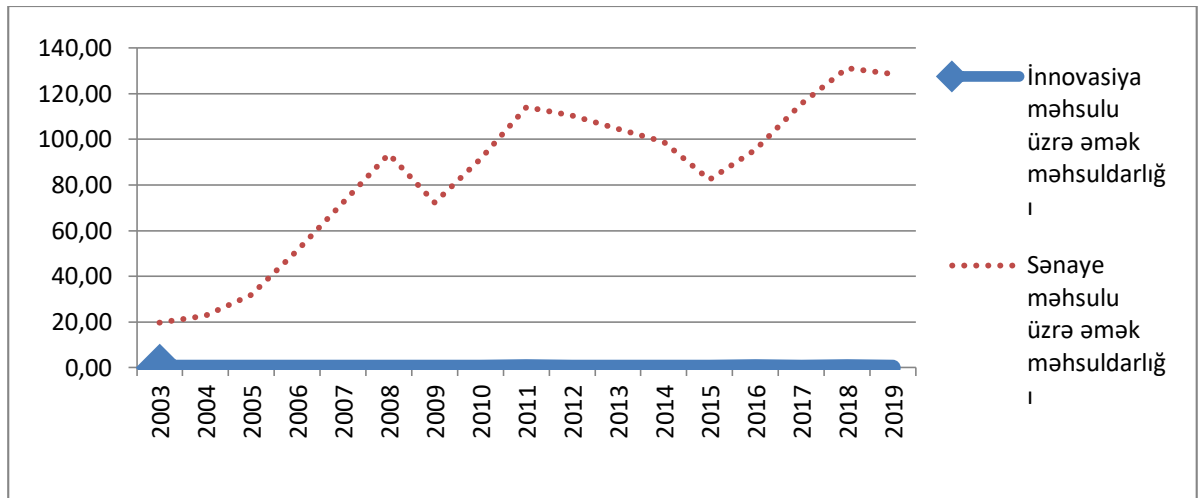
Sənayedə investisiyaların sosial səmərəliliyi

İllər	Sənayedə əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	Sənayedə məşğul olanlar min nəfər	Sosial səmərəlilik, məşğul/min manat
2003	3005	251,6	0,0
2004	3915	262,9	3,8
2005	4176	292,5	7,6
2006	4295	302,7	2,4
2007	4591	311	1,9
2008	4249	318	1,5
2009	3225	312,2	-1,4
2010	4276	306,2	-1,9
2011	5370	306,9	0,2
2012	6040	313,3	1,2
2013	7500	324,4	1,8
2014	7640	324,2	0,0
2015	8500	320,6	-0,4
2016	9950	338,2	2,0
2017	10610,1	345,3	0,7
2018	8497,2	363,7	1,7
2019	9258,0	363,4	0,0

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Məşğulluq səviyyəsinin azalmasına səbəb ola biləcək ikinci hipotezi nəzərdən keçirək. İkinci hipotezə əsasən, məşğulluğun həcmində məhsul və proses innovasiyalarının maliyyələşdirilməsinin qiymətləndirilməsi əhəmiyyətlidir. Bu halda, məhsul və proses innovasiyalarına xərclər, innovasiya məhsulunun həcmi və əmək məhsuldarlığının təhlili zəruridir. Sənayeyə investisiyaların artmasına müvafiq olaraq sənaye məhsulunun həcmi və nəticədə, əmək məhsuldarlığı artmışdır. Lakin artan sənaye məhsulunun həcmində innovasiya məhsulunun xüsusi çəkisi xeyli azdır. İnnovasiya məhsulunun xüsusi çəkisinin az olması ilə əlaqədar olaraq sənayedə məşğul əhali üzrə hər nəfərə düşən innovasiya məhsulunun da həcmi xeyli azdır. Təhlil edilən dövrdə ümumi əmək məhsuldarlığının artmasına baxmayaraq innovasiya məhsulu üzrə əmək məhsuldarlığı çox kiçik və dəyişməz qalmaqdadır. İnnovasiya məhsulu üzrə əmək məhsuldarlığının az olmasına səbəb həm

innovasiyaların maliyyələşdirilməsinə olan xərclərin az olması, həm də texnoloji intensivliyi yüksək olan sənaye sahələrinin zəif inkişaf etməsidir.

Şəkil 2.1.4. Sənaye və innovasiya məhsulu üzrə əmək məhsuldarlığı, milyon manat/nəfər

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İnnovasiya multiplikatoru vasitəsilə qiymətləndirmə aparaq. İnnovasiya multiplikatoru göstəricisi sənayedə istehsal edilmiş ÜDM-də innovasiyalara investisiyaların təsirini qiymətləndirməyə imkan verir və innovasiyalara investisiya meyliyi göstəricisi ilə əlaqədardır.

İnnovasiya multiplikatoru göstəricisi üzrə hesablanmış indekslərdən aydın olur ki, bəzi illərdə sənaye məhsulu artsa da, innovasiyalara xərclərin azalması müşahidə edilmişdir. İnnovasiya multiplikatorundan əldə edilən nəticələrə əsasən, qeyd edilən dövrdə yalnız 2012 və 2013-cü illərdə innovasiyalara investisiyaların sənaye məhsuluna multiplikativ təsiri olmuşdur. Texnoloji innovasiyalara investisiyalar sənayedə istehsal olunan məhsula multiplikativ təsiri azalmışdır. Sənayedə məhsulun istehsalında innovasiyalara investisiyaların zəif təsiri innovasiyaların maliyyələşdirilməsinin sənaye məhsulunun artımı ilə müqayisədə geri olmasının nəticəsidir. Bu isə, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun zəif inkişafına səbəb olur.

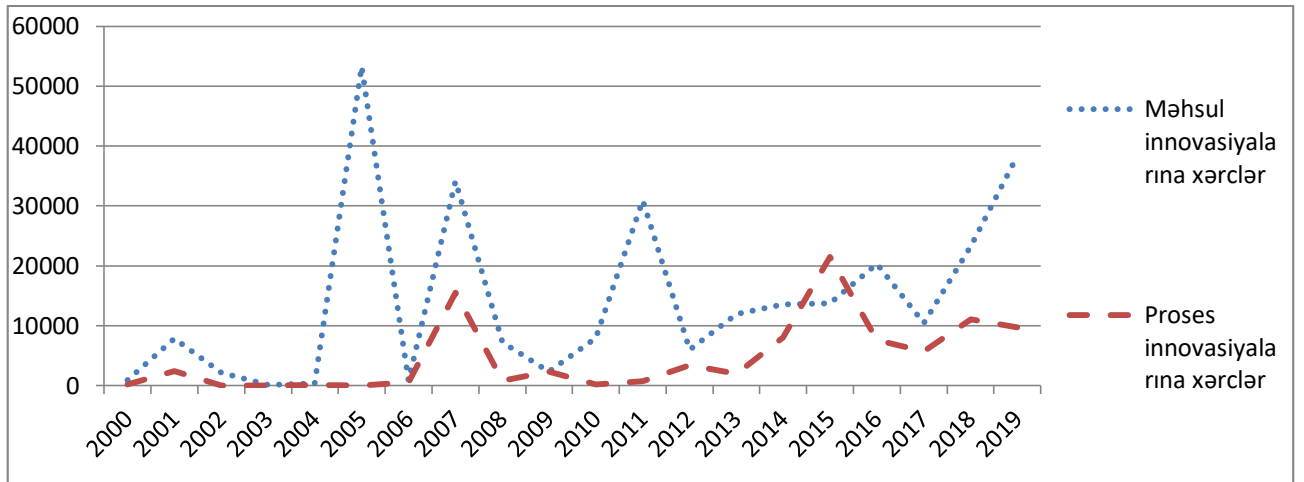
İnnovasiya multiplikatoru

	Sənayedə istehsal olunmuş məhsul, milyon manat	Texnoloji innovasiyalara xərclər, milyon manat	İnnovasiyalara investisiya meyli	İnnovasiya multiplikatoru
	(1)	(2)	(3)	(4)=(1/1-(3))
2005	9309	1,02	-	-
2006	15509	2,6	0,000	1,000
2007	22496	1,2	0,000	1,000
2008	29773	8,6	0,001	1,001
2009	22564	0,8	0,001	1,001
2010	27978	6,4	0,001	1,001
2011	35027	27,6	0,003	1,003
2012	34565	24,1	0,008	1,008
2013	33898	12,5	0,017	1,018
2014	32110	13,4	-0,001	0,999
2015	26369,4	1,5	0,002	1,002
2016	32300,2	36,3	0,006	1,006
2017	39892,5	15,1	-0,003	0,997
2018	47677	34,4	0,002	1,002
2019	46767,6	48037,1	-0,015	0,985

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər innovasiya tipinə görə məhsul və proses innovasiyaları istiqamətində xərclərdən ibarətdir. Məhsul innovasiyaları məcmu tələbi artırmaqla məşğulluğu artırır, ancaq proses innovasiyaları əmək məhsuldarlığını artırmaqla məşğulluğu azaldan xüsusiyyətə malikdir [118]. Bu barədə, Harrison tərəfindən 4 Avropa ölkəsi (Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya və İspaniya) timsalında firma satışları yeni məhsullar, köhnə məhsullar və proses innovasiyaları üzrə model olaraq aparılan qiymətləndirmədə məhsul innovasiyaları ilə məşğulluq arasında güclü müsbət əlaqə olduğu müəyyən edilmişdir. Lakin proses innovasiyalarının təsiri məhsul innovasiyaları ilə müqayisədə əhəmiyyətli təsire malik deyil [82, s. 816]. Məhsul və proses innovasiyalarının məşğulluğun səviyyəsinə təsirinin qiymətləndirilməsinə yanaşmalar müxtəlifdir və aparılan təhlillər sənayedə məhsul və proses innovasiyalarına xərclərin məşğulluğun həcmində yaratdığı dəyişikliklərlə ölçülür. Azərbaycan sənayesində texnoloji innovasiyalara xərclərin strukturunda məhsul innovasiyaları üzrə xərclərin artan xüsusi çəki proses

innovasiyalarının xüsusi çəkisi ilə müqayisədə üstünlük təşkil etməkdədir. Lakin proses innovasiyaları üzrə xərclərin xüsusi çəkidi az olmasına baxmayaraq sənayedə əmək məhsuldarlığının artımı müşahidə edilir. Həmçinin, yuxarıda qeyd edilən təhlilə əsasən, innovasiya məhsulu üzrə əmək məhsuldarlığının az olması proses innovasiyaları ilə müqayisədə məhsul innovasiyalarına xərclərin əmək məhsuldarlığını artırması zərurətini təkrar etməyə imkan verir. Son nəticədə, proses innovasiyalarının əmək məhsuldarlığına zəif təsiri və innovasiya məhsulunun ümumi sənaye məhsulunda xüsusi çəkisinin az olması artan ümumi əmək məhsuldarlığının sənayenin qeyri-innovativ sahələrində olan məhsul istehsalı ilə əlaqədar olmasının göstəricisidir. İkinci hipotezə nəzərdə tutulan müddəə Azərbaycan sənayesində özünü doğrultmur (Bax: Şəkil 2.1.4 və Şəkil 2.1.5).

Şəkil 2.1.5. Məhsul və proses innovasiyalarına xərclərin dinamikası, min manat

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrilə müqayisədə sənaye sahəsi elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərini daha tez mənimsəyib əks etdirir. Bu isə, ümumi məşğulluq səviyyəsilə müqayisədə sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsini fərqləndirir. İnnovasiya tipli məşğulluğun ümumi səviyyəsi üçüncü hipotezi əsaslandırmağa imkan verir. Çünki innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində ixtisaslı kadrların olması vacibdir. Sənayedə kadr çatışmazlığı ilə əlaqədar ölkədə eyni dövrdə ali təhsili bitirənlərin ixtisas üzrə istiqamətlərinin təhlil edilməsi zəruridir. 2018-ci ildə ali təhsil müəssisələrini bitirənlərin (bakalavr və magistr: 37116 nəfər) 21,7 faizi (8059 nəfər)

texniki və texnoloji istiqamətlər üzrə təhsilini bitirmişdir. İxtisas istiqamətlərinə diqqət etdikdə ali təhsili bitirənlərin daha çox humanitar və sosial elmlər istiqamətində olmasını görürük.

Ölkə üzrə 2019-cu ildə məşğul əhalinin 36,0 faizinin kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq sahəsində olmasına baxmayaraq bu istiqamətdə ixtisaslı kadrların hazırlanması 2018-ci ildə 1,1 faiz təşkil etmişdir. Həmçinin, iqtisadiyyat və idarəetmə sahəsinə meyilli artması isə texniki istiqamətlərdə ixtisaslaşmanı azaltmışdır. Bu kimi bənzər disproporsiyalar emal sənayesində tələbin az olması kimi qiymətləndirilə bilər. İxtisaslaşmanın sənayenin və innovasiyaların inkişafına mənfi təsiri ölkədə rəqabət qabiliyyətli istehsalın təşkili və kadrların uyğun işlə təmin edilməsilə azalır. İnnovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində insan kapitalı ilə bağlı digər problem isə məşğul əhalinin təhsil səviyyəsidir. Ölkəmizdə 2018-ci ildə 4879,3 min nəfər məşğul əhalinin 814,8 min nəfəri ali təhsillidir, tam orta təhsilli məşğul əhali 2932,5 min nəfər, orta ixtisas təhsilli məşğul əhali isə 536,7 min nəfər təşkil edir. Tam orta təhsilli məşğul əhali ümumi məşğul əhali üzrə 60,1 faiz təşkil etdiyi halda, ali təhsilli məşğul əhali 16,7 faiz, orta ixtisas təhsilli əhali 11,0 faizdir. Məşğul əhalinin təhsil səviyyəsində ali təhsilli işçilərin tam orta təhsilli məşğul əhali ilə müqayisədə xeyli az olması mövcud təhsil bazasında innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsi üçün islahatların aparılmasını zəruri edir [51, s. 71]. Qeyd edilən təhlilə əsaslansaq üçüncü hipotezə dair yekun nəticə sənaye sahəsində ixtisaslı kadr çatışmazlığının olmasıdır. Lakin kadrların ixtisaslaşmasında əsas stimullaşdırıcı amil sahələrə müvafiq formalaşmış əmək tələbidir. Əmək resursları ixtisasına müvafiq iş yeri tapa bilmədikdə başqa sahələrə keçid edir və ya ixtisaslarını dəyişir. Təhlillərdən də məlum olduğu kimi, iş yeri təklifinin və əmək haqqının yüksək olduğu sahələrdə ixtisaslaşma tələbi yaranır. Hazırda emal sənayesinin zəif inkişafı mühəndis ixtisaslaşmasına tələbi xeyli azaltmışdır. Bu da sənayenin nəinki innovativ, hətta, qeyri-innovativ sahələrində də məşğulluğun azalması ilə nəticələnir. Sənaye sahəsində məşğulluğun azalması ilə əlaqədar yuxarıda qeyd etdiyimiz hər üç hipotezin təhlilindən ümumi qənaətə gələ bilərik ki, sənayenin strukturunda əməktutumlu sahələrin zəif inkişafı, emal sənayesinə investisiyaların az olması

məşğulluğun səviyyəsini artırmağa imkan vermir. Nəticədə, sənaye məhsullarının istehlakının yerli istehsal deyil, xarici bazarlar hesabına təmin edilməsi ölkədə bu sahədə innovasiyaların tətbiq imkanlarını da məhdudlaşdırır. Qeyd edək ki, gələcək dövr üçün inkişafı planlaşdırılan sənaye sahəsinin seçilməsi və inkişaf etdirilməsi sahənin ənənəvi deyil, müasir texnoloji təchizatını vacib edir. Əks halda, istehsal edilən məhsullar həm yerli, həm də xarici bazarda rəqabətqabiliyyətliliyini itirir. Ölkədaxili bazarda bu növ məhsulları xarici bazarlardan daha yüksək texnologiya və aşağı maya dəyəri ilə başa gələn məhsullar əvəz edir. Bu isə, ölkənin xarici bazarlardan asılılığını artırır. Sənayenin mövcud inkişaf səviyyəsində olan geriliyi nəzərə alaraq ölkədə postindustrial cəmiyyətə keçid, müasir texnologiyalara əsaslanan yeni və ənənəvi sənaye sahələrinin inkişafı və müvafiq ixtisaslı kadr təmin edilməlidir. Qeyd edək ki, tədqiqatın məqsədinin innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi olmasını nəzərə alaraq sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun səviyyəsini müəyyən edilməsi və bu səviyyəyə uyğun olaraq maliyyələşdirmə istiqamətlərinin sənaye üzrə strukturu müəyyən edilməlidir. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun artırılması və bu istiqamətdə maliyyələşdirmə istehsal olunan məhsulların elmtutumluluğunu artıraraq əməktutumluğu azaldır. Qeyd edilən göstəricilərin statistik qiymətləndirilməsindən aydın olur ki, ümumi iqtisadiyyat üzrə innovasiya tipli məşğulluq 2016-ci ilə qədər artsa da, 2018-ci ildə azalmışdır [47]. Təhlil edilən dövrdə sənaye üzrə innovasiya tipli məşğulluğa diqqət edək. Bu dövrdə sənaye üzrə innovasiya tipli məşğulluğun həm dinamikası, həm də sənayedə məşğul əhali üzrə xüsusi çəkisi xeyli azalmışdır. 2005-ci ildə iqtisadi fəal əhali üzrə 1 faizdən 2018-ci ildə 0,7 faizə qədər azalma mövcuddur. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun azalmasının əsas səbəbi orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq səviyyəsini azalmasıdır. Sənaye ilə əlaqədar tədqiqat sahələrində məşğul olanların sayı isə, demək olar ki, xeyli azalmışdır. Bu dinamikanı nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, innovasiya tipli məşğulluğun sənaye yönümlü azalmasına səbəb sənaye siyasətində innovativlik amilinin diqqətdən kənar qalmasıdır. Sənayedə təhlil edilən dövr üzrə, yəni 2003-2018-ci illərdə texnoloji innovasiyalara xərclərin strukturundan aydın olur ki, 2003-

2010-cu illər ərzində sənayedə tədqiqat və işləmələrə xərc sərf edilməyib (Bax: Əlavə 1). Həmçinin, marketinq tədqiqatları, kənar təşkilatların xidmətlərindən istifadəyə xərclər sıfır həddindədir. Bununla bağlı mövcud vəziyyət ölkədə sənayenin elmtutumlu olmadığını söyləməyə əsas verir. Yalnız 2011-ci ildən başlayaraq tədqiqat və işləmələrə xərclər müşahidə edilir. Hətta, 2011-ci ildə 2162 min manatdan 2017-ci ildə 12,5 min manata qədər azalmışdır. Yalnız 2010-2017-ci illərlə müqayisədə 2018-ci ildə tədqiqat və işləmələrə xərclər artmışdır. Sənayenin inkişaf etdirilməsi siyasətinə baxmayaraq sənayedə tədqiqat və işləmələr istiqamətində xərclər azalan meyilliyyətə malikdir. Həmçinin, təhlil edilən dövrdə sənayedə innovasiya ilə əlaqədar işçilərin öyrədilməsi və hazırlığına yönəldilən xərclər yalnız 2007-ci ildən başlayaraq formalaşmış və digər xərclərlə müqayisədə daha az xüsusi çəkiyə malikdir. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun artırılmasında digər mühüm sahə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayıdır. Ümumilikdə, ölkə üzrə 2018-ci ildə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan təşkilatların 66 faizi (88 vahid) dövlət, 28,5 faizi (39 vahid) ali təhsil, 4,5 faizi (6 vahid) sahibkarlıq bölməsindədir. Müvafiq olaraq, dövlət bölməsinə məxsus təşkilatlarda 12287 nəfər, ali təhsil müəssisələrində 7269 nəfər, sahibkarlıq təşkilatlarında 623 nəfər tədqiqat və işləmələrlə məşğul olur. Tədqiqat və işləmələrin sahibkarlıq təşkilatlarında sayı xeyli azdır. Tədqiqat və işləmələrlə məşğul olanların, daha çox, dövlət və ali təhsil təşkilatlarında məşğulluğu maliyyələşdirilir. Lakin, bu təşkilatlarda əldə edilən nəticələrin sənayedə tətbiqi və kommersiyyalaşmasında müəyyən çətinliklər mövcuddur. Bu baxımdan, sənaye müəssisələrində elmi-tədqiqat və işləmələrin genişləndirilməsi sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində əhəmiyyətlidir.

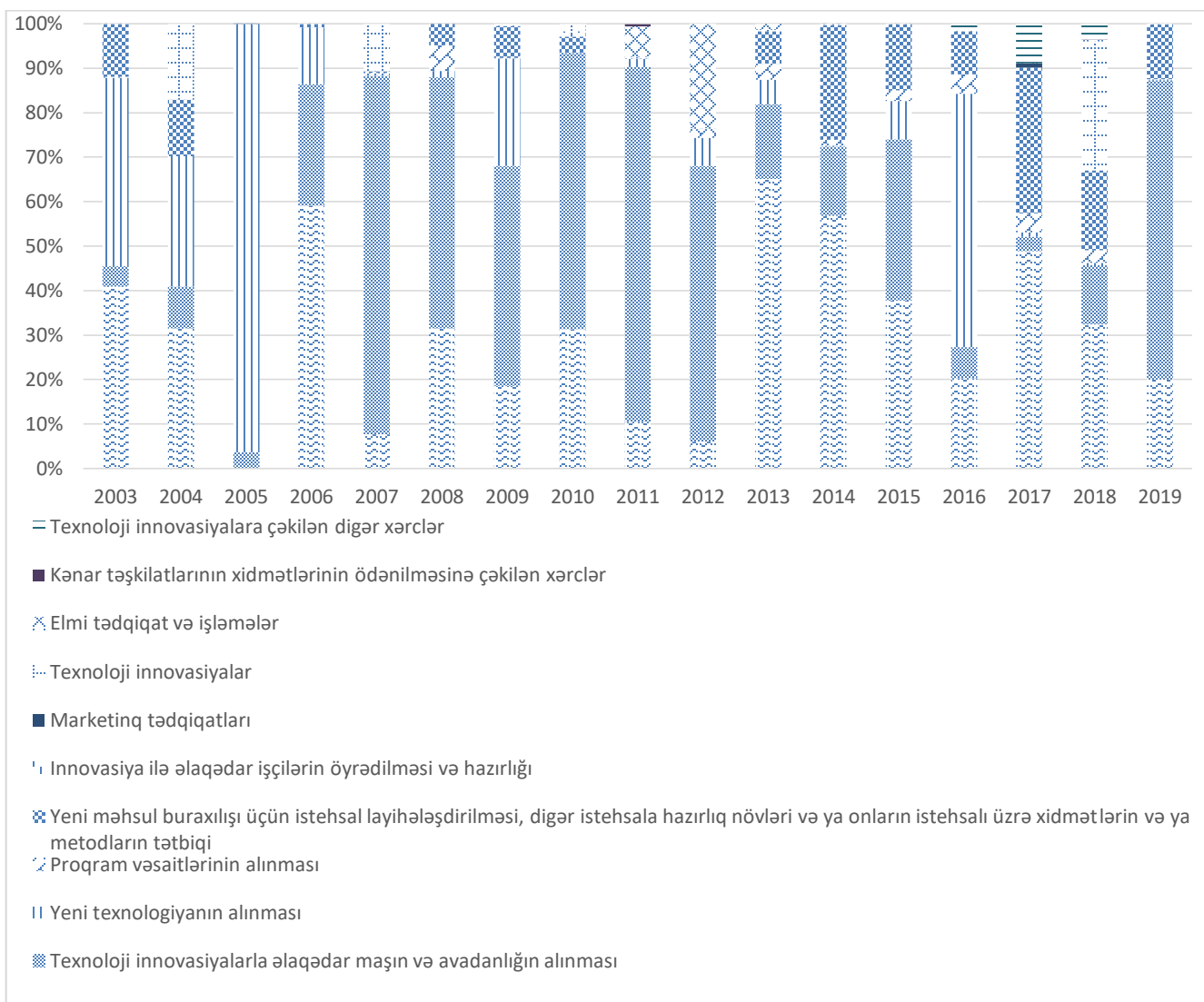
İllər üzrə texnoloji innovasiyaların məcmu xərcləri texnoloji innovasiyalarla əlaqədar maşın və avadanlıqların alınması, yeni məhsul, xidmət, proseslərin tətbiqi və işlənməsi, yeni texnologiyaların alınması xərcləri üzrə artmışdır.

Cədvəl 2.1.3.

Ümumi iqtisadiyyatda və sənayedə innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsi və göstəricilər sistemi

	İntellektual əmək (təhsil sahəsində məşğulluq), min nəfər	Yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq, min nəfər	Orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluq, min nəfər	Peşə, elm və texniki fəaliyyət sahələrində məşğulluq, min nəfər	Ümumi iqtisadiyyat üzrə innovasiya tipli məşğulluq, min nəfər	İqtisadiyyatda məşğul əhali üzrə innovasiya tipli məşğulluğun xüsusi çəkisi, faizlə	Elmin sahələri üzrə tədqiqatçıların sayı (təbiət, texniki, tibb), min nəfər	Sənayedə innovasiya tipli məşğulluq, min nəfər	Sənayedə məşğul əhali üzrə innovasiya tipli məşğulluğun xüsusi çəkisi, faizlə	İqtisadi fəal əhali üzrə sənayedə innovasiya tipli məşğulluq, faizlə
	1	2	3	4	5=1+2+3+4	6	7	8=2+3+7	9	10
2005	345.1	2.5	31.3	43.4	422.3	10.4	8.4	42.2	14.4	1
2006	342.8	2.3	30.8	43.9	419.8	10.2	8.53	41.63	13.8	0.9
2007	348.9	2.1	31.2	44.4	426.6	10.2	8.11	41.41	13.3	0.9
2008	355.2	2.1	29.6	45	431.9	10.2	7.93	39.63	12.5	0.9
2009	361	2.3	25.1	45.6	434	10.2	7.87	35.27	11.3	0.8
2010	349.8	2.3	23.5	45.6	421.2	9.7	7.69	33.49	10.9	0.7
2011	349.9	2.3	20.6	46.7	419.5	9.6	8.11	31.01	10.1	0.7
2012	349	1.8	21.3	54.6	426.7	9.6	9.26	32.36	10.3	0.7
2013	366.2	1.9	26.3	56.3	450.7	10	9.47	37.67	11.6	0.8
2014	367.3	1.8	25.5	58.5	453.1	9.8	10.23	37.53	11.6	0.8
2015	373.5	1.6	25.9	59.6	460.6	9.9	9.72	37.22	11.6	0.8
2016	374.8	1.7	23.6	68.4	468.5	9.8	9.0	34.33	10.2	0.7
2017	377.8	1.8	27.1	73.5	480.2	10.0	8.9	37.85	11.0	0.7
2018	380.2	1.8	24.7	74.3	481	9.9	8.5	35.0	9.6	0.7

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

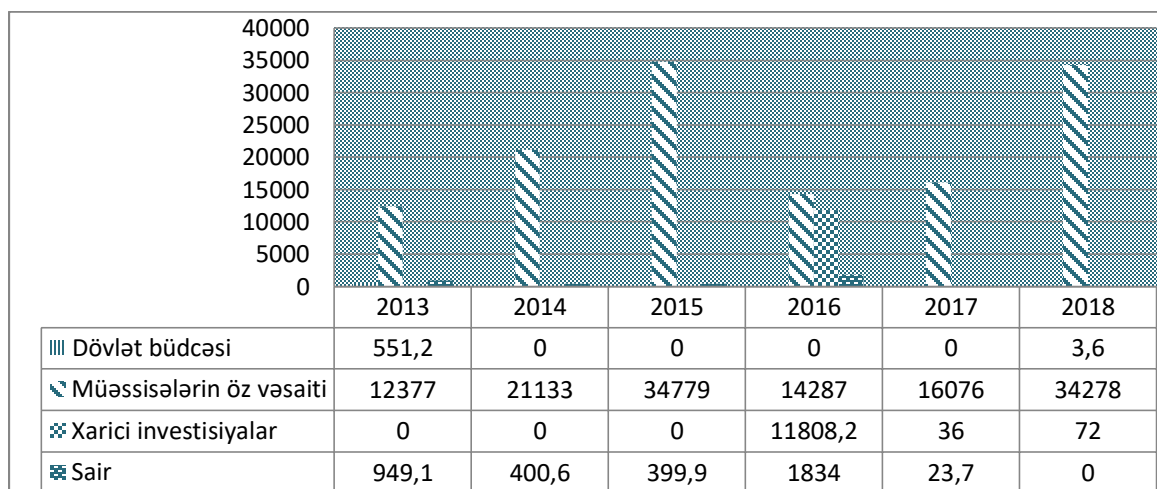
Şəkil 2.1.6. Texnoloji innovasiyalara xərclərin strukturu və dinamikası

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sənayedə texnoloji innovasiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin sənayenin sahələri üzrə strukturunu nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, mədənçixarma, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində müəssisələrin öz vəsaiti yeganə mənbə olaraq çıxış edir. Emal sənayesində isə, müəssisələrin öz vəsaiti ilə yanaşı, dövlət büdcəsi və sair mənbələr də mövcuddur. Lakin son dövrlərdə, məsələn, 2014-2017-ci illərdə dövlət

büdcəsi emal sənayesində texnoloji innovasiyalara xərcləri maliyyələşdirmir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə texnoloji innovasiya xərclər yalnız 2018-ci ildə maliyyələşdirilmişdir.

Ölkə üzrə 2018-ci ildə elmi-tədqiqat və işləmələrə xərclərin maliyyə mənbələrində büdcə vəsaitləri (68,7 faizi) üstünlük təşkil edir. Büdcə xərcləri dövlət bölməsinə məxsus elmi-tədqiqat təşkilatlarında elmi-tədqiqat və işləmələrə xərclərin maliyyələşdirilməsilə əlaqədardır (Bax: Əlavə 2.). Sənayedə texnoloji innovasiyaların maliyyələşdirilməsində müəssisələrin öz vəsaitinin üstünlüyü, lakin elmi-tədqiqat və işləmələrə xərclərin az olması Azərbaycan sənayesində daha çox hazır texnologiyalardan istifadə olunmasını göstərir.

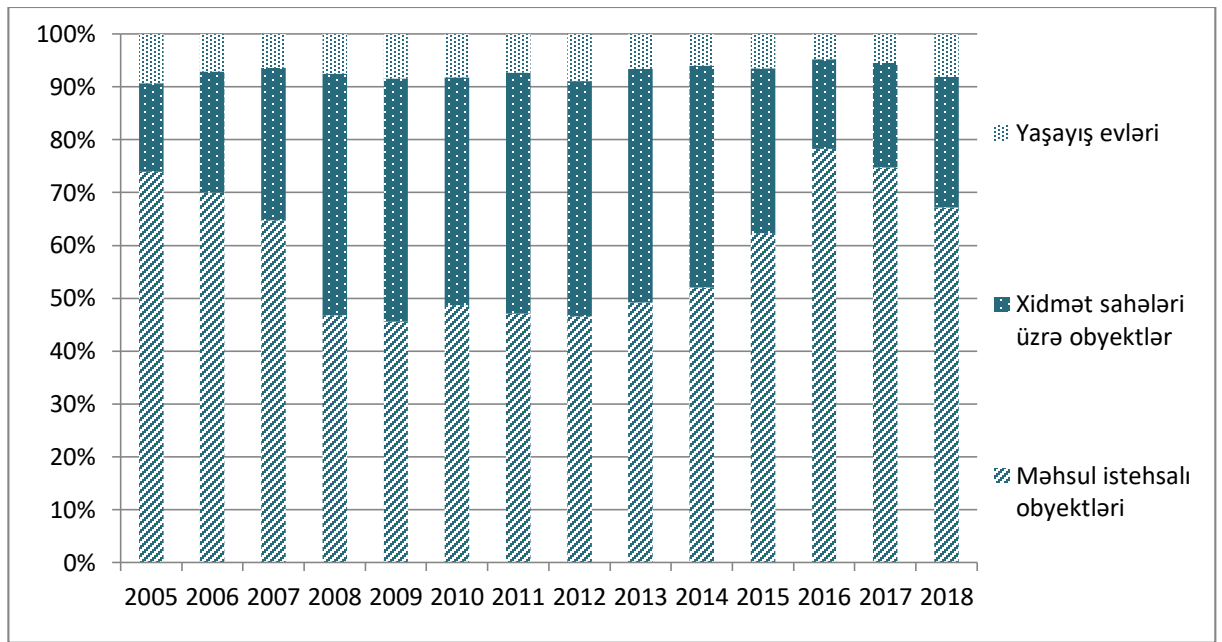
Şəkil 2.1.7. Maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara xərclərin strukturu, min manat

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyd edək ki, elmi-tədqiqat və işləmələrlə məşğul olanlar sahibkarlıq təşkilatlarında az olsa da, bu istiqamətdə məşğul olanların sənaye sahəsinə daha çox töhvə verəcək elm sahələrində (təbiət, texniki və tibb) məşğulluğu da vacib şərtidir. Belə ki, üç sahə üzrə tədqiqatçıların məşğulluğu elmin bütün sahələrində tədqiqatçıların məşğulluğuna nisbətə 2000-ci ildə 74 faiz təşkil edirdisə, keçən dövr ərzində xeyli azalmaqla, 2015-ci ildə 60 faiz təşkil etmişdir. Həmçinin, eyni dövrdə təbiət, texniki və tibb sahələrində tədqiqatçıların məşğulluğun mütləq artımı kənd təsərrüfatı, sosial və

humanitar sahələrdə məşğul olan tədqiqatçıların mütləq artımını ötmür. Məhz, buna səbəb innovativ sənaye sahələrinin zəif inkişafı, qeyri-innovativ sənaye sahələrində isə, innovasiyaların maliyyələşdirilməsinin az olmasıdır. Aparılan təhlillər, xüsusilə, innovasiya multiplikatoru göstəricisi Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətdə xeyli az olması qənaətinə gəlməyə imkan verir. Mövcud maliyyələşdirmə səviyyəsinə iki müxtəlif yanaşma tətbiq etmək mümkündür. Birinci yanaşmaya əsasən, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində birbaşa üsul hesab edilən texnoloji innovasiyalara xərclərdir. Bu istiqamətdə araşdırmalardan məlum oldu ki, texnoloji innovasiyalara xərclərin innovasiya tipli məşğulluğa mövcud şəraitdə əhəmiyyətli təsiri olmayıb. Müxtəlif yanaşmalar mövcud olsa da, ümumi halda, texnoloji innovasiyalara xərclər innovasiya tipli məşğulluğa müsbət təsir imkanına malikdir. Yalnız o halda mənfi təsir yaranır ki, proses innovasiyalarının maliyyələşdirilməsi məhsul innovasiyalarının maliyyələşdirilməsini xeyli üstələsin. Azərbaycan sənayesi üçün bununla əlaqədar ikinci hipotezdə aparılan təhlillər birbaşa maliyyələşdirmənin innovasiya tipli məşğulluğun səviyyəsinə təsirinin az olmasını sübut etdi. İkinci yanaşma isə, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində ümumi investisiyaların təsirlərilə əlaqədardır.

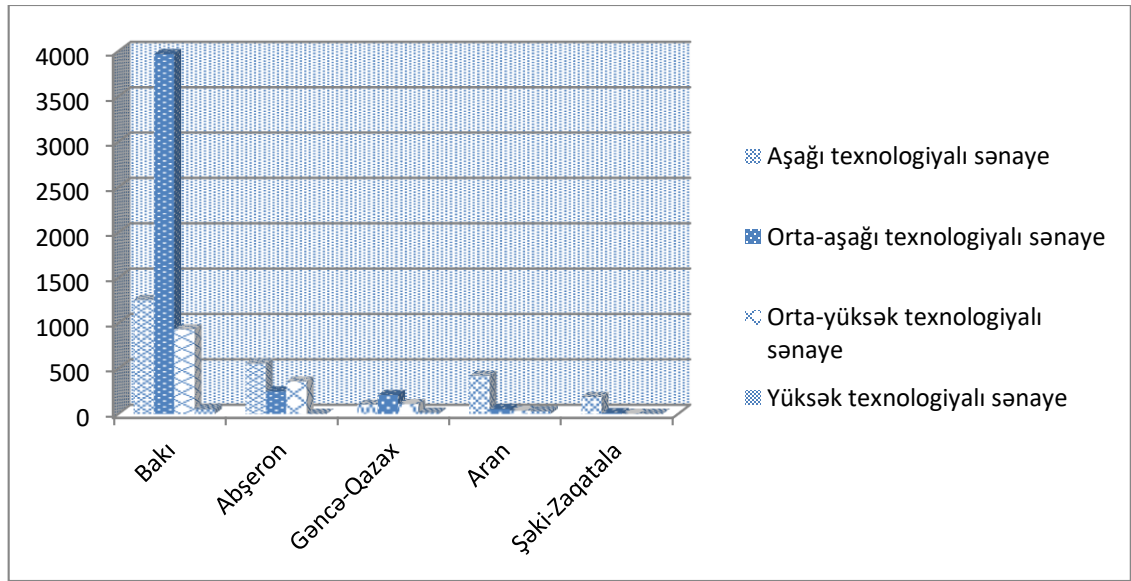
Azərbaycan sənayesində 2019-cu ildə əsas kapitalla investisiyaların (9258,0 milyon manat) 47,6 faizini daxili investisiyalar, 52,4 faizini isə, xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Ölkə üzrə əsas kapitalla investisiyalar müxtəlif istiqamətlərdə reallaşdırılır. Tədqiq edilən mövzuda sənayenin aktuallığını nəzərə alaraq məhsul, xidmət istehsalı obyektləri və yaşayış evlərinin tikintisi üzrə investisiyaların həcmi nəzərdən keçirək (Bax: Əlavə 3). 2005-2015-ci illər ərzində məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə investisiyaların xüsusi çəkisində müşahidə edilmiş azalan meyl 2016-cı ildən başlayaraq artmış və 2018-ci ildə əsas kapitalla investisiyaların 67,2 faizini təşkil etmişdir. Xidmət sahələrinin tikintisinə investisiyaların xüsusi çəkiddə azalmasına baxmayaraq bu sahədə də əsas kapitalla investisiyaların həcmi artmaqdadır.

Şəkil 2.1.8. Əsas kapitalla investisiyaların istiqamətlər üzrə xüsusi çəkisi, faizlə

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyd edək ki, yerli məhsul istehsalı müəssisələrinin tikintisinə marağın olmaması xarici ticarətdən asılılıqla nəticələnir ki, bu isə, iqtisadiyyatın xarici şoklara davamlılığını azaldır. Eyni zamanda, yerli istehsalın zəif inkişafı innovasiya tipli məşğulluğun fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırır. Hazırda, ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olan əsas iqtisadi siyasət yerli istehsalın təşviqidir. Bu isə, iqtisadi fəaliyyət növləri, həmçinin, sənaye üzrə yenilənməni vacib edir. Azərbaycanda regionlarda sənaye sahəsində 2018-ci ildə məşğulluğun artması fonunda sənaye məhsulunun regional miqyasını nəzərdən keçirək. Sahələrin regional miqyasda texnoloji intensivlik dərəcəsi üzrə təsnifləşdirilməsi nəticəsində aşağıdakı regionlarda aktivlik müşahidə edilir (Şəkil 2.1.9.). Qeyd edək ki, yüksək texnoloji intensivliyə malik sənaye sahələri üzrə fərqlənən – Bakı şəhəri (50,8 milyon manat), Aran (27,6 milyon manat) və Gəncə-Qazax (12,9 milyon manat), orta-yüksək texnoloji intensiv sənaye üzrə Bakı şəhəri (930,7 milyon manat), Abşeron (356,21 milyon manat) və Gəncə-Qazax (107,67 milyon manat) iqtisadi rayonlarıdır.

Şəkil 2.1.9. Sənaye məhsulunun texnoloji intensivlik üzrə regional paylanması, milyon manat

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu baxımdan, emal sənayesində texnoloji intensivlik üzrə Bakı şəhəri, Gəncə-Qazax, Abşeron və Aran iqtisadi rayonlarını aktiv, digər iqtisadi rayonları (Şəki-Zaqatala, Lənkəran, Quba, Yuxarı Qarabağ, Dağlıq Şirvan) passiv hesab edə bilərik.

2.2. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi

İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanları ölkənin maliyyə və sənaye siyasətilə reallaşır. Sənaye siyasəti həm struktur siyasəti, həm innovasiya siyasəti, həm də maliyyə siyasətinin müəyyən həlqələrilə kəsişir. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanları investisiyaların mövcud maliyyələşdirmə mexanizmlərinin fəaliyyətilə əlaqədardır. Yəni hansı mexanizmlər innovasiya tipli məşğulluğu maliyyələşdirmək üçün əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda, bu imkanların reallaşması maliyyələşdirmə mənbələrinin mövcudluğundan asılıdır. Belə ki, mövcud

mexanizmlər maliyyə ilə təchiz edilmədikdə və ya innovativ sahələri maliyyələşdirən subyektlərin gəlirliliyini təmin etmək üçün güzəştlər edilmədikdə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində problemlər yaranır. Mövcud mexanizmlərin maliyyə təminatı innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirmə mənbələrini təşkil edir. Bu baxımdan, Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin həm imkanlar, həm də mənbələr üzrə təsnifləşdirilməsi zəruridir. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi innovativ sənaye sahələrində iş yerlərinə investisiya xərclərini ifadə edir. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri aşağıdakılardır:

- investorum özünə məxsus vəsaitləri, borc-maliyyə vəsaiti, cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti, büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar, xarici investisiyalar, müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s [24, s. 111].

Bu mənbələrdən büdcə maliyyələşdirilməsi, adətən, milli iqtisadiyyat üçün xüsusi əhəmiyyəti yüksək olan, yüksək kapital tutumlu, yüksək riskli, iqtisadi cəhətdən səmərəliliyi cəlbedici olmayan və bu səbəbdən xüsusi mülkiyyətçilər üçün maraqlı olmayan obyektlər üçün nəzərdə tutulur. Həmçinin, büdcədən maliyyələşmə dövlətin iqtisadi siyasətinin əsası olub, iqtisadiyyatın kompleks inkişaf etdirilməsi, məhsuldar qüvvələrin ölkə ərazisində düzgün yerləşdirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində mühüm rola malikdir [12, s. 66]. Nəticədə, investisiyaların dövlət maliyyələşdirməsi iqtisadiyyatın digər subyektləri üçün istiqamətləri müəyyən etməyə imkan verir. Bütün mənbələr hesabına innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin maliyyələşdirmə imkanları ilə şərtlənir. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin innovasiyaların maliyyələşdirilməsilə əlaqədar olduğunu qeyd etmişdik. İnnovasiya tipli məşğulluğu təmin edən iqtisadi subyektlər olaraq insan kapitalı, sahibkarları, dövlət və xarici mühit subyektlərini fərqləndirdik. Qeyd edilən subyektlərin maliyyələşdirmədə iştirak səviyyəsi və imkanları, həmçinin,

maliyyə siyasətinə təsir xüsusiyyətləri müxtəlifdir. Bu baxımdan, hazırda mövcud maliyyələşdirmə mexanizmlərini müəyyən edək. Bu mexanizmlər mövcud maliyyə mənbəyini formalaşdırır. Lakin mövcud mənbələrin innovasiya tipli məşğulluğu maliyyələşdirici xüsusiyyətləri qeyri-müəyyəndir. Yəni məşğulluğu maliyyələşdirmə istiqamətində mövcud mənbələr innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində imkanlar olaraq çıxış edə bilər. Məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanları ölkədə milli gəlirin səviyyəsilə müəyyənləşir. İqtisadi subyektlər mövqeyindən yanaşdıqda milli gəlirin artan həcmi onların investisiya imkanlarını artırır. Lakin mühüm olan artan investisiya imkanlarının dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun səfərbər edilməsidir. Bu halda, maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır. Qeyd edək ki, investisiyalar sərəncamda qalan milli gəlirin qənaət edilən hissəsi hesabınadır. Ölkə üzrə qənaətlərin həcmində dövlət, ev təsərrüfatları, ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarını, maliyyə və qeyri-maliyyə təşkilatlarını fərqləndirdikdə qənaət edilən vəsaitin ümumi həcminə nəzərən dövlətin qənaəti digərlərilə müqayisədə artmaqdadır. Bu 2005-ci ildə 19 faiz təşkil etdiyi halda, 2017-ci ildə 50,9 faizdir. 2008-ci ildə isə neft gəlirlərinin artması ilə əlaqədar dövlətin qənaəti maksimum səviyyədə 70,2 faiz olmuşdur. Eyni dövrdə maliyyə, qeyri-maliyyə və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının qənaətində nisbətən azalan meyl müşahidə edilir. Ev təsərrüfatlarının qənaəti də əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Belə ki, 2005-ci ildə ev təsərrüfatlarının qənaətinin xüsusi çəkisi 30 faiz olduğu halda, 2015-ci ildə -705,3 milyon manat, 2016-cı ildə isə -1224,7 milyon manat və 2017-ci ildə -727,2 milyon manat borclanma müşahidə edilir (Bax: Əlavə 4). Qənaət edilən vəsaitin maliyyə bölməsinə investisiya edilməsi nəticəsində kredit təşkilatlarının depozit və əmanətləri formalaşır. Depozit və əmanətlərin maliyyə mənbələri üzrə qruplaşdırılması iqtisadiyyatın bölmələri üzrə maliyyələşdirmə imkanına malik subyektləri müəyyən etməyə imkan verir (Bax: Əlavə 5.).

Cədvəl 2.2.1.

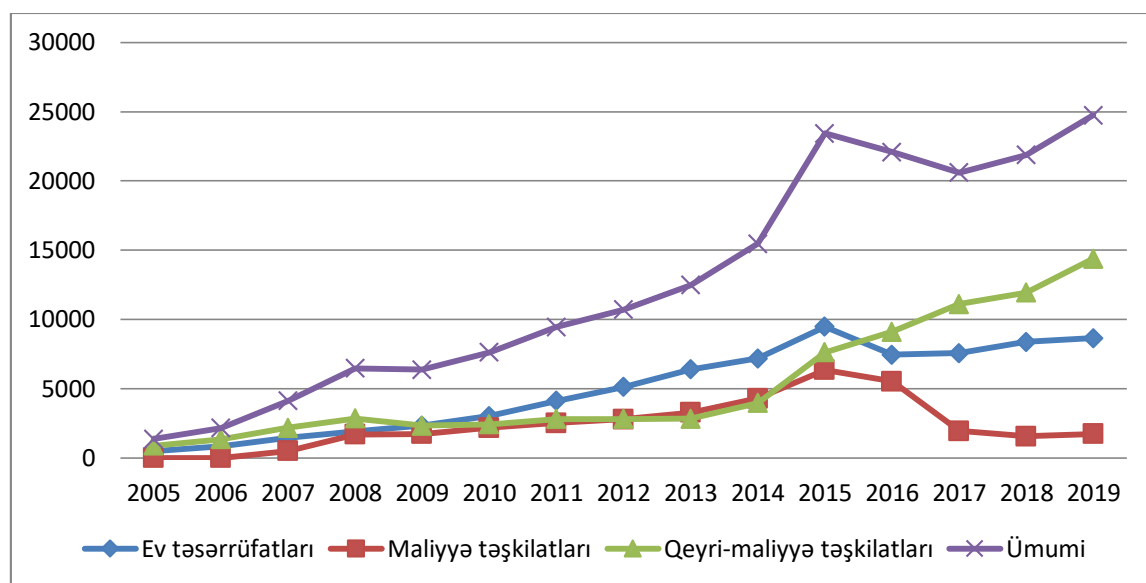
Qənaətlərin(+)/borcların(-) mənbələr üzrə xüsusi çəkisi, faizlə

	Qeyri-maliyyə müəssisələri	Maliyyə təşkilatları	Dövlət idarəetməsi	Ev təsərrüfatları	Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatları
2005	48,2	3,0	19,0	30,2	-0,5
2006	62,8	1,8	26,5	9,3	-0,4
2007	62,8	3,3	30,6	3,4	-0,1
2008	24,7	2,9	70,2	2,2	0,1
2009	36,0	5,9	54,1	4,0	0,0
2010	28,9	3,4	64,4	3,2	0,2
2011	28,6	3,7	62,0	5,5	0,2
2012	38,1	2,9	53,4	5,5	0,0
2013	33,2	5,2	54,9	6,5	0,3
2014	34,3	7,2	52,0	6,5	0,0
2015	43,7	9,1	51,7	-4,5	0,0
2016	42,4	6,8	59,4	-8,6	0,0
2017	47,9	4,6	50,9	-3,4	0,0

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Təhlil edilən dövrdə ümumi depozit və əmanətlər artan meylliyə malikdir. Üstün artım meyli qeyri-maliyyə təşkilatlarına məxsusdur. Maliyyə təşkilatları üzrə artım meyli son dövrlərdə azalmaqdadır. Qeyd edək ki, depozit və əmanətlərin həcmində ev təsərrüfatlarının üstünlüyünün nəticəsidir ki, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturunda əhalinin şəxsi vəsaitləri daha az xüsusi çəkiyə malikdir. Fiziki şəxslərin əmanətlərinin geri alınması xüsusiyyətinə əsasən əmanətlərin strukturunu təhlil edək. Cəmi əmanətlərin milli valyutada yerləşdirilən hissəsində müddətli əmanətlər tələb olunanadək əmanətlərlə müqayisədə xeyli çoxdur. Həmçinin, xarici valyuta üzrə də müddətli və tələb olunanadək əmanətlər arasında kəskin fərq var. Xüsusilə, 2015-ci ildən başlayaraq müddətli əmanətlərin milli valyutadan xarici valyutaya axını baş verib. Bu isə, devalivasiya prosesilə əlaqədar olmuşdur. Qeyd edilən statistikada diqqətçəkən əsas məqam ondan ibarətdir ki, müddətli əmanətlərə təhlil edilən dövr üzrə fiziki

şəxslərin meyliyi artmışdır. Həmçinin, qeyri-maliyyə təşkilatları üzrə də 2014-cü ildən başlayaraq bənzər meyl müşahidə edilir.

Şəkil 2.2.1. Kredit təşkilatlarında yerləşdirilmiş depozit və əmanətlərin dinamikası, milyon manat

Mənbə: AR Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Monetar bölmədə investisiyaların artırılması əhalinin yığımlarının real bölmədən uzaqlaşdırılmasının ifadəsidir. Real bölmədən maliyyələşdirmənin azalması isə, bu bölməyə inamın azalması ilə əlaqədardır. Qeyd edək ki, əsas kapitalla investisiyaların çox hissəsi müəssisə və təşkilatlar tərəfindən reallaşdırılır. Bütçə vəsaitləri və bütçədən kənar fondların xüsusi çəkisi isə, əvvəlki dövrlərlə müqayisədə son dövrlərdə azalmışdır. Bu halda, bütçə vəsaitləri hesabına maliyyələşmə 2015-ci ildə 19,6 faizdən 2017-ci ildə 13,7 faizə qədər azalmışdır. 2018-ci ildə isə 25,9 faizə qədər artmışdır. Buna səbəb müəssisə və təşkilatların maliyyəsi üzrə əsas kapitalla investisiyaların çəkisinin azalmasıdır.

Cədvəl 2.2.2.**Fiziki şəxslərin əmanətlərinin strukturu, milyon manat**

	Manatla			Xarici valyuta ilə	
	Cəmi	Tələb olunanadək	Müddətli	Tələb olunanadək	Müddətli
2005	494,5	27,8	28,1	82,0	356,7
2006	819,5	79,9	170,4	98,0	471,1
2007	1468,4	209,1	467,3	127,3	664,7
2008	1905,3	327,0	709,7	140,9	727,6
2009	2334,9	353,5	612,1	166,5	1202,7
2010	3029,8	385,0	1024,9	189,1	1430,7
2011	4119,8	613,1	1668,5	230,6	1607,5
2012	5113,4	777,1	2186,7	165,7	1883,9
2013	6395,8	778,7	3109,6	309,6	2197,9
2014	7188,4	884,0	3538,4	338,4	2427,6
2015	9473,9	440,9	979,3	1200,3	6853,4
2016	7448,7	593,1	924,1	1144,1	4787,4
2017	7561,2	833,8	1699,1	1526,2	3502,1
2018	8375,4	1042,1	2100,2	1751,4	3481,7
2019	8637,9	1565,6	2567,2	1389,5	3115,7

Mənbə: www.cbar.gov.az

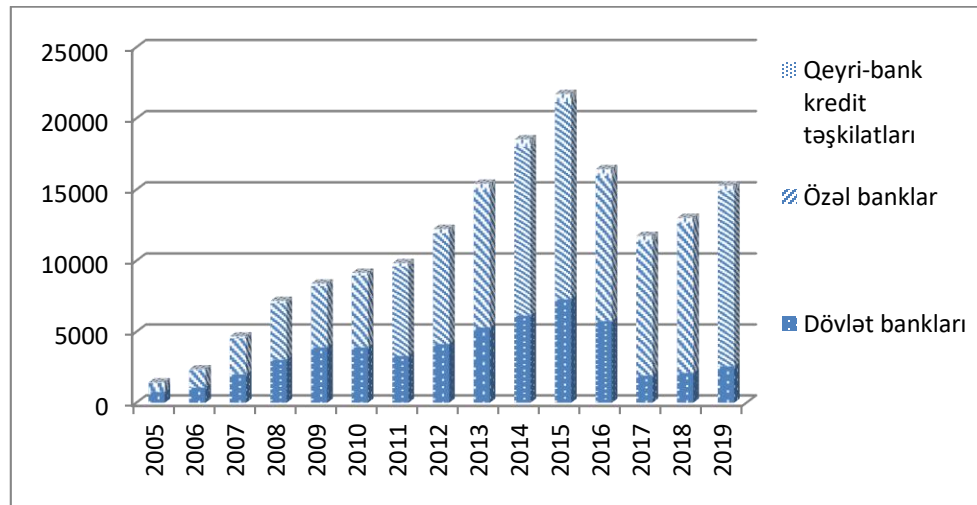
Məşğulluğun maliyyələşdirməsində istifadə edilən əsas mənbələrdən biri kreditlərdir (Bax: Əlavə 6). İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında yüksək xüsusi çəkiyə malik mənbə

Cədvəl 2.2.3.**Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların strukturu, faizlə**

	Müəssisə və təşkilatların maliyyəsi	Bank kreditləri	Büdcə vəsaitləri	Büdcədən kənar fondlar	Əhalinin şəxsi vəsaitləri	Sair
2006	70,7	6,8	14,2	4,1	3,8	0,4
2007	59,8	5,3	24,8	6,4	3,4	0,3
2008	47,6	4,0	38,8	6,6	3,0	0,0
2009	49,4	5,4	35,0	6,2	4,0	0,0
2010	50,9	6,5	32,9	5,7	3,8	0,2
2011	45,0	6,3	42,7	3,1	2,7	0,2
2012	43,7	5,4	44,4	3,7	2,6	0,2
2013	43,8	4,8	45,3	3,0	2,6	0,5
2014	51,8	3,6	38,2	2,2	3,2	1,0
2015	63,8	9,3	19,6	1,9	4,4	1,0
2016	67,1	14,0	13,1	0,9	4,3	0,6
2017	62,3	14,1	13,7	1,2	7,9	0,8
2018	50,3	11,3	25,9	1,6	8,3	2,5

Mənbə: www.azstat.gov.az

özəl bankların kreditləridir. Dövlət bankları isə, ikincidir və 2016-cı ildən başlayaraq xeyli azalan xüsusi çəkiyə malikdir. Qrafikdən məlum olur ki, özəl bankların iqtisadiyyata kredit təklifi son illərdə xeyli artmışdır. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında özəl bankların kreditlərin təklifində xüsusi çəkisinin artmasını müsbət qiymətləndirə bilərik. Lakin, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı üçün kreditlərin səmərəliliyi onların düzgün istifadə istiqamətilə müəyyən edilir.

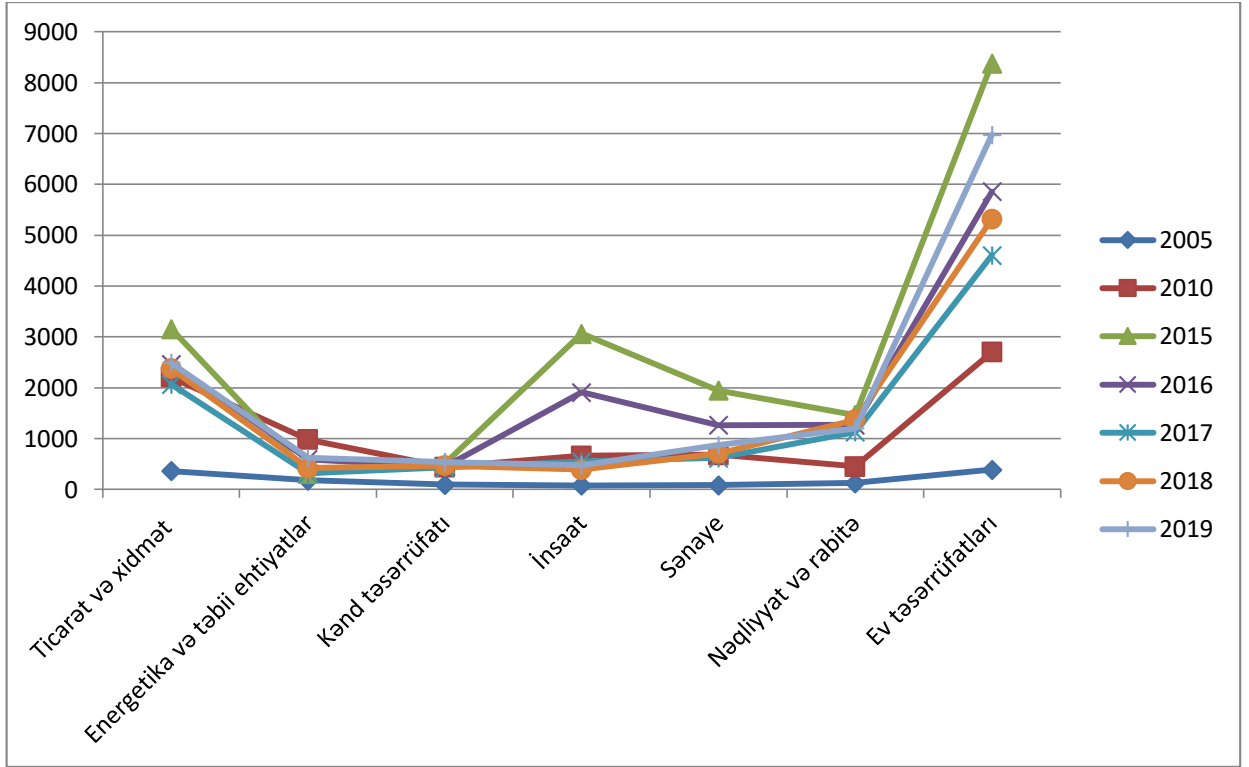

Şəkil 2.2.2. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının mənbələri, faizlə

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kreditlərin səmərəli istifadəsi onların istehlakdan daha çox istehsal istiqamətlənməsi, əlavə dəyər istehsalı və yeni iş yerləri yaratmasıdır. Sənaye sahəsində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanlarının təhlilini nəzərə alaraq iqtisadiyyatın sahələri üzrə kreditlərin səviyyəsini nəzərdən keçirək (Bax: Əlavə 7). Sahələr üzrə kreditlərin həcmində müşahidə edilən meyllər: ümumilikdə kreditlərin həcmnin artması, xüsusilə, 2012-ci ildən başlayaraq artımın çox olması; ev təsərrüfatlarında, ticarət və xidmət, inşaat, sənayedə kreditlərin üstün artımıdır. İqtisadiyyatın real sektorunun digər subyektlərlə müqayisədə ev təsərrüfatlarında kreditlərin həcmi üstün xüsusi çəkiyə malikdir. Ev təsərrüfatlarının kreditləri isə, adətən, istehlak kreditlərini ifadə edir. Əmanət və depozitlərin maliyyə mənbələri üzrə təhlilində

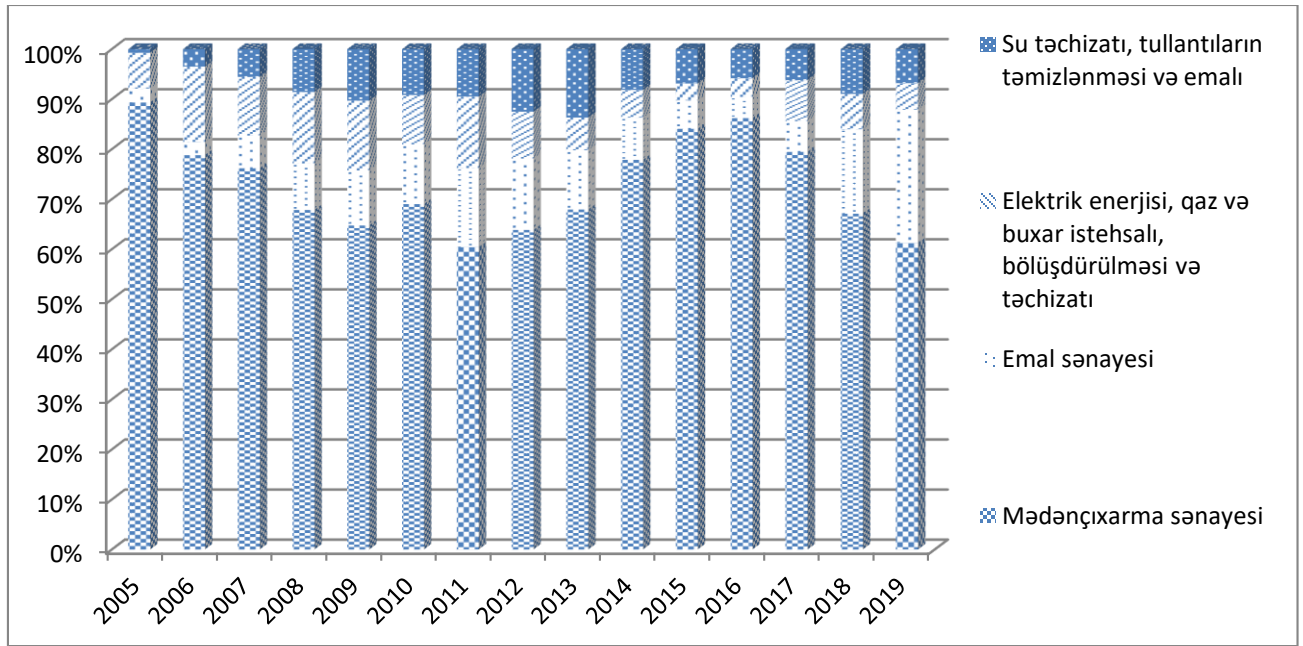
isə, ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisi üstünlük təşkil edir. Həm kreditlərin alıcısı olaraq, həm də depozit və əmanətlərin mənbəyi kimi ev təsərrüfatlarının üstünlüyü paradoks

Şəkil 2.2.3. İqtisadiyyatın sahələri üzrə kreditlər, milyon manat

Mənbə: AR Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

təşkil edir. Bu paradoks əhalinin gəlirləri üzrə təbəqələşməni də ifadə edə bilər. Ev təsərrüfatlarının depozit və əmanətlər üzrə yüksək çəkisi investisiya meyliyin az olmasının nəticəsidir. Uzunmüddətli dövrdə Azərbaycan sənayesinin mədənçıxarma sənayesindən asılı inkişafı və emal sənayesində investisiyaların gəlirliyinin nisbətən uzun müddətə təmin edilməsi bu sahədə investisiya qoyuluşlarının riskliliyini artırır. Həmçinin, ölkədə mövcud hüquqi mexanizmlərdə boşluqların olması sənaye sahəsinə investisiyaların az olması ilə nəticələnmişdir. Sənaye sahəsində investisiyaların həcminə sənayenin strukturu üzrə diqqət edək:

Şəkil 2.2.4. Sənayenin sahələri üzrə investisiyaların xüsusi çəkisi, faizlə

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, investisiyaların strukturunda mədənçixarmanın üstünlüyü mövcuddur. Emal sənayesi üzrə əsas kapitalla investisiyaların həcmnin azalması 2017-ci ilə qədər davam etmişdir. 2017-ci ildən başlayaraq emal sənayesinə investisiyaların xüsusi çəkisi artmışdır. Emal sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsi imkanının çoxluğunu nəzərə alaraq bu sahədə investisiyaların son dövrlərdə artmasını müsbət hal hesab edə bilərik. Emal sənayesində investisiyaların artmasına müsbət təsir edən amillərdən biri isə ölkədə sənayenin ərazi təşkilində (sənaye zonaları) yeni formalarına edilən güzəştlər və həmçinin, investisiya təşviqi mexanizmidir.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin 16.11.2020 tarixinə olan məlumatına əsasən, sənaye parklarında 50 rezident, sənaye məhəllələri üzrə isə, 30 iştirakçı müəssisə qeydiyyatdan keçmişdir. Qeyd edək ki, hazırda ölkədə 5 sənaye parkı, 5 sənaye məhəlləsinin fəaliyyətə başlaması təsdiq edilmişdir.

Məşğulluğun maliyyələşdirilməsində müasir mənbələrdən biri də məqsədli fondlardır. Beynəlxalq təcrübədə həm istehsal, həm də qeyri-istehsal fondları innovasiyaların maliyyələşdirilməsinə cəlb edilən mənbələr kimi çıxış edir. Lakin

Azərbaycanda qeyri-istehsal təyinatlı fondlar istehsalın maliyyələşdirilməsi prosesində fəal iştirakçı deyil. İstehsal təyinatlı fondlardan, xüsusilə, İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) güzəştli kredit mexanizmi ilə çıxış edir. Həmçinin, 2019-cu ilin sonlarından başlayaraq Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar zərər çəkən sahibkarlara verilən güzəştli kreditlərin zəmanət və subsidiyalaşdırma mexanizmi ilə əlaqədar yeni şərtlər təklif edilmişdir. Fondun fəaliyyətində məqsəd seçilmiş istehsal sahələrinə güzəştli kreditlərin verilməsidir. Qeyd edək ki, Fondun maliyyələşdirdiyi istiqamətlər: startap layihələrin dəstəklənməsi, aqroparkların yaradılması, ətlik və südlük istiqamətli cins iri buynuzlu heyvandarlıq komplekslərinin yaradılması, logistika və yaşıl market mərkəzlərinin yaradılması, aqroparkların, müasir tələblərə cavab verən meyvə-tərəvəz məhsullarının emalı müəssisələrinin, iri fermer təsərrüfatlarının, qarışıq yem istehsalı müəssisələrinin, müasir istixana komplekslərinin, intensiv bağçılıq və ya tingçilik təsərrüfatlarının, müasir çörək müəssisələrinin, yüngül, kimya, maşınqayırma və s. sənaye müəssisələrinin yaradılması və kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsidir. Fond hesabına müvəkkil bankların verdiyi kreditlərin faizi 5 faizdən çox ola bilməz. Fondun fəaliyyətinin nəticələrinin təhlilindən məlum olur ki, 2010-cu ildə qəbul edilən investisiya layihələrinin investisiya tələbatı 23,4 faiz və iş yerlərinin 11,8 faizi, 2014-cü ildə müvafiq olaraq 18,3 faizi və 10,8 faizi (kənd təsərrüfatından başqa digər sahələrlə birlikdə), 2015-ci ildə 17,5 faiz və 16,5 faizi (kənd təsərrüfatından başqa digər sahələrlə birlikdə) sənaye sahəsinin payına düşür [124]. 2017-ci ildə verilmiş kreditlərin 66,4 faizi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına, 23,1 faizi sənayenin müxtəlif sahələrinə aiddir. Qeyd edək ki, müvafiq olaraq açılmış iş yerlərinin sayı kənd təsərrüfatı üzrə 5224, sənaye üzrə 1000 ədəd olmuşdur. Statistikadan aydın olur ki, sənaye sahəsinə güzəştli kreditlərlə müqayisədə kənd təsərrüfatında maliyyələşdirmə və yeni yaradılan iş yerləri xeyli yüksəkdir.

SİF ilə yanaşı sənaye sahəsində investisiya fondları və layihələrinin maliyyələşdirilməsində İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ) fəaliyyət göstərməkdədir. Hazırda AİŞ-in investisiya portfelinin 82 faizi ağır

sənayeyə, 1,46 faizi əczaçılıq, 2,31 faizi qida sənayesinə məxsusdur. Şirkətin müştərək olduğu fondlarda səhm payı 3,73 faiz təşkil edir [117].

Digər büdcə fondu isə, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında fəaliyyət göstərən Dövlət Sosial Müdafiə Fondu publik hüquqi şəxsdir. Hazırda Fondun publik hüquqi şəxs statusuna dəyişdirilməsilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda Fond qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Fond sənaye sahələrinin birbaşa maliyyələşdirilməsində iştirak hüququna malik olmasa da, bilavasitə innovativ sahələrdə işləyən işçilərin, eləcə də, əlaqədar tədqiqatçıların sosial sığortasının maliyyələşdirilməsində üstünlüklər təşkil etmək imkanına malikdir ki, bu da özəl bölmədə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün əhəmiyyətli amillərdəndir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) isə daha çox ölkədə infrastruktur layihələrinin və büdcə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə transfertlərin maliyyələşdirilməsini təmin edir [133]. ARDNF ölkədə insan kapitalının inkişafının əsas maliyyələşdirmə mənbəyidir. Bu daha çox xaricdə təhsil proqramlarının icrası ilə əlaqədardır. Bu Fondun vəsaitlərinin sənayedə məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsirlərini dövlət büdcəsinə yönəldilən transfertlərdən istifadəsilə müəyyən edilə bilər. Sənayedə dövlət investisiyalarının artmasında əhəmiyyətlidir.

Qeyd edək ki, həm insan kapitalının inkişafı, həm də innovasiyaların maliyyələşdirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu xüsusi əhəmiyyətlidir. Bu fondun vəsaitləri hesabına prioritet hesab edilən sahələrdə tədqiqatlar və araşdırmalar, yeni layihələr dəstəklənməklə birbaşa innovativ sənaye sahələrində tətbiqi üçün imkanlar mövcuddur. Fondun təqdim etdiyi statistikaya əsasən 2011-2017-ci illərdə təkcə gənc alim və mütəxəssislərin qrant müsabiqələri üzrə təqdim edilmiş 2070000,0 manat vəsaitin 40,8 faizi fizika-riyaziyyat və texnika elmlər, kimya elmləri istiqamətindədir (sənayedə tətbiq əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla sahələr seçilmişdir). Bu isə, sənayedə elmi-tədqiqat və işləmələrə tələbin hələ də az olduğunu göstərir.

Hazırda, 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində olan İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun və “Yüksək Texnologiyalar Parkı” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin əsasında yaradılmış İnnovasiyalar Agentliyi nazirliyin tabeliyində fəaliyyət göstərir. Agentlik startapların fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında, elmi-tədqiqatların tanınması üzrə bir sıra hüquqlara malikdir və daha çox transfer xidmətlərlə fərqlənir. Qeyd edək ki, innovativ sənaye sahələrinə dair elmi-tədqiqat işlərinin kommersiyalaşdırılmasında və müvafiq xidmətlərin göstərilməsində əhəmiyyətli mexanizmdir.

Ölkədə çoxsaylı və müxtəlif təyinatlı fondların, universitetlərin, elmi-tədqiqat institutlarının, eləcə də, sənaye siyasətini həyata keçirən dövlət qurumlarının olmasına baxmayaraq universitet-elm-sənaye birliyinin vahid koordinasiya mexanizmi və siyasəti müəyyənləşməyib.

2.3. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi

İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə dair imkan və mənbələrin təhlilindən aydın olur ki, maliyyələşdirmə mexanizmlərinin istifadəsi innovativ sənaye istiqamətində düzgün müəyyən edilməyib. Bu, ölkədə reallaşdırılan investisiya siyasətinin nəticəsidir. İnnovasiya siyasətinin reallaşması ölkənin struktur siyasətini formalaşdırır. Həmçinin, ölkənin innovasiya siyasəti də investisiya siyasətilə birbaşa əlaqədardır. Ölkədə investisiyaların strukturuna büdcə-vergi və pul-kredit siyasəti təsir edir. Bu baxımdan, yığımların investisiyalara çevrilməsi, ev təsərrüfatlarının depozit və əmanətlərə meyilliyinin azaldılması, kreditlərin həcmində istehlak kreditlərinin az xüsusi çəkisinə nail olmaq və s. dövlətin fiskal və monetar siyasətinin koordinasiyalı qurulması ilə şərtlənir. Fiskal və monetar siyasətin koordinasiyasında olan problemlər əmtəə və pul

bazarında tarazlığın pozulması və məcmu tələblə məcmu təklif arasında kəskin fərqlərin yaranmasına səbəb olur. Bu koordinasiyanın təmin edilməsində texnoloji inkişaf əlaqədar gözlənilməsi vacib olan əsas qayda ondan ibarətdir ki, fiskal siyasətlə dövlət istehsalda məhsuldarlığın azalmasına səbəb olmasın. Çünki dövlət investisiyaları hesabına maliyyələşdirilən müəssisələrdə risklərin qiymətləndirilməsində olan arxaynıq məhsuldar fəaliyyətə və texnoloji nailiyyətlərin tətbiqinə stimulu azaldır. Həmçinin, dövlət büdcəsi vasitəsilə subsidiyaların artan həcmi də məhsuldarlığı artırmaq baxımından o qədər də effektiv vasitə deyil. Bu amil bir tərəfdən istehsal üçün məhsuldarlığın azalmasıdır, digər tərəfdən maliyyələşdirmədə birtərəfli qaydada yalnız fiskal alətin fəal iştirakını təmin edir. Yəni məhsuldarlığı artırmaq niyyətində olmayan müəssisə, təbiidir ki, əlavə maliyyə ehtiyacına malik deyil, bu isə, monetar bölmədə iqtisadi fəallığın azalması deməkdir. Sənayedə və digər sahələrdə texnoloji yeniliklərin tətbiqinə meyillilik monetar bölməyə məxsus maliyyələşdirmə mexanizmlərinə müraciətləri artırır. İntestisiyaların məcmu təklifin tərkib hissəsi olmasını, milli gəliri və məşğulluğun artmasına səbəb olan mənbə olduğunu nəzərə alıqda onların iqtisadiyyatın strukturu üzrə düzgün istiqamətləndirilməsinin vacibliyi aşkar olur. Tədqiqatın birinci fəslində müəyyən edilmiş müasir innovasiyaları maliyyələşdirmə mexanizmlərinin fəaliyyəti də məhz fiskal və monetar siyasətin təsiri ilə birbaşa əlaqədardır. Çünki fiskal və monetar siyasətin alətləri ölkə iqtisadiyyatının strukturunun formalaşmasına istiqamətverici təsir mexanizmləridir. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirməsinə təsir edən amillər fiskal və monetar siyasətin təsiri ilə formalaşmaqla müxtəlifdir. İntestisiya fəaliyyətinə ÜDM-də qənaətin payı, uçot dərəcəsi və kreditlər üzrə real faiz dərəcəsi, pul kütləsi, monetizasiya əmsalı, qızıl-valyuta ehtiyatları, istehlak qiymətləri indeksi, sənaye məhsulunun istehsal qiymət indeksi, valyuta məzənnəsi və s. amillər təsir edir [27]. Aşağıdakı əsas amilləri nəzərdən keçirək:

Mənfəət norması. İntestisiyaların iqtisadiyyatın strukturu (və ya sahələri) üzrə reallaşdırılması investorların likvidliyi üstün tutması prinsipinə əsaslanır. Likvidliyin

üstün tutulması ölkədə sahələr üzrə mənfəət normasının səviyyəsilə əlaqədardır. Qeyd edək ki, sahələr üzrə mənfəət normasının yüksək səviyyəsi sahənin investisiya cəlbediciliyini artırır və sahələrarası rəqabətin əsas meyarını təşkil edir. Mənfəət norması sahəyə yönəldilmiş investisiyaların nə qədər izafi dəyər yaratmasını ifadə edir. (Bax: Əlavə 8). Ölkədə təhlil edilən dövrdə kənd təsərrüfatı sahəsi istisna olmaqla (2007-ci ildə 54 faizdən 2014-cü ildə 48 faizə qədər azalma) iqtisadiyyatın digər sahələrində mənfəət norması artmışdır. Lakin bəzi sahələrdə daha çox fərqlənmə müşahidə edilir. Bu sahələrə: tikinti, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında artım, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət aiddir. Qeyd etməliyik ki, innovasiya tipli məşğulluq qeyri-maddi istehsalla müqayisədə maddi istehsal sahəsində məşğulluğun artmasından daha çox asılıdır. Mənfəət normasının innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən vacib amil olmasını nəzərə alaraq məşğulluğun sahələr üzrə strukturunun təhlili vacibdir. Çünki iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklər əmək bazarında tələb və təklifə təsirsiz ötürülmür. Xüsusilə, innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf prosesində bir sahədə innovasiyaların tətbiqi əmək məhsuldarlığını artıraraq işçi sayını azaldırsa, bu zaman innovasiyaların tətbiqi ilə əlaqədar digər xidmət sahələrində yeni iş yerləri yaranır. Məlum idi ki, əmək məhsuldarlığı sənaye üzrə yüksəkdir. Lakin məhsuldarlığın yüksək olmasında əsas səbəb ölkənin xam neftin satışından əldə etdiyi gəlirlərin mədənçıxarma sənayesində yüksək olması ilə əlaqədar olmuşdur. 2000-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə ümumilikdə məşğulluq artmış və sənayenin sahələri üzrə məşğulluq səviyyəsi nisbətən sabit olmuşdur. Kənd təsərrüfatı sahəsində məşğulluq artsa da, xüsusi çəkisi azalmışdır. Bu da digər sahələrdə məşğulluğun artması ilə əlaqədardır. Xüsusilə, tikinti, ticarət, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, dövlət idarəetməsi və müdafiəsi, sosial təminat, təhsil və səhiyyə sahəsində məşğulluğun xüsusi çəkisi yüksəkdir (Bax: Əlavə 9). Məlum olur ki, mənfəət normasının yüksək olduğu sahələrdə məşğulluq səviyyəsi də artmışdır. Lakin nəzərə

almaq vacibdir ki, innovasiya tipli məşğulluğu təmin edən məhsul və proses innovasiyalarının maliyyələşdirilməsi sənayenin emal sahəsində daha çox reallaşır.

İnvestisiya və depozitlərə meyillik. Depozitlər üzrə faiz dərəcəsinin yüksək olması investisiyaların real bölmədən maliyyə bölməsinə axınına imkan yaradır. Ölkə üzrə depozit multiplikatorunun qiymətləndirilməsindən aydın olur ki, depozitlərin gəlirliliyi azalmaqdadır. Depozit multiplikatoru 2012-ci ildə 173 manat təşkil etdiyi halda, 2017-ci ildə -43 manat təşkil edir. Yəni 2017-ci ildə depozitlərin 100 manat artması pul bazasını 43 manat azaltmışdır. İnvestisiya multiplikatoru 2014-cü ildə 490 manat idisə, sonrakı dövrdə bu göstərici xeyli azalmışdır. 2016-cı ildə 158 manat olmuşdur. Nəticədə, artan investisiyalara müvafiq gəlirlilik az olmuşdur. Lakin 2017-ci ildə isə, sərəncamda qalan milli gəlirin artması ilə investisiya multiplikatoru artmışdır. 2016-cı ildə hər 100 manat investisiya yaratmış olduğu gəlir depozit multiplikatorundan çox olduğundan bu real bölmənin maliyyələşdirmədə əhəmiyyətli olduğunu qeyd etməyə imkan verir. Yəni depozitlər üzrə faiz dərəcəsinin investisiyaların maliyyələşdirilməsinə əhəmiyyətli təsiri yoxdur. Real bölmədə investisiyaların gəlirliliyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini də innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsir edən amil kimi qiymətləndirməni zəruri edir. Çünki innovasiyaları maliyyələşdirmədə iştirak edən müasir mexanizmlərin əksəriyyəti kreditlərlə birbaşa əlaqədardır. Kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi 01.01.2018 tarixinə milli valyutada 13,20 faiz, fiziki şəxslər üçün 16,31 faiz və hüquqi şəxslər üçün təxminən 8,9 faiz təşkil edir [126].

Cədvəl 2.3.1.

İnvestisiya və depozit multiplikatoru, manat

	Sərəncamda qalan milli gəlir	İnvestisiyalar	İnvestisiya multiplikatoru	Pul bazası	Depozit və əmanətlər	Depozit multiplikatoru
2010	40811,1	14118,9	1,86	6520,9	7625,8	-
2011	49479,5	17110,2	2,90	8489,4	9447	1,08
2012	52050,7	20251,1	0,82	10660,3	10699,2	1,73
2013	55696,4	21448,2	3,05	11793,1	12475,8	0,64

2014	57866,4	21890,7	4,90	11866,9	15453,4	0,02
2015	53266,8	20057,4	2,51	7560,7	23431,4	-0,54
2016	57457,9	22706,4	1,58	9232,8	22091	-1,25
2017	69583,8	23839,3	10,7	9872,6	20599,1	-0,43

Mənbə: ARDSK və ARMB məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələri hüquqi şəxslər üçün orta faizə yaxın olduğu halda, fiziki şəxslər üçün xeyli fərqlənir. Kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin maliyyələşdirməyə təsir edən əsas xüsusiyyəti müxtəlif istiqamətlər üzrə kreditlərdə faizlərin kəskin fərqlənməsidir. Məsələn, istehlak kreditləri üzrə faiz dərəcəsi yüksəkdir. Bu onun ən çox müraciət edilən kredit növü olması ilə əlaqədardır. İstehlak kreditlərinin həcmnin artırılması isə istehsal sahələrinin maliyyələşdirilməsində o qədər də əhəmiyyətli deyil. Mərkəzi Bankın məqsəd və hədəflərinin ölkənin ümumi iqtisadi siyasətinə uyğunluğu maliyyə bölməsində gəlirliliyi təmin etməklə yanaşı, ümumi iqtisadi maraqların müdafiəsini də təmin etməlidir. Belə ki, kommersiya bankları üçün əmanətlərə daha az, kreditlər üzrə isə yüksək faiz dərəcəsi tətbiq etməklə gəlirlərin (marjanın) maksimumlaşdırılması əsas məqsəddir. Lakin Mərkəzi Bank monetar bölmədə iqtisadi siyasətin əsas subyekti kimi kommersiya banklarına təsir mexanizmlərinə malikdir. Beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi Azərbaycanda da monetar siyasəti Mərkəzi Bank reallaşdırır və əsas məqsədi qiymət sabitliyidir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı (ARMB) 2015-ci ilin dekabrında devalivasiya qərarını qəbul edərək ölkənin valyuta ehtiyatlarını qorumaq siyasətini reallaşdırmışdır. ARMB-in İdarə Heyətinin qərarı ilə uçot dərəcəsi mərhələlərlə 9,5%-dən 15%-ə, faiz dəhlizinin aşağı həddi 10%, yuxarı həddi isə 18%-ə yüksəldilmişdir [126]. İqtisadi situasiyanı nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, ARMB-nin uçot dərəcəsini artırması xarici kapitalın ölkəyə axınını hədəfləyir. Lakin ölkədə iqtisadiyyatın canlandırılması mövqeyindən uçot dərəcəsinin artırılması təzad yaratmışdır. Ölkədə 2015-ci ildən başlayan paralel olaraq faiz və uçot dərəcəsinin artırılması, kreditlərin verilməsi şərtlərinin çətinləşməsi və istehlak kreditlərilə əlaqədar yaranan problemlər ARMB-nin kredit restriksiyası siyasətini ifadə edir. ARMB-nin

kredit restriksiyası ölkədə istehsalın canlandırılması tələbilə ziddiyyət təşkil etsə də, əhalinin istehlak kreditlərinə meyliyi bu siyasətin haqlı olduğunu əsaslandırmağa imkan verir. Çünki kredit restriksiyası ARMB-nin əsas məqsədi olan qiymət sabitliyini təmin edir. ARMB-nin 2020-ci il sentyabr ayına olan statistik məlumatlarına əsasən uçot faiz dərəcəsi 6,75 faiz olmaqla, aşağı həddi 6,25 faiz, yuxarı həddi 7,25 faiz müəyyən edilmişdir. Əvvəlki illərlə müqayisədə bu pul kütləsinin artırılmasına imkan verən azalmanı ifadə edir. Digər tərəfdən, dövlət sektoru maliyyəsi büdcə-vergi siyasətilə tənzimlənir. Ölkə büdcəsində neft gəlirlərinin azalması fonunda büdcədən investisiya xərclərinin ixtisarı da ölkədə maliyyələşdirməni azaltmışdır. Monetar sektor maliyyə boşluqlarının aradan aparılmasında əhəmiyyətli olmaqla müxtəlif tənzimləyici alətlərə malikdir. Qeyd edək ki, monetar sektorun maliyyələşdirmədə iştirak edən institutları ARMB-nin pul-kredit siyasətinə müvafiq fəaliyyət imkanlarına malikdir. Bu baxımdan, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanları və mənbələri bank vəsaitlərinin əlyətərliyi ilə müəyyən ediləndir.

Vergi siyasəti. Dövlət maliyyəsinin əsas həlqələrindən olan vergilər və onların bölgüsü dövlət investisiyalarının mənbəyini təşkil edir. Vergilərin həcmi vergi dərəcələri ilə birbaşa əlaqədardır və vergi siyasətinin əsas hədəfi mümkün olduğu qədər vergi bazasını genişləndirməyə xidmət etməlidir. Sektorial inkişafı hədəfləyən vergi siyasətinin tətbiq dairəsi innovasiyaların tətbiq edildiyi sahələr olduqda vergi güzəştləri, azadolmaları və öhdəlikləri əsas stimullaşdırma mexanizmləri kimi çıxış edir. Vergi dərəcələri üzrə diferensial yanaşma sənaye sahibkarının müvafiq sahədə gəlirliyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. İnnvestisiyaların maliyyələşdirilməsilə əlaqədar sənayedə sahibkarlıq fəaliyyəti tədqiqat obyektinə olduğundan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və gəlir vergisində edilən güzəştlər və dərəcələri tədqiqat üçün əhəmiyyətlidir. Hazırda, müəssisələrdən tutulan mənfəət vergisi 20 faizdir. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi isə, aylıq gəliri 2500 manatadək olan şəxslərdən 14 faiz, 2500 manatdan yuxarı gəlirli fiziki şəxslərdən 350 manatla 2500 manatdan çox olan hissənin 25 faizi cəmi məbləğində vergi yükü müəyyən edilir. Göründüyü kimi, mənfəət vergisi mütənasib

vergi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə, progressiv vergi növüdür. Lakin sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında regressiv vergi növü daha çox stimullaşdırıcı xüsusiyyətə malikdir. Çünki gəlirlər artdıqca vergilərə çəkilən xərclər azalarsa, bu sahibkarları istehsalın həcmi və gəlirləri artırmağa daha maraqlı edər. Bu baxımdan, vergi siyasətinin sahibkarlığın inkişafına təsirləri nəzərə alınmalıdır. Həmçinin, innovativ sənayenin inkişafı məqsədilə vergi dərəcələrində edilən güzəştlər də vergi siyasətinin innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsinə təsirini ifadə edir.

Respublikamızda innovasiyaların maliyyələşdirilməsi istiqamətində stimullaşdırıcı tədbirlər son dövrlərdə aktuallaşmağa başlamışdır. İqtisadiyyatın sənaye strukturunda yeni sahələrin inkişafı məqsədilə sənaye və yüksək texnologiyalar parkları, sənaye məhəllələri yaradılır və rezidentlərə vergi və digər güzəştlər təklif edilir. Bu sahədə güzəştlər Vergi Məcəlləsində, “Gömrük Tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda və İnvestisiya təşviqi sənədində nəzərdə tutulmuşdur [50, s. 178].

- sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər 10 il müddətinə əmlak vergisini torpaq vergisi, həmçinin, sənaye, istehsal sahələrinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı 7 il müddətinə gömrük rüsumunu ödəməkdən azaddırlar.

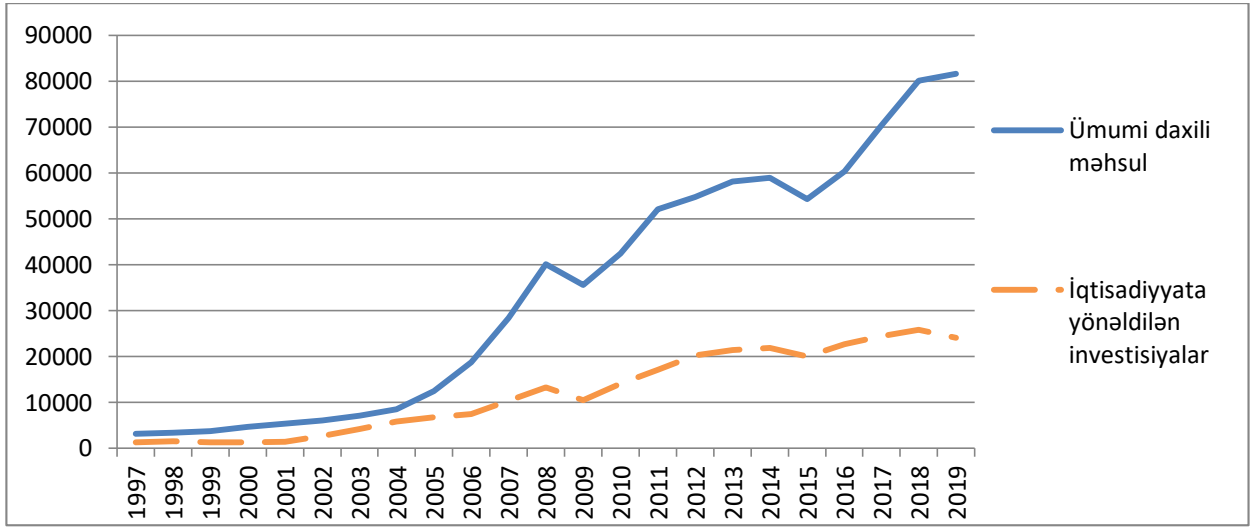
- investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxs və fərdi sahibkar 7 il müddətinə əmlak vergisi və torpaq vergisini, həmçinin texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı görə gömrük rüsumunu ödəməkdən azaddır.

İstehsal texnologiyasının yenilənməsi. Mövcud şəraitdə məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi yeni istehsal texnologiyalarını tətbiqini zəruri edir. Bu zaman yeni qurulan hər hansı istehsal fəaliyyəti ənənəvi deyil, yeni istehsal texnologiyalarının alınmasına üstünlük verir. Bu baxımdan, yerli istehsal texnologiyalarının modernləşdirilməsi innovasiya siyasətinin əsas istiqamətini təşkil

edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin sənaye müəssisələrində innovasiyaların tətbiqinə maneələrə dair sorğusuna əsasən, 2019-cu ildə iqtisadi, istehsal və digər səbəblərdən innovasiyalara mane olan amillər sorğu edilmişdir. Sorğuda qeyd edilən amillər əsas (və ya həlledici), əhəmiyyətli və az əhəmiyyətli olaraq cavablandırılmışdır. Qeyd edək ki, müəssisələrin çox hissəsi iqtisadi amillər üzrə yüksək iqtisadi risk amilini “əsas və ya həlledici”, öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması, təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması, yeniliklərin dəyərinin yüksək olması, xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması, müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması amillərini “əhəmiyyətli” hesab etmişdir. Sorğudan məlum olur ki, maliyyə çatışmazlığı və yeni məhsullara bazar tələbilə əlaqədar çətinliklər daha çoxdur. (Bax: Əlavə 10).

İqtisadi gözləmələr. İnvestisiyaların reallaşdırılmasında ən vacib təsirlərdən biri də iqtisadi gözləmələrdir. Xüsusilə, Azərbaycanda devalvasiyanın olduğu bir şəraitdə investorlar rəasional gözləmələri nəzərə alır. Məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə dolayı üsulla təsir edən amil olmaqla neftin dünya bazarında qiymətləri Azərbaycan sənayesində investisiyalar üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, neft gəlirlərinin transferi hesabına artan büdcə gəlirləri azaldıqca dövlət investisiyaları azalır, həmçinin, dollarlaşmanın təsiri ilə daha az kredit imkanları yaranır. Nəticədə, həm dövlət, həm də özəl bölmədə azalan investisiyalar iş yerlərinin maliyyələşdirilməsinə mənfi təsir edir [112, s. 9]. Ölkədə neft gəlirlərinin artması investisiya imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. İnvestisiyalar ölkə üzrə ÜDM-in 2015-ci ildə 36,9 faizini, 2016-cı ildə 37,6 faizini, 2017-ci ildə 34 faizini, 2018-də 32,3 faizini, 2019-da 29,5 faizini təşkil etmişdir. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalarda sənaye sahəsi üstünlük təşkil etsə də, bu daha çox mədənçıxarma sənayesinə investisiyalarla əlaqədardır. Qeyd edilən amillər investisiyaların innovasiya tipli məşğulluğu maliyyələşdirməsinə təsir edən mühüm amillər olmaqla sahə xüsusiyyətlərini tam əks etdirmir. Bu baxımdan, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə birbaşa və dolayı təsir edən ən mühüm mikromühit amillərinin təsirini müəyyən edək. Sənayedə iş yerlərinin

yaradılmasında əsas fondların mövcud səviyyəsi və əsas kapitalla investisiyalar ilkin şərtidir. Çünki əsas kapitalın işlədilməsi əməyin cəlbini zəruri edir. Eyni zamanda, nəzəri və təcrübi olaraq məlumdur ki, milli gəlirin artan həcmi xalis investisiyaları stimullaşdırır.

Şəkil 2.3.1. ÜDM və iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların dinamikası, milyon manat

Mənbə: AR DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bənzər olaraq, 2019-cu ildən başlayan pandemiya amili də investisiya istiqamətlərinə ciddi təsir etmişdir.

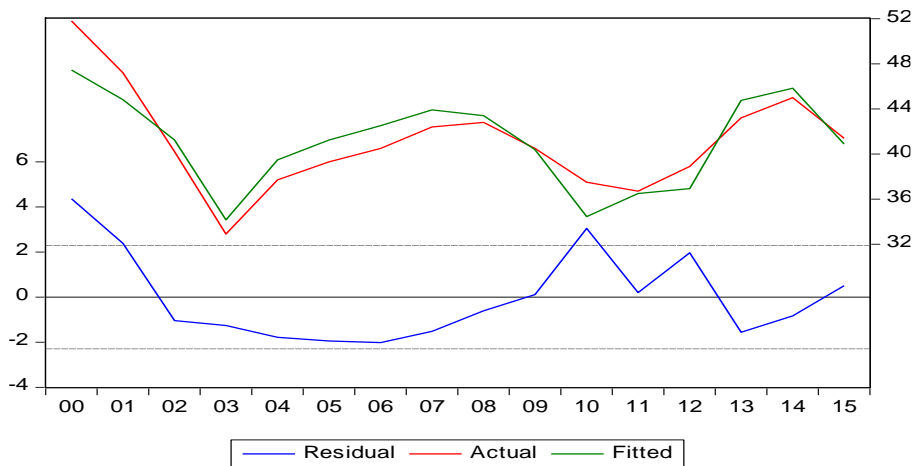
Xalis investisiyaların artması daha çox məhsul istehsalını şərtləndirdiyindən istehsala ya yeni iş qüvvəsi cəlb edilir, ya da istehsal texnologiyası təkmilləşdirilir. İstehsal texnologiyasının təkmilləşdirilməsi texnoloji innovasiyalara xərcləri maliyyələşdirmənin təsiredici amilinə çevirir. Həmçinin, texnoloji tərəqqinin təsiri əmək məhsuldarlığını artırmaqla iş yerlərinin sayını artırmadan daha çox məhsul istehsalını təmin edir. Qeyd edilən amillərin sənayedə məşğul olanların sayına təsirini nəzərə alaraq ekonometrik qiymətləndirmə vasitəsilə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə təsirlərini texnoloji intensivlik nəzərə alınmaqla müəyyən edək (Ekonometrik qiymətləndirmələr E-views 7 proqram paketində emal edilmişdir.). Qeyd edək ki, iş

yerlərinin sayına təsir edən amillər qiymətləndirilərkən texnoloji innovasiyalara xərclərin təsirlərinin statistik əhəmiyyətli olmaması səbəbindən modellərin qiymətləndirilməsinə daxil edilməyib.

Aşağı texnologiyalı sənaye. Bu sənaye sahələri üzrə iş yerlərinin sayına əhəmiyyətli təsir imkanına malik əsas kapitalla investisiyalar və istehsal olunan məhsulun həcmidir. Aşağı texnologiyalı sənayedə fondların min manat artması iş yerlərinin sayını, təxminən, 0,2 vahid azaldır. Əmək məhsuldarlığının hər işçi üçün bir manat artması isə, iş yerlərinin sayının 0,9 vahid azalmasına səbəb olur. Göründüyü kimi, texnoloji nailiyyətlərin tətbiqi nəticəsində əmək məhsuldarlığı artdığı halda, iş yerlərinin sayında azalma baş verir. Modeldə əmək məhsuldarlığının mənfi, sənaye məhsulu və əsas kapitalla investisiyaların həcmnin müsbət təsire malik olması göstərir ki, texnoloji amil aşağı texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin sayında əhəmiyyətlidir.

$$\text{MƏŞĞULLUQ} = 47,8 - 0,0002 * \text{ƏSAS FOND LAR} + 0,0176 * \text{SƏNAYE MƏHSULU} - 0,9241 * \text{ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI} + 0,0360 * \text{ƏSAS KAPITALA INVESTİSİYALAR}$$

$$R^2 = 0,81 \quad DW = 0,9 \quad P = 0,0007$$

Şəkil 2.3.2. Aşağı texnologiyalı sənayedə məşğulluğun faktiki və nəzəri səviyyəsi

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Yəni məhsulun həcmnin artması işçi sayını artırmağı tələb etsə də, mövcud əsas fondların həcmni artırmaq iş yerlərinin sayına mənfi təsir edir (Bax: Əlavə 11).

Aşağı texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin E-views 7 tətbiqi proqram paketi nəticələri

Dependent Variable: EMPLOYMENT
Method: Least Squares
Sample: 2000 2015
Included observations: 16

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FUNDS	-0.000230	0.000180	-1.273975	0.2289
PRODUCT	0.017599	0.004601	3.825304	0.0028
LABOR_PRODUCTIVITY	-0.924066	0.153773	-6.009307	0.0001
INVESTMENT	0.036006	0.020817	1.729625	0.1116
C	47.76736	2.916028	16.38097	0.0000

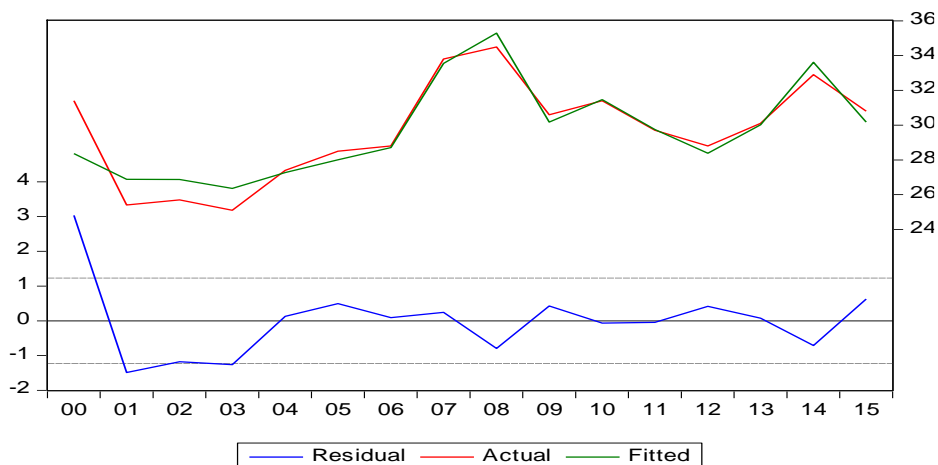
R-squared	0.805785	Mean dependent var	41.12500
Adjusted R-squared	0.735162	S.D. dependent var	4.447546
S.E. of regression	2.288816	Akaike info criterion	4.744253
Sum squared resid	57.62548	Schwarz criterion	4.985687
Log likelihood	-32.95403	Hannan-Quinn criter.	4.756617
F-statistic	11.40958	Durbin-Watson stat	0.904841
Prob(F-statistic)	0.000661		

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Orta-aşağı texnologiyalı sənaye. Modeldən məlum olur ki, orta-aşağı texnologiyalı sənayedə də sənaye məhsulu və əsas kapitalla investisiyaların sahədə məşğulluğa təsiri müsbətdir.

$$\text{MƏŞĞULLUQ} = 28,3 - 0,0007 * \text{ƏSAS FONDLAR} + 0,0114 * \text{SƏNAYE MƏHSULU} - 0,3143 * \text{ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI} + 0,0004 * \text{ƏSAS KAPITALA INVESTISIYALAR}$$

$$R^2 = 0,86 \quad DW = 1,7 \quad P = 0,0001$$

Şəkil 2.3.3. Orta-aşağı texnologiyalı sənayedə məşğulluğun faktiki və nəzəri səviyyəsi

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Lakin aşağı texnologiyalı sənaye ilə müqayisədə əsas kapitalla investisiyaların təsiri nisbətən zəifdir.

Cədvəl 2.3.3.

Orta-aşağı texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin

E-views 7 tətbiqi proqram paketi nəticələri

Dependent Variable: EMPLOYMENT Method: Least Squares Sample: 2000
2015 Included observations: 16

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FUNDS	-0.000671	0.000579	-1.158211	0.2713
PRODUCT	0.011439	0.001960	5.835296	0.0001
LABOR_PRODUCTIVITY	-0.314322	0.069835	-4.500899	0.0009
INVESTMENT	0.000381	0.002816	0.135356	0.8948
C	28.27141	0.859210	32.90396	0.0000
R-squared	0.863831	Mean dependent var		29.68125
Adjusted R-squared	0.814315	S.D. dependent var		2.852419
S.E. of regression	1.229142	Akaike info criterion		3.500816
Sum squared resid	16.61868	Schwarz criterion		3.742250
Log likelihood	-23.00653	Hannan-Quinn criter.		3.513179
F-statistic	17.44547	Durbin-Watson stat		1.704960
Prob(F-statistic)	0.000099			

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Bu texnoloji intensivliyə malik sənaye sahələrində aşağı texnologiyalı sənaye ilə müqayisədə əmək məhsuldarlığının artması daha az, əsas fondların artması isə daha çox müsbət təsirə malikdir (Bax: Əlavə 12).

Orta-yüksək texnologiyalı sənaye. Texnoloji intensivlik şərtlərinin dəyişməsinə uyğun olaraq modellərdə əmsalların təsirləri də fərqlənməkdədir. Belə ki, orta-yüksək texnoloji intensivliyə malik sənaye sahələrində yalnız əmək məhsuldarlığının artması iş yerlərinin sayına mənfi təsirə malikdir.

$$\text{MƏŞĞULLUQ} = 28,4 + 0,0040 * \text{ƏSAS FONDLAR} + 0,0575 * \text{SƏNAYE MƏHSULU} - 1,7265 * \text{ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI} + 0,0036 * \text{ƏSAS KAPITALA INVESTISIYALAR}$$

$$R^2 = 0,76 \quad DW = 0,6 \quad P = 0,0021$$

Şəkil 2.3.4. Orta-yüksək texnologiyalı sənayedə məşğulluğun faktiki və nəzəri səviyyəsi

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Yuxarıda qeyd edilən modellərlə müqayisədə əmək məhsuldarlığının artması orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində daha çox iş yeri ixtisarına səbəb olur. Eyni zamanda, əvvəlki iki modeldən fərqli olaraq mövcud əsas fondların artımı müsbət təsirə malikdir. Modelin təhlilindən aydın olur ki, əsas kapitalla investisiyaların artması bu tipli sənaye sahələrində nisbətən aşağı təsirlə səciyyələnir (Bax: Əlavə 13).

**Orta-yüksək texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin E-views 7 tətbiqi
proqram paketi nəticələri**

Dependent Variable: EMPLOYMENT
Method: Least Squares
Sample: 2000 2015
Included observations: 16

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FUNDS	0.003966	0.003418	1.160336	0.2705
PRODUCT	0.057531	0.020240	2.842468	0.0160
LABOR_PRODUCTIVITY	-1.726472	0.497551	-3.469943	0.0052
INVESTMENT	0.003610	0.019066	0.189361	0.8533
C	28.42714	3.456491	8.224277	0.0000

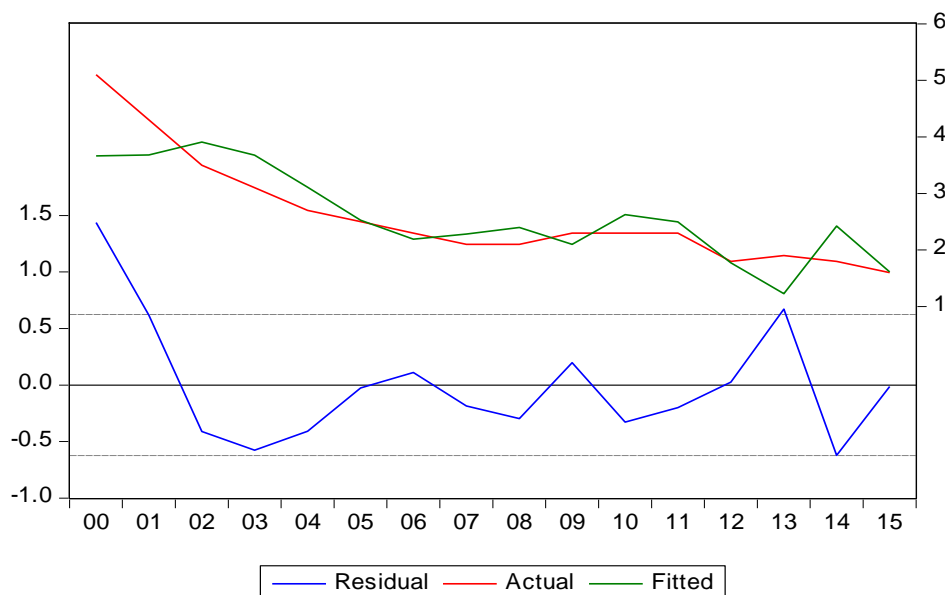
R-squared	0.756936	Mean dependent var	29.75000
Adjusted R-squared	0.668549	S.D. dependent var	6.366789
S.E. of regression	3.665473	Akaike info criterion	5.686098
Sum squared resid	147.7926	Schwarz criterion	5.927532
Log likelihood	-40.48878	Hannan-Quinn criter.	5.698462
F-statistic	8.563897	Durbin-Watson stat	0.627822
Prob(F-statistic)	0.002160		

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Yüksək texnologiyalı sənaye. Bu modeldə isə, ölkədə yüksək texnologiyalı sənayenin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq iş yerlərinin sayına əsas kapitalla investisiyalar mənfi təsirə malikdir.

$$\text{MƏŞĞULLUQ} = 2,2 + 0,0050 * \text{ƏSAS FONDLAR} + 0,0306 * \text{SƏNAYE MƏHSULU} - 0,1037 * \text{ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI} - 0,0863 * \text{ƏSAS KAPITALA INVESTISIYALAR}$$

$$R^2 = 0,9 \quad DW = 1,1 \quad P = 0,0075$$

Şəkil 2.3.5. Yüksək texnologiyalı sənayedə məşğulluğun faktiki və nəzəri səviyyəsi

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Cədvəl 2.3.5.

Yüksək texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin E-views 7 tətbiqi proqram paketi nəticələri

Dependent Variable: EMPLOYMENT
 Method: Least Squares
 Sample: 2000 2015
 Included observations: 16

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FUNDS	0.005043	0.001814	2.780518	0.0179
PRODUCT	0.030552	0.029975	1.019256	0.3300
LABOR_PRODUCTIVITY	-0.103700	0.056153	-1.846758	0.0918
INVESTMENT	-0.086315	0.076449	-1.129055	0.2829
C	2.220445	0.474458	4.679964	0.0007

R-squared	0.691397	Mean dependent var	2.606250
Adjusted R-squared	0.579177	S.D. dependent var	0.960881
S.E. of regression	0.623331	Akaike info criterion	2.142830
Sum squared resid	4.273964	Schwarz criterion	2.384264
Log likelihood	-12.14264	Hannan-Quinn criter.	2.155193
F-statistic	6.161115	Durbin-Watson stat	1.192319
Prob(F-statistic)	0.007468		

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Mövcud əsas fondlar və sənaye məhsulunun artması iş yerlərinin sayına müsbət təsir edir. Digər modellərdə olduğu kimi, əmək məhsuldarlığının artması mənfi təsirlə

nəticələnir (Bax: Əlavə 14).

Texnoloji intensivliyi nəzərə almaqla sənaye sahələrində mövcud əsas fondların, sənaye məhsulunun, əmək məhsuldarlığının və əsas kapitalla investisiyaların təsirinin qiymətləndirilməsi nəticəsində məlum olur ki:

- istənilən sahədə əmək məhsuldarlığının artması məşğulluğun azalmasına, sənaye məhsulu isə artmasına səbəb olur. Ölkə sənayesində əmək məhsuldarlığı daha çox orta-yüksək texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin sayını azaldıcı təsirə malikdir.
- mövcud əsas fondların yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayedə müsbət, aşağı və orta-aşağı texnologiyalı sənayedə isə iş yerlərinin sayına mənfi təsiri mövcuddur.
- əsas kapitalla investisiyalar digərlərilə müqayisədə aşağı texnologiyalı sənaye sahələrində (0,04 vahid) iş yerlərinin sayına daha çox müsbət təsir edir [49].

III FƏSİL. SƏNAYEDƏ INNOVASIYA TIPLİ MƏŞĞULLUĞUN

MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf perspektivləri

Azərbaycanda sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf perspektivlərinin əsas müəyyənedicisi onun mövcud inkişafına təkan verən hüquqi bazanın və müvafiq investisiya mühitinin olmasıdır. Perspektiv inkişaf istiqamətlərinin mövcud iqtisadi vəziyyət nəzərə alınmaqla müəyyən edilməsi vacibdir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərinin vacibliyi isə, təkcə mövcud iqtisadi tənzimləmə tədbirlərini deyil, həmçinin, əvvəlki dövrlərdə həyata keçirilmiş tədbirlərin də təhlilini zəruri edir. Çünki, bu təhlillər ölkənin perspektiv inkişafını düzgün qiymətləndirilməsində əhəmiyyətli olmaqla, sənaye sahəsində daha effektiv təcrübələri müəyyən etməyə imkan verir. Bu baxımdan, ölkə sənayesinin inkişafı istiqamətində dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas addımlarını nəzərdən keçirək. Ölkənin müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdən başlayaraq sənayenin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bir çox tədbirlər yerinə yetirilmişdir. Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, bu tədbirlər sosialist iqtisadi sistemindən bazar iqtisadiyyatına transformasiya prosesinə uyğun idi. Belə ki, dövrün çətin şərtləri və keçmiş iqtisadi sistemə xas iqtisadi münasibətlərin aradan getməsi şəraitində dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin özəlləşdirilməsi proqramları qəbul edildi. "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı" və Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq "Metallurgiya sənayesində iqtisadi islahatların sürətləndirilməsi haqqında" (19 may 1998-ci il), "Maşınqayırma sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında" (22 mart 2001-ci il), "Kimya sənayesi müəssisələrinin və təşkilatlarının özəlləşdirilməsi haqqında" (22 mart 2001-ci il), "Xüsusi maşınqayırma və konversiya sənayesi

müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında” (19 mart 2003-cü il) Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamları imzalanmış və dövlət əmlakında olan bir çox sənaye müəssisələri iqtisadiyyatın liberallaşdırılması məqsədilə özəl bölməyə ötürülmüşdür. Azərbaycan sənayesində tarixən elektron maşınqayırması, cihazqayırma, neft maşınqayırması, radiosənaye, yüngül və yeyinti sənayesi üçün maşın və avadanlıq istehsalı, kimya sənayesi, elektroenergetika və s. sahələr fərqlənmişdir [48]. Maşınqayırma sahəsinin inkişaf etdirilməsi, bu əsasda digər istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin 2002-2005-ci illərdə İnkişaf Proqramı” qəbul edilmişdir. Lakin bu proqramda maşınqayırmanın mütərəqqi sahələri olan cihazqayırma, radio və elektronika, digər xüsusi maşınqayırma müəssisə və təşkilatlarının inkişafına baxılmayıb. 2004-cü ildən sənayenin yeni inkişaf mərhələsinə keçid nəticəsində sənayedə neft-qaz hasilatı, neft emalı və neft-kimya sahələrinin inkişafına, alternativ enerji qurğu və avadanlıqlarının, alüminium emalı, gəmi istehsalı və müdafiə sənayesi müəssisələrinin yaradılması istiqamətində tədbirlər reallaşdırılmışdır. 2004-cü ildən başlayaraq ardıcıl “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqram (2004-2008); (2009-2013); (2014-2018)” larının icrası regional infrastrukturunu xeyli yaxşılaşdırmışdır. Sənaye üzrə iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq 2004-cü ildə sənaye məhsulu 5961,4 milyon manatdan 2015-ci ildə 26369 milyon manata qədər artmışdır. Bu sənaye məhsulunun 4,4 dəfə artmasıdır. Eyni zamanda, emal sənayesi üzrə məhsulun həcmi 3,1 dəfə, mədənçixarma sənayesi üzrə məhsulun həcmi isə 5,5 dəfə artmışdır [48]. Azərbaycanda mədənçixarma sənayesinin emal sənayesilə müqayisədə üstün artımı neft ixracından asılılığın olması ilə əlaqədar hasilatın ilbəil artmasının nəticəsidir.

2004-cü ildən başlayaraq yeni inkişaf mərhələsi sənayenin uzun müddətli durğunluq dövründə yaranmış problemlərin həll edilməsi tədbirlərilə səciyyəvidir. Ölkə sənayesinin beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan inkişafı sənaye siyasətinə selektiv yanaşma və sənayenin yenidən təşkilində ərazi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə nəticələnmişdir. Ölkədə ümumi iqtisadi inkişafın təmin edilməsini nəzərdə tutan “Azərbaycan 2020: gələcəyə

baxış” İnkışaf Konsepsiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Konsepsiyaya əsasən, qeyri-neft sahəsi üzrə hər nəfərə düşən ixrac həcmi 1000 ABŞ dolları olması planlaşdırılır. “Yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata doğru” hədəfi üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin icrası (səmərəli dövlət tənzimləməsinə və yetkin bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşması, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft bölməsinin inkışafı, elmi potensialın və innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi) ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkışafa uyğunlaşması və qeyri-neft bölməsinin inkışafı hesabına modernizasiyanı planlaşdırır. Konsepsiyanın həm qeyri-neft sənayesi sahələrini, həm də innovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkışafı hədəfləməsi innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsinə imkan yaradır. Sənaye sahəsində iqtisadi artıma xidmət edən əsas strateji sənəd 26 dekabr 2014-cü il tarixli Sərəncamla təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkışafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”dır. Proqramın əsas məqsədləri daxilində sənayenin modernləşdirilməsi, strukturunun təkmilləşdirilməsi, elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlərə nail olmağa imkan verən vəzifələrin yerinə yetirilməsindən gözlənilən nəticələr məşğulluğun strukturunda sənayenin payının artması, texnoloji innovasiyalar tətbiq edən müəssisələrin sayının artması, sənayedə yeni iş yerlərinin, əsasən, orta və yüksək texnoloji müəssisələrin açılması hesabına təmin edilməsi, sənaye müəssisələrinin araşdırma və inkışaf etdirmə fəaliyyətinin artmasıdır. Bu proqramın icrası ilə əlaqədar işlər davam etdirilir. Ölkədə məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi və məşğulluq səviyyəsinin regional miqyasda artımı üçün sosial-iqtisadi inkışaf proqramlarının regionlarda icrası vacibdir. Bu baxımdan, 2004-cü ildən başlayaraq regionların sosial-iqtisadi inkışafına dair qəbul edilən 5 illik dövlət proqramları ənənəsi bu gün də davam etməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz regional proqramların davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkışafı Dövlət Proqramı”nın icrası

davam etdirilir. Proqramda əhalinin məşğulluğunun inkişafına təsir edən investisiya mühitinin yaradılması, regional investisiya siyasətinin müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun olaraq prioritetləşdirilməsi, insan kapitalına, infrastruktura qoyulan investisiyaların prioritetliyinin təmin edilməsi, nanotexnologiyalar və azkarbonlu istehsal sahəsinə dövlət investisiyalarının qoyuluşunun üstünlüyü, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə stimullaşdırıcı tədbirlərin sürətləndirilməsi, sənaye parklarına yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, sənayeləşmə siyasətinə uyğun olaraq ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli və ixracyönümlü sənaye məhsulları istehsalı sahələrinin yaradılmasının təşviqi, sənaye parkları və biznes-inkubatorların yaradılması işlərinin davam etdirilməsi, özəlləşdirmə prosesində şəffaflığın təmini və səmərəli özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi, özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, mövcud müəssisələrdə istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması və ixtisaslı kadrlarla təminat mexanizminin hazırlanması tədbirləri ölkənin məşğulluq, investisiya və sənaye siyasətinə müvafiq hədəflənən istiqamətlərdir. Sənaye siyasətinin ərazi xüsusiyyətlərində yaranmış dəyişikliklər sənaye parklarının, sənaye məhəllələrinin yaradılması ilə əlaqədardır. Sənayenin ərazi formalarının xüsusiyyətləri haqqında tədqiqatın birinci fəslində araşdırılmışdır. Qeyd edək ki, sənayenin müasir ərazi təşkil formalarını sənaye şəhərləri ilə müqayisə edə bilərik. Çünki sənaye şəhərlərinin yaradılması da eyni meyarlara əsaslanır. Vaxtı ilə Azərbaycanda sənaye şəhərləri statusu mövcud olmuşdur. Hazırda, ölkənin əsas sənaye qovşaqları Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir şəhərləri, Daşkəsən, Şirvan, Salyan, Yevlax, Göyçay, Naxçıvan, Lənkəran, Şəki, Xaçmaz rayonları hesab edilir [125]. Bu şəhər və rayonlar elektrik enerjisi istehsalı, maşınqayırma və kimya sənayesi, metallurgiya, mebel sənayesi, tikinti materialları və konstruksiyalar istehsalı, yüngül və yeyinti sənayesilə fərqlənir. Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün

əlverişliliyinin artırılması və əmək qabiliyyətli əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı (21 dekabr 2011-ci il), Balaxanı Sənaye Parkı (28 dekabr 2011-ci il), Mingəçevir Sənaye Parkı (26 fevral 2015-ci il), Qaradağ Sənaye Parkı (3 iyun 2015-ci il), Pirallahı Sənaye Parkı (14 sentyabr 2016-cı il) yaradılmışdır. Sənaye parklarının fəaliyyəti “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” (24 aprel 2013-cü il) ilə tənzimlənir. Həmçinin, Neftçala Sənaye Məhəlləsi (2 fevral 2015-ci il) Masallı (13 iyun 2016-cı il) və Hacıqabul Sənaye Məhəlləsinin (25 iyul 2017-ci il) fəaliyyətə başlamışdır [134]. Sənaye məhəllələrinin fəaliyyət münasibətləri “Sənaye məhəllələri haqqında Nümunəvi Əsasnamə” ilə tənzimlənir. Ölkədə texnoparkların yaradılmasının hüquqi bazasını “Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Əsasnamə” və “Birgə texnologiyalar parkının fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması Qaydası” (27 sentyabr 2016-cı il) təşkil edir. Texnologiya parklarının yaradılmasının əsas məqsədi elmi və texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan yüksək texnologiyalar sahələrinin genişləndirilməsi, elmi tədqiqatların aparılması və yeni texnologiyaların işlənilməsi üzrə müasir komplekslərin yaradılmasıdır. Bu məqsədə uyğun olaraq Rabitə və İnformasiya Nazirliyi nəzdində Yüksək Texnologiyalar Parkı (5 noyabr 2012-ci il) fəaliyyətə başlamışdır. Həmçinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) nəzdində Yüksək Texnologiyalar Parkı və İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkının yaradılması üzrə işlər davam etməkdədir. Son dövrlərdə sənayenin inkişafına istiqamətlənmiş diqqətin nəticəsi olaraq 2014-cü il "Sənaye ili" elan edilmişdir. Hazırda, ölkə iqtisadiyyatının mövcud xarici təsirlərə həssaslığı, sənayenin neft hasilatından asılı inkişafı, sənayedə məşğulluğun azalan səviyyəsi və işsizliyin artması və s. bu kimi səbəblər ölkədə planlaşdırılan strateji istiqaməti olaraq sənaye sahəsini də nəzərə almağı vacib edir. Bu baxımdan, qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən strateji yol xəritəsi ölkənin həm iqtisadi, həm də sosial sahələrində islahatlarla əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” və “Azərbaycan

Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq edilmişdir [7]. Ağır sənayenin, xüsusilə, neft maşınqayırmasının inkişafını hədəfləyən strateji yol xəritəsinin tərtibi təqdirəlayiqdir. Lakin icra ediləcək tədbirlərin yol xəritəsi və sənayenin inkişafına dair dövlət proqramı ilə uzlaşdırılmaması eyni istiqamətli işlərin müxtəlif bəndlərdə icrasına səbəb olur. Bu baxımdan, sənayenin inkişafının aktuallaşması qəbul edilən sənədlərdə tədbirlərin daha çox konkretləşdirilməsini tələb edir. Həmçinin, maşınqayırma sənayesinin mütərəqqi sahələrinin hədəflərdən kənar qalması sənayedə innovativ inkişafını ləngidən amillərdəndir. Sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət proqramları, həmçinin, strateji yol xəritəsinin təhlili göstərir ki, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğu təmin etmə istiqamətində addımlar ləngiməkdədir.

Qeyd etməliyik ki, inkişafı hədəflənən sənaye sahələri “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Konsepsiyasının hədəflədiyi innovasiya iqtisadiyyatını formalaşdırmaq üçün effektiv deyil. Sənayeye dair strateji yol xəritəsilə müqayisədə sənayenin inkişafına dair dövlət proqramında sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun artırılmasına imkan verən tədbirlər daha çoxdur. Dünyada baş verən sosial-iqtisadi proseslər və çağırışlar ölkəni yeni şərtlərlə uyğunlaşaraq inkişafını tələb edir. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) tərəfindən Dayanıqlı İnkişaf Sammitində 2016–2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) qoşulmuş və “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”in öhdəliklərinin yerinə yetirilməsilə bağlı dövlət orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin icrasının əlaqələndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır [6]. Bu məqsədlərə uyğun iqtisadi və sosial fəaliyyətin qurulması üzrə işlər aparılmaqdadır. DİM-in əsas bölmələrindən biri “Möhkəm infrastrukturun yaradılması, innovasiyalara, geniş əhatəli və dayanıqlı sənayeləşməyə yardım göstərilməsi” məqsədi Gündəliyin 9-cu məqsədi olmaqla sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Yəni bu məqsəddə sənaye üzrə əsas nəticə indikatorları emal sənayesinin inkişafı və maliyyələşdirilməsi, orta və yüksək

texnologiyalı sənaye sahələrinin inkişafını şərtləndirir. Qeyd etmək vacibdir ki, beynəlxalq müqayisələrə imkan verən nəticə göstəricilərinə malik bu tipli layihələr ölkənin milli hesabatlarında reytinginin yaxşılaşdırılması zərurətini yaratdığından sənayenin modernizasiyası siyasətinin əsas məqsədlərə daxil edilməsində əhəmiyyətlidir.

Sənayenin müasir tendensiyalara uyğun inkişafını nəzərə alan mövcud iqtisadi siyasət, həmçinin, tədqiqatın birinci və ikinci fəslində aparılan araşdırmalardan (Azərbaycan sənayesində müşahidə edilən durğunluq, sənayedə investisiyaların sosial səmərəliliyinin və innovasiyalara xərclərin multiplikativ təsirinin az olması, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun 11,6 faiz olması (yüksək texnologiyalı sənayedə 1,6 faiz), elmi-tədqiqat və işləmələrə xərclərin 66 faizinin dövlət büdcəsinə məxsus olması) məlum olur ki, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun artırılması istiqamətində çoxsaylı islahatlara və əlaqəndirilmiş iqtisadi fəaliyyət mexanizminə ehtiyac var. Belə ki, Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun artırılması üçün postsənaye cəmiyyətinə tam keçid (reindustriya) təmin edilməli, emal sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin artırılması və qeyd edilən tədbirlərin reallaşdırılması zamanı texnoloji inkişafın nəzərə alınması vacibdir. Bu baxımdan, müasir sənaye siyasəti həm ölkə sənayesinin inkişafında əhalinin azad iqtisadi seçimini, həm də sənayenin müasir çağırışlara uyğunluğunu təmin etməlidir. Azərbaycanda dövlətin məşğulluq siyasətinin əsasını vətəndaşların səmərəli və sərbəst seçilmiş məşğulluğuna köməklik göstərilməsi təşkil edir və 2 iyul 2001-ci ildə “Məşğulluq haqqında” ARQ qəbul edilmişdir. Bu qanunla məşğulluq siyasəti və məşğulluğun tənzimlənməsi müəyyən edilir. Bu məqsədlə dövlət

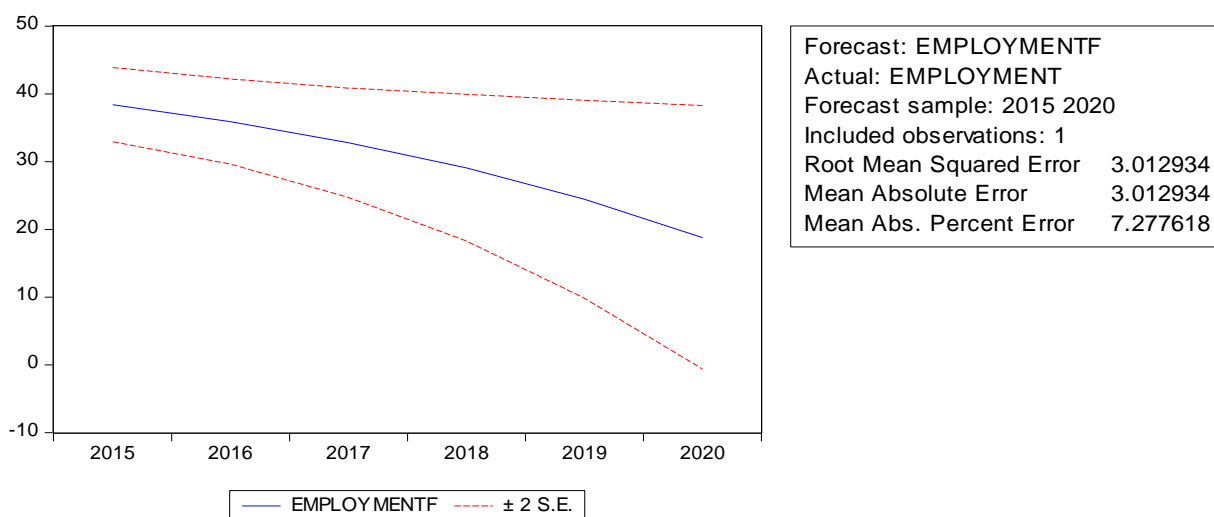
- istehsal qüvvələrinin səmərəli yerləşdirilməsi, yeni texnologiyaların yaradılması, fərdi qaydada sahibkarlığın və əmək fəaliyyətinin təşkil və inkişafı, çevik əmək rejiminin tətbiqinin həvəsləndirilməsinə yönəldilən maliyyə-kredit, investisiya və vergi siyasəti tədbirləri, yeni iş yerlərinin yaradılması, mövcud iş yerlərinin saxlanılmasına və inkişaf etdirilməsinə köməklik göstərən digər tədbirlərin hazırlanmasını;

- məşğulluq sahəsində vətəndaşların hüquq və mənafelərinin qorunmasına təminat verən hüquqi tənzimləməni, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanının fəaliyyətinin təmin edilməsini həyata keçirir [4].

Eyni zamanda, qanunda məşğulluğun tənzimləməsi və təşkili məqsədilə respublika və regional məşğulluq proqramlarının hazırlanması, məşğulluğun təmin edilməsi baxımından üstün inkişaf etdirilən regionların müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Ölkədə səmərəli məşğulluğu təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 26 oktyabr tarixli 1068 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası” (2006-2015) icra edilmişdir. Qeyd edilən strategiyada məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə xidmət edən pul-kredit siyasəti, girov təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi, sığorta bazarında investisiya siyasətinin formalaşması, beynəlxalq maliyyə qurumlarının kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına cəlb edilməsi, kiçik sahibkarlıq subyektlərində yeni texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması qeyd edilmişdir. Mürəkkəbliylə fərqlənən müasir sənaye siyasətinin əsas prinsipi sənaye sahibkarlarının investisiya imkanlarını reallaşdırmağa şərait yaradan investisiya mühitinin təmin edilməsi, ikincisi isə, məhsuldar artımı sürətləndirən hədəflənmiş tənzimləmə prosesindən ibarətdir [121, s. 28]. Ölkədə investisiya fəaliyyətinin hüquqi bazasını təmin etmək məqsədilə “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” ARQ, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” ARQ və “İnvestisiya fondları haqqında” ARQ, “Maliyyə-sənaye qrupları haqqında” ARQ,, “Qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” ARQ qəbul edilmişdir. Həmçinin, AR Prezidentinin Fərmanları ilə “İnvestisiyanın təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası”, “İxtisaslaşdırılmış çek investisiya fondları haqqında Əsasnamə” və müvafiq qurumlar tərəfindən “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”, “İnvestisiya müsabiqəsinin keçirilməsi Qaydaları”, “Azərbaycan Respublikasının ərazisində fond birjasının təşkili, fəaliyyəti və birja qaydalarına dair tələblər haqqında Əsasnamə”, “Dövlət borcunun və

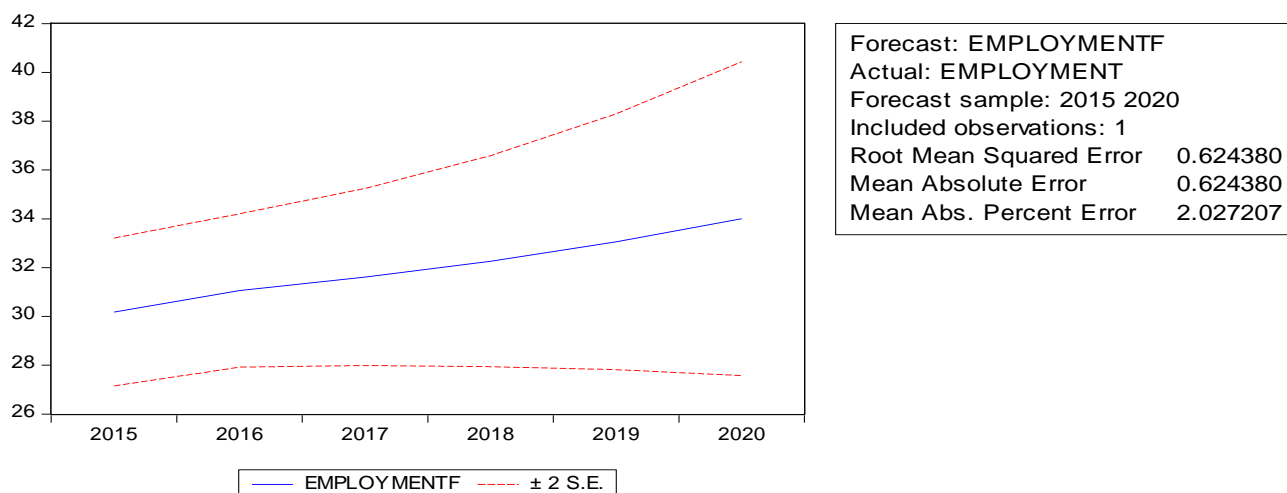
dövlət zəmanətinin reyestrinin aparılması Qaydası”, “Dövlət zəmanətilə alınan borcların Təminat Fondunun vəsaitinin idarə olunması, uçotunun aparılması və istifadəsi” təsdiq edilmişdir [130]. Qeyd edilən qanunvericilik aktları əsasında həm rezident, həm də qeyri-rezidentlərin investisiyalarının qorunması və investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bu baxımdan, sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərlə əlaqədar problemlərin həlli istiqamətləri növbəti bölmədə araşdırılacaqdır. Lakin bu mexanizmlərin təkmilləşdirmə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün innovasiya tipli məşğulluğun perspektivlərinin müəyyən edilməsi vacibdir. Qeyd edək ki, dövlətin iqtisadi siyasəti sənaye sahəsində perspektivləri mövcud ənənəvi xüsusiyyətləri nəzərə almaqla müəyyən edir və bu istiqamətdə güzəştlər mexanizminin tətbiqini stimullaşdırır. Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, sənayenin strukturunda uzunmüddətli texnoloji yenilənmələr innovativ və qeyri-innovativ sənayenin yaranmasına səbəb olmuşdur. Hər bir ölkə iqtisadi artımın təmin edilməsi (iqtisadi inkişafı yanaşı) və dünya iqtisadiyyatına məqsədyönlü inteqrasiya üçün beynəlxalq təcrübədə olan bu kimi meylləri və yerli istehsalın inkişaf xüsusiyyətlərini birləşdirməklə sənaye siyasətinin hədəflərini müəyyən etməlidir və innovasiya tipli məşğulluğun perspektivlərini təhlil edərkən dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun müəyyən etdiyi sahələrlə yanaşı, sənayedə innovativ sahələrin inkişaf meyllərini də diqqətdə saxlamaq vacibdir. Bu haqda mövcud vəziyyətə dair təhlillər ikinci fəsildə araşdırılmışdır. Lakin texnoloji intensivlik nəzərə alınaraq sahələr üzrə proqnozları hesablamaqla innovasiya tipli məşğulluğun perspektivlərini müəyyən edə bilərik. Bu məqsədlə, sənayedə texnoloji intensivlik əsasında məşğulluğun elastikliyi proqnozlaşdırmaq. Bu təhlildən əldə edilən göstəricilər innovasiya tipli məşğulluğun perspektiv sahələrini müəyyən etməyə imkan verir. Sənayedə texnoloji intensivliyi nəzərə alaraq iş yerlərinin sayına təsir edən amillərə qiymətlər müəyyən edərək təxmini istiqamətləri proqnozlaşdırma bilərik. Modelin etibarlı nəticələri üçün statistik qiymətləndirmələr zamanı bütün sənayedə texnoloji intensivlik nəzərə alınmadan qiymətlər daxil edək. Bu eyni miqdarda maliyyələşdirmənin sənayenin hansı texnoloji intensivliyə malik sahəsində iş yeri yaratmasını mövcud meylləri nəzərə almaqla

proqnozlaşdırmağa imkan verir. Qeyd edək ki, maliyyələşdirmə üzrə daxil ediləcək rəqəmlərdə texnoloji fərqləri nəzərə alsaq yaranan iş yerlərinin mövcud proqnozlaşdırma modellərinin müqayisəsi nisbətən çətinləşər. Bu məqsədlə, daxil ediləcək rəqəmləri sənayenin bütün texnoloji intensivliklərində eyni olaraq nəzərdə tuturuq. Yəni eyni miqdarda maliyyələşdirmə hansı texnoloji intensivliyə malik sahədə daha çox iş yeri yaradır (N=16 il olmaqla ikinci fəsildə qurulmuş müvafiq ekonometrik modellər əsasında proqnozlar hazırlanmışdır).

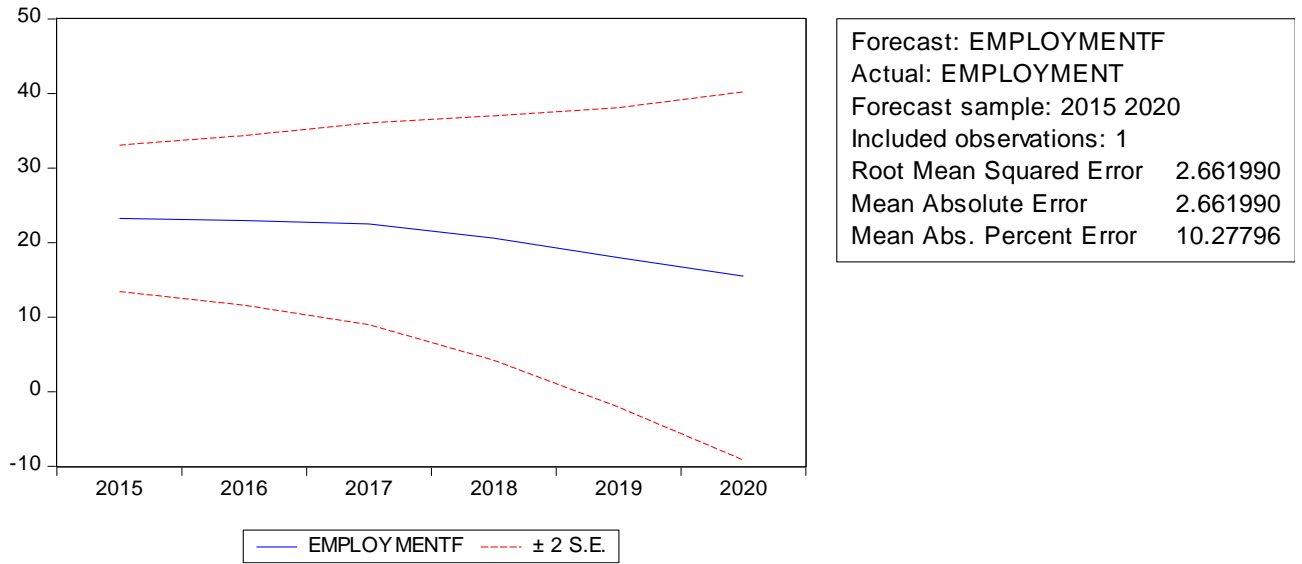
Şəkil 3.1.1 Aşağı texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin proqnozu (Bax: Əlavə 11.)

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

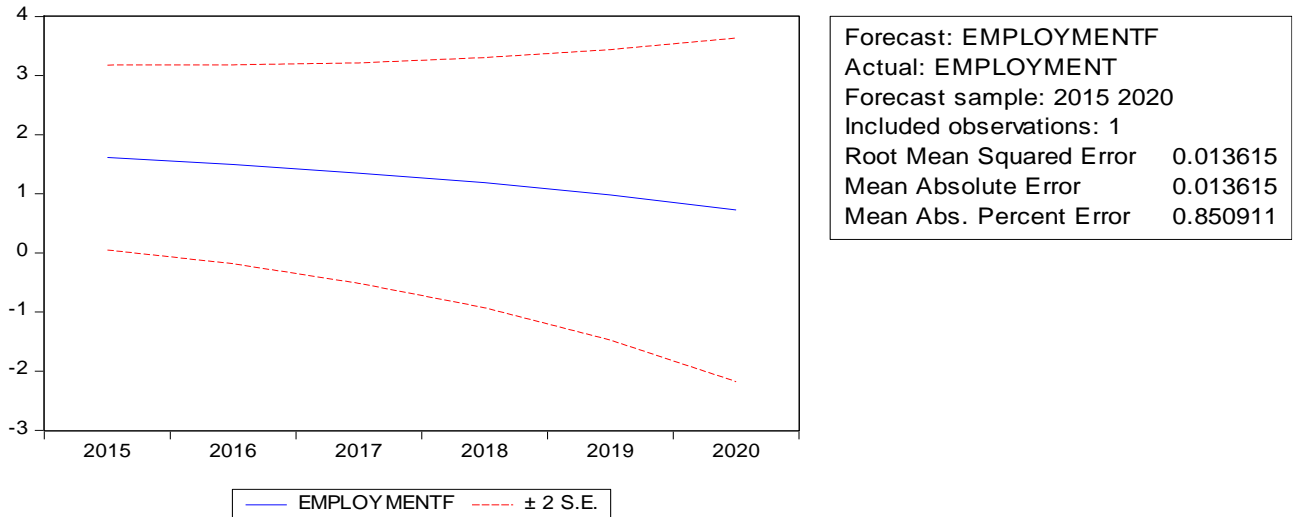
Şəkil 3.1.2. Orta-aşağı texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin proqnozu (Bax: Əlavə 12)

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Şəkil 3.1.3. Orta-yüksək texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin proqnozu (Bax: Əlavə 13)

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Şəkil 3.1.4. Yüksək texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin proqnozu (Bax: Əlavə 14)

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Azərbaycan sənayesinin mövcud inkişaf səviyyəsinə müvafiq aparılan təsir analizlərinin modellərindən əldə edilmiş proqnozlar göstərir ki, ölkədə aşağı, orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində iş yerlərinin sayı azalmağa meyllidir. Yalnız orta-aşağı texnologiyalı sənaye sahələrində iş yerlərinin sayında artım olacağı gözləniləndir. Əldə edilmiş proqnoz nəticələrinə əsasən, 2017-2020-ci illər üçün perspektivlilik baxımından orta-aşağı texnologiyalı sənaye sahələrini qeyd edə bilərik [49]. Lakin növbəti illərdə

sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun artırılması məqsədini nəzərə alaraq orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə dair təkliflərin işlənməsi vacibdir.

Cədvəl 3.1.1.

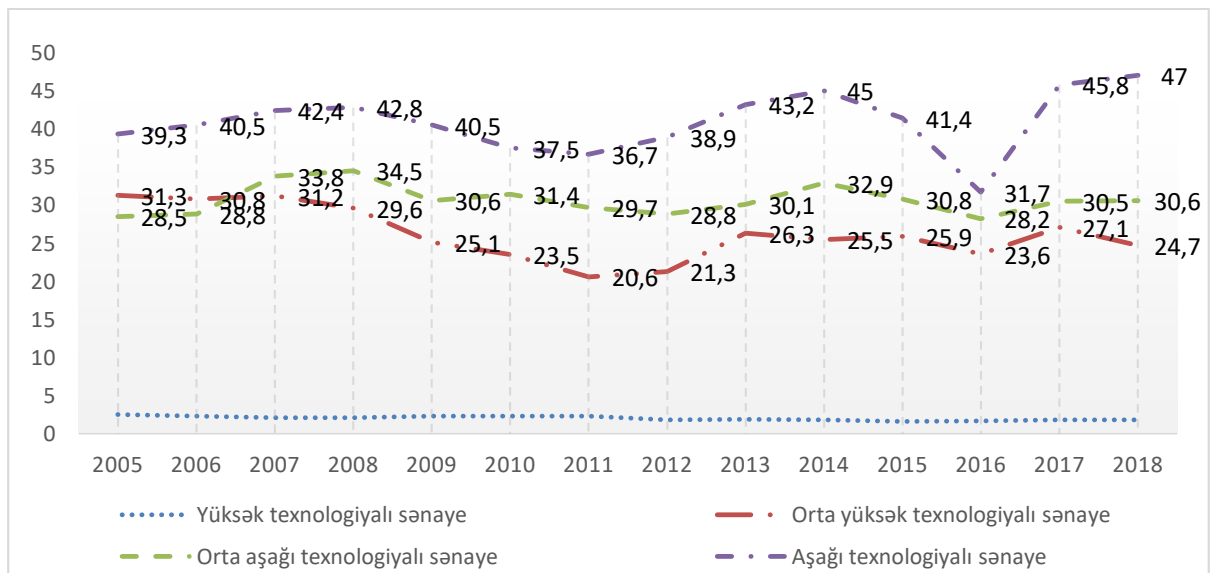
İş yerlərinin proqnozu, min nəfər

	Aşağı texnologiyalı sənaye	Aşağı-orta texnologiyalı sənaye	Orta-yüksək texnologiyalı sənaye	Yüksək texnologiyalı sənaye
2018	29,1	32,3	20,6	1,2
2019	24,4	33,1	18,0	1
2020	18,8	34,0	15,5	0,7

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

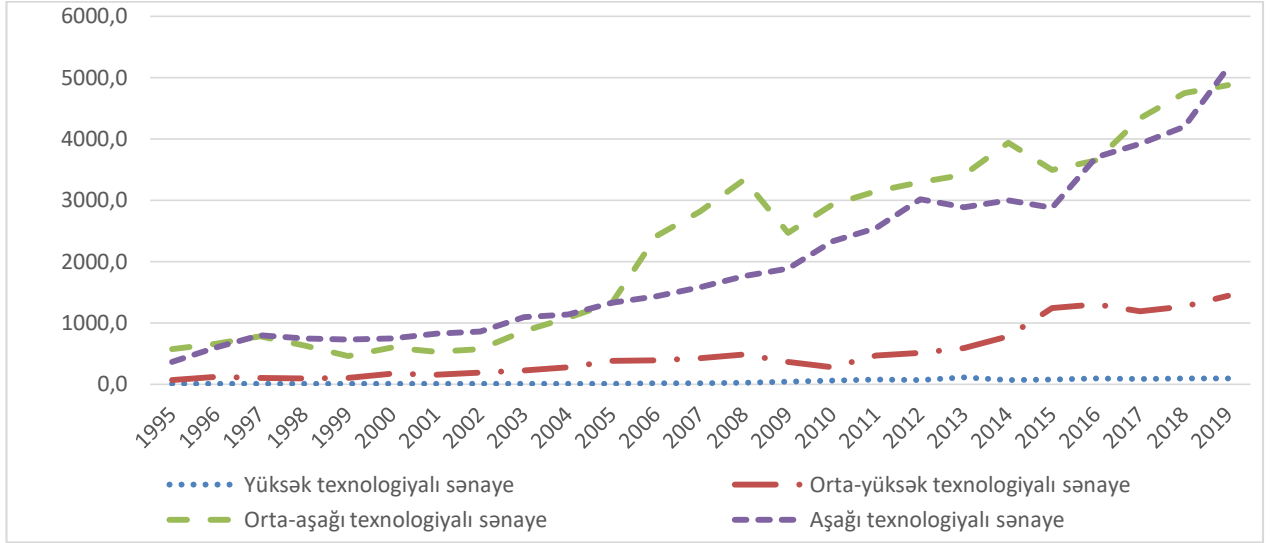
Qeyd edək ki, iş yerlərinin sayı baxımından artım gözlənilən orta-aşağı texnologiyalı sənayedə neft məhsullarının istehsalı, rezin və plastmas məmulatların istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurjiya sənayesi, maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı sahələridir.

Mövzunun tədqiqi ilə əlaqədar, proqnoz məlumatları 2018-2020-ci illərə qədər hesablanmışdır. Mövzunun işləndiyi müddətdən keçən dövr ərzində proqnoz məlumatlarını yoxlamaq üçün faktiki statistikaya əsasən aşağıdakı qrafiki təqdim edə bilərik.

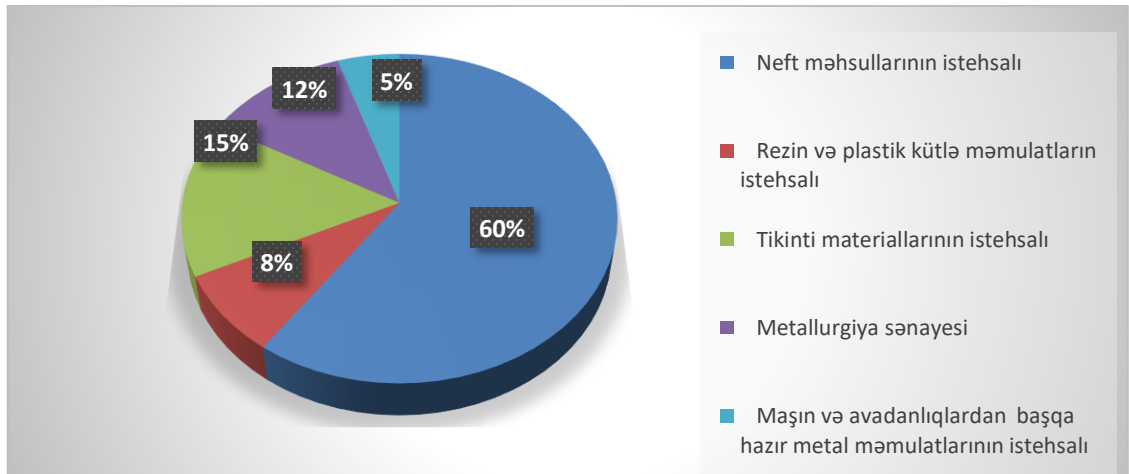
Şəkil 3.1.5. Sənayedə maddəli işçi sayının dinamikası, min nəfər

Proqnoz məlumatlarında olduğu kimi orta-aşağı texnologiyalı sənaye üzrə məşğulluq artmışdır. 2018-ci ildə təqdim edilmiş müvafiq proqnoz 90 faiz özünü doğrultmuşdur. Sənaye məhsulunun 1995-2019-cu illər üzrə dinamikasına da baxdıqda məlum olur ki, orta-aşağı texnologiyalı və aşağı texnologiyalı sənaye digər sənaye sahələrilə müqayisədə daha üstün çekiyyə malik olmuş və artan dinamikasını davam etdirmişdir.

Şəkil 3.1.6. Sənaye məhsulunun dəyəri, milyon manat

2019-cu ildə orta-aşağı texnologiyalı sənayenin strukturuna diqqət etdikdə, neft məhsullarının istehsalı 60 faiz, tikinti materiallarının istehsalı 15 faiz, metallurgiya sənayesi 12 faiz, rezin və plastmas məmulatların istehsalı 8 faiz, maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı 5 faiz təşkil etmişdir.

Şəkil 3.1.7. 2019-cu ildə orta-aşağı texnologiyalı sənayenin strukturu, faizlə

2019-cu ildə orta-aşağı texnologiyalı sənayedə istehsal olunan məhsulun dəyəri 4877,5 milyon manat olmaqla emal sənayesinin 41,4 faizini, bütün sənayenin 10,4 faizini təşkil edir.

3.2. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun müasir maliyyələşdirmə

mexanizmlərinin tətbiqi imkanları: vençur maliyyələşdirməsi

Azərbaycanda sənayenin 1996-2019-cu illər üzrə inkişafında durğunluq, canlanma və yenidən durğunluq mərhələləri bir-birini əvəzləmişdir. Qeyd edilən dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında məşğulluğun iqtisadi bölmələr üzrə təhlili göstərir ki, keçən müddət ərzində məşğulluğun sənayedə olan xüsusi çəkisi azalmış, kənd təsərrüfatında olan hissəsi isə artmışdır. Xidmətlər bölməsində nisbətən artım müşahidə edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının neft ixracından, yəni mədənçıxarma sənayesindən asılı inkişafı və sənaye siyasətinin konturlarının düzgün müəyyən edilməməsi, dövlət sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsindən yaranmış bir çox problemlər bu sahədə məşğulluğun azalmasına səbəb olmuşdur. Neft gəlirlərinin artması ölkə sənayesinin diversifikasiyası istiqamətində geniş imkanlar yaratsa da, canlanma dövrü olaraq fərqləndirdiyimiz 2002-2008-ci illərdə ölkədə emal sənayesinin inkişafı diqqətdən kənar qalmışdır. Təbiidir ki, ölkədə yenilənməyə ehtiyacı çox olan infrastruktur problemləri gəlirlərin xərclənmə istiqamətini və ağırlığını dəyişmişdir. Xeyli müddət ərzində mədənçıxarma sənayesində gəlirlərin yüksək olması və əldə edilmiş gəlirlərin sənayenin inkişafı istiqamətində bölgüsündə olan disproporsionallıqlar mövcud iqtisadi çətinliklər şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün potensial təhlükə mənbəyinə çevrilmişdir. Nəticədə, hazırda ölkə postindustrial cəmiyyəti bərqərar edə bilməmişdir. Bu isə, ölkə sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun artırılması və maliyyələşdirilməsilə əlaqədar problemlərin həlli istiqamətində çoxsaylı və qarşılıqlı əlaqələndirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Ölkə sənayesində innovasiya

tipli məşğulluğun əsas müəyyənədiçi amili innovativ sənaye sahələrində məşğul olanların xüsusi çəkisidir. Bu baxımdan, innovativ sənaye sahələrində iş yerlərinin maliyyələşdirilməsinin təhlilini vacib etmişdir. İnnovasiya multiplikatoru üzrə aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, sənayedə innovasiyaların maliyyələşdirilməsi çox zəifdir. Həmçinin, sənayedə əmək məhsuldarlığı məhsul və proses innovasiyalarına xərclərə qarşı elastik deyil. Bu da öz növbəsində innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinə bilavasitə təsir edir. Araşdırmalardan məlum olur ki, innovasiya tipli məşğulluğun səviyyəsi xeyli azdır. Belə ki, 2017-ci ildə ümumi məşğul əhalinin 0,6 faizi yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olmuşdur. Qeyd edək ki, 2005-ci ildə bu göstərici 0,8 faiz təşkil edirdi. İqtisadi fəal əhali üzrə sənayedə innovativ məşğulluğun xüsusi çəkisi isə 2005-ci ildə 1 faizdən 2018-ci ildə 0,7 faizə qədər azalmışdır. Statistik müşahidələr bir daha sübut edir ki, ümumi məşğulluq səviyyəsinin artması fonunda ölkə sənayesinin innovativ sahələrində məşğulluq səviyyəsi azalmışdır [119, s. 357]. Bu azalmanın olması innovasiyalı iqtisadi inkişafı hədəf seçən ölkə üçün sənayenin strukturunda ciddi dəyişikliklərin olmasını vacib edir. Həmçinin, bu dinamikanı nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, innovasiya tipli məşğulluğun sənaye yönümlü azalmasına səbəb sənaye siyasətində innovativlik amilinin diqqətdən kənar qalmasıdır. Avropa Komissiyasının Statistika İdarəsinin (Eurostat) təqdim etdiyi statistikaya əsasən, yüksək və orta-yüksək texnologiyalı emal sənayesində məşğulluq üzrə 2015-ci ildə Çexiya (11,2 %), Slovakiya (10,6 %), Almaniya (9,9 %), Macarıstan (9,1 %), İtaliya (6,1 %), Avstriya (6,2 %), İsveçrə (5,6 %), Rumınyaya (5,6 %), Polşa (5,3 %), İrlandiya (5,2 %), Danimarka (5,1 %), Finlandiya (4,7), Fransa (4,4 %), İsveç (4,4 %), İspaniya (4,0 %) daha çox fərqlənir [127]. ABŞ-da isə, 2014-cü ildə ümumi məşğul əhalinin 9,3 faizi yüksək-texnologiyalı sənaye sahələrində məşğul olmuşdur [85]. Göründüyü kimi, yüksək və orta-yüksək texnologiyalı emal sənayesinin inkişafında fərqlənən ölkələr innovasiya indeksi üzrə qiymətləndirmələrdə də ilk yerlərdə yerləşir. Məsələn, İsveçrə, İsveç, ABŞ, Finlandiya, Danimarka və s. innovasiya indeksi üzrə ilk onluğa daxildir. İnnovasiya indeksinə əsasən, Azərbaycan yüksək-texnologiya idxalında

119, ixracında isə 105-ci yerdədir [129]. Qeyd edək ki, bu ölkələrdə uzun müddət yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin inkişafı istiqamətində iqtisadi siyasət, daim yenilənən maliyyələşdirmə formaları, istehsal və ixrac prosesində edilən güzəştlər yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayenin dayanıqlılığını təmin etməklə məşğulluğu artırmışdır.

Bununla əlaqədar, ölkədə 2020-ci ilin 9 ayı üzrə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən təqdim edilən xarici ticarət statistikasına əsasən, sənayenin texnoloji intensivliyini idxal-ixrac məhsulları üzrə nəzərdən keçirək. Bu statistika həm texnologiya və texnoloji avadanlıqların idxal və ixracının, həm də daxili bazarda kommersionlaşdırılan layihələrin sənaye sahələrinə inkişafına təsirini izah etməyə imkan verən amillərdən biridir.

Cədvəl 3.2.1.

2020-ci ilin 9 ayında sənaye məhsullarının idxalı və ixracına dair göstəricilər, min ABŞ dolları

	İdxal	İxrac	Saldo
Bütün məhsullar üzrə, ondan:	7823453,39	10579819,85	2756366,46
Sənaye məhsulları, cəmi ondan:	6532994,11	10132415,31	3599421,2
Aşağı texnologiyalı sənaye	1393709,06	340707,28	-1053001,78
Orta-aşağı texnologiyalı sənaye	1625509,21	9667346,92	8041837,71*
Orta-yüksək texnologiyalı sənaye	2394145,41	103177,24	-2290968,17
Yüksək texnologiyalı sənaye	1119630,42	21183,86	-1098446,56

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

*Qeyd: Mədənçıxarma sənayesi daxil olması müsbət saldo yaradır.

Təhlil edilən dövrdə ixrac-idxal saldosu üzrə ümumi sənaye məhsulları müsbətdir. Qeyd edək ki, sənaye məhsullarının idxalı ümumi idxalın 83,5 faizini, müvafiq olaraq ixracın isə 95,8 faizini əhatə edir (mədənçıxarma sənayesi daxil olması müsbət saldo yaradır). Oxşar nisbətə, yəni sənayenin texnoloji intensivliyi üzrə məhsullarının idxal və ixracının sənaye məhsullarının idxal və ixracı nisbətlərinə baxdıqda, idxal məhsullarında orta-yüksək texnologiyalı sənaye 36,6 faiz, orta-aşağı texnologiyalı sənaye 21,9 faiz, aşağı texnologiyalı sənaye 17,1 faiz, ixracda isə orta-aşağı texnologiyalı sənaye 2,8 faiz,

aşağı texnologiyalı sənaye 3,4 faiz, orta-yüksək texnologiyalı sənaye 1,0 faiz, yüksək texnologiyalı sənaye 0,2 faiz təşkil etmişdir (Təhlil edilmiş xüsusi çəkilər xarici ticarət statistikasının sənaye statistikasına uyğunlaşdırılması əsasında aparıldığından müəyyən kənarlaşmalar ola bilər və nisbi xarakter daşıyır.).

Perspektivdə inkişaf edən sənaye sahələri olaraq fərqləndirdiyimiz orta-aşağı texnologiyalı sənaye üzrə idxal edilən məhsulların ixraca nisbətdə üstünlük təşkil etməsi idxaldan asılılığın azaldılması istiqamətində sənaye siyasətində bu məhsulların istehsalında da müəyyən stimullaşdırma tədbirlərinin zəruriliyini deməyə əsas verir.

Bu baxımdan, mövzuda təqdim edilən müasir maliyyələşdirmə mexanizmlərinin seçilməsi zamanı innovativ sahələrin inkişafı prioritetləri üçün mövcud perspektivli sənaye sahələrindən çıxış edərək dövrlər üzrə mərhələli yanaşma tətbiq edilməlidir.

Ölkədə innovasiyaların maliyyələşdirilməsi və sənaye siyasətilə əlaqədar çoxsaylı problemlərin həlli sənaye sahəsində investisiya imkanları ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi imkanlarının təhlilindən çıxış edərək, qeyd edə bilərik ki, dövlət daha çox investisiya imkanlarına malikdir. Bu, ölkə üzrə dövlət, ev təsərrüfatları, ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının, maliyyə və qeyri-maliyyə təşkilatlarının yığımlarını fərqləndirdikdə qənaət edilən vəsaitin ümumi həcminə nəzərən dövlətin yığımlarının digərlərilə müqayisədə artan çəkisilə əlaqədardır. Təhlil edilmiş dövrdə (2005-2019) əmanət və depozitlərin strukturuna diqqət etdikdə isə, müddətli əmanətlərə ev təsərrüfatlarının meyliyi artmışdır. Ümumilikdə nəticə olaraq, əhəlinin yığımları real bölməyə investisiyalardan uzaqlaşdırılır. İnvetisiya multiplikatorunun depozit multiplikatorundan daha çox olmasına baxmayaraq real bölmədə investisiyaların gəlirliyinə inam azdır. Mənfəət normasının təhlilindən məlum olur ki, kənd təsərrüfatı, tikinti, ticarət və nəqliyyat, təhsil, dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat sahələrində gəlirlilik yüksəkdir. Sənaye sahəsi üzrə mənfəət norması xeyli zəifdir. Bu iqtisadiyyatın sahə strukturunda olan disproporsionallığı ifadə edir və mövzunun sənaye sahəsində tədqiqilə əlaqədar maliyyə imkanlarından səmərəli istifadənin təşkilinə uyğun

təkliflərin hazırlanmasını zəruri edir. Ölkə üzrə kreditlərin əsas mənbəyini özəl banklar təşkil edir. Kredit qoyuluşlarının sahə strukturunda isə ev təsərrüfatları illər üzrə artan və ən üstün xüsusi çəkiyə malikdir. İqtisadi fəallığın müşahidə edildiyi ticarət və tikinti sahəsinə kreditlərin cəlbi də artan dinamikaya malikdir. Ölkə üzrə iqtisadi qiymətləndirmədən aydın olur ki, fəaliyyəti aktivləşdirilmiş, yəni investisiyaların (həmçinin, kreditlərin) daha çox cəlb edildiyi sahələrdə mənfəət norması və məşğulluq artmışdır. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, ölkədə neft ixracından əldə edilmiş gəlirlərin investisiya imkanlarının istehsalın yenidən qurulmasında sərf edilməməsi nəticəsində sənayedə həm innovativ, həm də qeyri-innovativ sahələr inkişafdan qalmış, ölkədə yeniliklərin mənimsənilməsi üçün təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi əvəzinə hazır texnologiyaların ölkəyə idxalına üstünlük verilmişdir. Sənaye sahəsində innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsini artırma biləcək digər imkanlar istehsal təyinatlı fondlar və investisiya şirkətlərinin fəaliyyətilə əlaqədardır. Ölkədə ən iri istehsal təyinatlı fond olan SİF-in fəaliyyətində daha çox kənd təsərrüfatı sahələrini güzəştli kreditlərlə təmin etməkdədir. Fondun 5 faizlik güzəştli kredit imkanlarının olmasına baxmayaraq innovativ sənaye sahələri güzəştli sahələrə daxil edilməyib. Həmçinin, ölkədə ikinci böyük maliyyə imkanına malik AİŞ-in də investisiya portfelinin cəmi 1,46 faizini innovativ sənaye (əczaçılıq) sahəsi təşkil edir.

Dünya təcrübəsində məşğulluğun artırılması, sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi və maliyyələşdirilməsi üzrə müxtəlif iqtisadi siyasət mexanizmləri mövcuddur. Mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin araşdırılmasından məlum olur ki, hazırda sənaye sahəsində yüksək səviyyədə məşğulluqla təmsil olunan ölkələr iqtisadi siyasətini müəyyən edərkən sənayenin əlaqədar tədqiqat və işləmələrin maliyyələşməsində fəal mexanizmlər müəyyən etmişlər. Xüsusilə, banklar və fondlarla sənayenin qarşılıqlı fəaliyyətinin təmini, dövlətin güzəşt mexanizmləri əhəmiyyətli olmuşdur. Həmçinin, daxili maliyyə mənbələrilə yanaşı xarici investisiyalar da vacibdir. Qeyd edək ki, 2019-cü ildə Azərbaycan sənayesində əsas kapitala investisiyaların 52,3 faizini xarici investisiyalar təşkil edir. Emlal sənayesində əsas kapitala xarici investisiyalar 32,4 faiz,

mədəncixarma sənayesində isə 60,7 faiz təşkil edir. Emal sənayesi üzrə xarici investisiyaların strukturunda yalnız rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı istehsalı fərqlənmişdir. Ölkədə emal sənayesinə həm daxili, həm də xarici maliyyələşmənin az olması bu sahədə məşğul olanların da sayının azalmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən, sənayenin ümumi inkişafında olan gerilik innovativ sənaye sahələrinin də tərəqqisinə mənfi təsir etmişdir. Mövzunun tədqiqi göstərir ki, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin qurulması dövrün aktual problemi olaraq qalmaqdadır. Qeyd edək ki, maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirmə istiqamətləri mövcud maliyyələşmə problemlərinin müəyyən edilməsilə əlaqədardır. Bu baxımdan, mövzunun geniş tədqiqi nəticəsində rastlaşdığımız mövcud maliyyələşmə mexanizmlərində olan çatışmazlıqları qeyd edək. Maliyyələşdirmə mexanizmlərinin problemlərini müəyyən edərkən nəzərə almaq vacibdir ki, ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində olan çatışmazlıqlar təkcə maliyyələşmə ilə əlaqədar olmayıb, təhsil və digər xarici amillərlə də əlaqədardır.

Ölkədə maliyyə mənbələrinin və imkanlarının təhlilindən məlumdur ki, innovativ sənaye sahələrinə investisiya imkanları mövcuddur. Lakin, sahələrin investisiya cəlbediciliyinin az olması səbəbindən innovativ sənayenin maliyyələşdirilməsi və bu sahədə yeni iş yerlərinin yaradılmasında olan problemlər qalmaqdadır. Maliyyələşmə mexanizmi ilə əlaqədar problemlərin əsasında ölkədə monetar və fiskal koordinasiyanın təmin edilməməsi dayanır. Monetar sahədə olan çatışmazlıq isə, faiz dərəcələri ilə əlaqədardır. Bankların yüksək faizlə və təminat tələbilə çıxış etməsi, həmçinin, istehsal sahələri ilə müqayisədə istehlaka kreditlərin üstünlük təşkil etməsi sahibkarların maliyyələşmə ilə əlaqədar problemlərini biraz daha çətinləşdirir. Monetar sektorda faiz dərəcələrinin yüksək olması hesabına əldə edilmiş gəlirlilik monetar bölməyə real bölmə ilə müqayisədə daha çox investisiya edilməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, depozitlərin strukturunda müddətli depozitlərin tələb olunanadək depozitlərə nisbətə çox olması uzun müddətli dövr üçün investisiya sahiblərinin real iqtisadiyyata inanmamasının göstəricisidir.

Makroiqtisadi baxımdan yanaşdıqda monetar bölmədə reallaşdırılan tədbirlərlə yanaşı fiskal bölmənin də təsirlərinin nəzərə alınması vacibdir. Ölkədə fiskal bölmənin innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsilə əlaqədar təsirləri çoxistiqamətli dir. Bu bir tərəfdən vergi mexanizminin fəaliyyəti, digər tərəfdən, gəlirlərin bölgüsündən asılıdır. Mənfəət normasının təhlili göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatında tikinti, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda gəlirlilik yüksək olmuşdur. Məlumdur ki, dövlətin vergi siyasətində bu sahələrdə hər hansı güzəşt mexanizmləri nəzərdə tutulmayıb. Lakin bu sahələrdə son dövrlərdə investisiya fəallığı müşahidə edilmişdir. Buna səbəb dövlətin investisiya siyasətinin istiqamətidir.

Respublikada tətbiq edilən vergi güzəştləri və azadolmaların müddətini, şərtlərini, eləcə də, investisiya təşviq sənədi üzrə iqtisadi fəaliyyət sahələrini nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, ölkədə sahibkarlığın stimullaşdırılmasına imkan yaradan mexanizmlərin fəaliyyəti kəşifəndir. Məsələn, həm investisiya təşviqi sənədini almış sahibkarlar, həm də, sənaye və yaxud texnologiyalar parkı rezidenti olan sahibkarlar bənzər güzəşt və azadolmalara malikdir. Nəticədə, bu investisiya təşviqi sənədini əldə edən sahibkara sənaye və yaxud texnologiyalar parkında cəmlənməyə stimulyat yaratmır. Eləcə də, sənaye və yaxud texnologiyalar parkının rezidenti üçün əlavə güzəştlərin olmaması parkın rezidentlərinin sayının az olmasına səbəb olur. [50, s. 179]. Qeyd edilən güzəştlərlə bağlı digər bir problem isə, güzəşt dövrünün uzunmüddətli olmamasında, investisiya layihələrinin minimal həcmilə bağlı məbləğ tələblərinin sahə və regional fərqlərindədir. Bu məbləğlərin müəyyən edilməsində sahələrin perspektiv inkişafı və investisiyasına stimullaşdırma deyil, daha çox mövcud inkişaf etmiş sahələrin səviyyəsi nəzərə alınmaqla güzəştlər tətbiq edilmişdir. Məlumdur ki, sənayenin inkişafına dair dövlət proqramının icrası ilə əlaqədar gözlənilən əsas nəticələrdən biri sənayedə yeni iş yerlərinin, əsasən, orta və yüksək texnoloji müəssisələrin açılması hesabına təmin edilməsidir. Eyni proqramın Tədbirlər Planının 5.2. bəndinin icrası məqsədilə

hazırlanmış bu təşviq mexanizmi sənayenin inkişafında innovativlik amilini təmin etmir. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsində olan mövcud müasir mexanizmlərin bir çoxunun hüquqi bazası ölkə qanunvericiliyində təsbit edilməyib (innovasiya fəaliyyəti haqqında, vençur fəaliyyəti haqqında və s.). Bu isə həm böyük, həm də kiçik maliyyə imkanları ilə çıxış edən investorların maliyyələşdirmə maraqlarını təmin etməkdə çətinlik yaradır. Bir nümunə ilə fikrimizi daha aydın izah edək. Məlumdur ki, ölkədə investisiyaların reallaşdırılmasının əsas hüquqi bazasını “İnvestisiya fondu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu təşkil edir. Bu qanunda qeyd edilir ki, “2.3. Bu Qanun, dövlətin investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən yaradılmış hüquqi şəxslərə və onların təsis etdiyi qurumlara şamil olunmur”. Nəticədə dövlət və özəl bölmənin investisiya fəaliyyətində diferensial yanaşmanın tətbiqi zərurəti yaranır. Bu isə, ölkədə ümumi investisiya və sənaye siyasətinin reallaşmasında ziddiyyətlə nəticələnir.

İnvestisiya fəaliyyəti və siyasətində bənzəri bir çox ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, eləcə də, innovasiyalara investisiyaların stimullaşdırılması müasir maliyyələşmə mexanizmlərinin işlənməsi və hüquqi bazasının formalaşdırılmasını zəruri etməkdədir. İnvestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, həmçinin, xarici investorların hüquqlarının qorunması məqsədilə ilkin addımlar atılmış və ölkə Prezidentinin 18 yanvar 2018-ci il tarixli 3586 sayılı Sərəncamı ilə yeni “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” yeni qanun layihəsinin işlənməsi tapşırıq olaraq müəyyən edilmişdir.

Həmçinin, innovasiya tipli məşğulluğun artmasında əhəmiyyətli olan yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye və aidiyyatı elmi-tədqiqat və araşdırmaları maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi birinci fəsilə tədqiq etdiyimiz bir çox müasir innovasiyaları maliyyələşdirmə formalarının inkişaf etdirilməsilə əlaqədardır. Mütərəqqi dünya təcrübəsini nəzərə alaraq apardığımız təhlillər göstərir ki, innovasiyaların maliyyələşdirilməsində vençur şirkətləri və onlara məxsus fondların əhəmiyyəti artmaqdadır. Hazırda, vençur şirkətləri inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiyaları maliyyələşdirmənin əsas formalarından hesab edilir. Vençur maliyyələşdirməsinin

mövcud imkanlarından istifadə ilkin mərhələdə ölkədə müvafiq qanunvericilik bazasının olmasını, eləcə də, vençur şirkətlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün güzəştlərin hazırlanmasını vacib edir. Hazırlanacaq hüquqi bazada əks olunmaqla vençur fəaliyyətinin subyektlərinin – təşkilati və idarəetmə, əqli mülkiyyət hüquqlarının qanuni müdafiəsi, maliyyə, istehsal və texnoloji, sığorta, konsultasiya və bu kimi xidmətləri təklif edən təşkilatların inkişaf etdirilməsi vacibdir. Vençur maliyyələşdirməsinin yeni məhsul və texnologiyaların istehsalı ilə əlaqədar əsas investisiya istiqamətlərinə yüksək inkişaf etmiş innovativ şirkətlərinin yeni sənaye nümunələrinin hazırlanması və ya əlavə tədqiqatların aparılması aiddir. Vençur fəaliyyətində maliyyələşdirmə mənbələri yerli və dövlət büdcələri, büdcə və qeyri-büdcə fondları, dövlət təşkilatları, xarici investorlar, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və fondlar, fiziki şəxslərin yığımları, bank kreditləridir.

Vençur maliyyələşdirməsində investorlar səhm sahibi olmaqla gəlir əldə edir. Vençur fəaliyyətilə məşğul olan investisiya şirkətinin dövlət qeydiyyatına alınaraq icazə verilməsi, eləcə də, müvafiq infrastruktur subyektlərinin müxtəlif stimullaşdırıcı tədbirlərdən istifadə etməsi üçün akkreditasiyası vacibdir. Bunun üçün dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun güzəştlər hazırlanır. Qeyd edək ki, vençur fondları investisiyalarının minimum 50 faizini texnoloji və digər innovasiyalara yönəldən fondlardır.

Azərbaycanda vençur fəaliyyətinə dair hüquqi bazanın olmaması, həmçinin, yaradılacaq vençur şirkətlərinə və fondlarına dair tələblərin müəyyən edilməməsi bu sahədə yeni mexanizmlərin qurulması üçün birinci mərhələdə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirməsini zəruri edir. Bu zaman, qanunvericilik bazasında həm müvafiq təşkilatların qeydiyyatı və statusu, həm də onlara olan güzəştlər dair müddəalar əks olunmalıdır. Ölkədə bu sahədə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq fondlar qeydiyyata alınarkən qeyri-kommersiya təşkilatı kimi çıxış etdiyindən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə yalnız o hallarda məşğul ola bilər ki, bu fəaliyyət onların yaradılması zamanı müəyyən edilmiş məqsədlərə uyğun gəlməklə onlara nail olmağa xidmət etsin. Həmçinin, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün fondlar təsərrüfat cəmiyyətləri yarada bilər və ya onlarda iştirak edə bilərlər.

Qeyd edək ki, bu çatışmazlıqlarla yanaşı, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2-ci Maddəsinə əsasən, istehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinə uzunmüddətli elmi-texniki proqramların reallaşdırılması, məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi və texnika və texnologiyaların prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi müəyyən edilmişdir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının 1851100008 nömrəli 08 oktyabr 2018-ci il tarixli Qərarına əsasən, “İnvestisiya fondunun kapitalının formalaşdırılmasına, fondun aktivlərinin tərkibi, strukturu və idarə olunmasına tələblər haqqında Qaydalar” təsdiq edilmişdir. Vençur fondlarının bənzər aktivlərinin idarə olunması bu qaydalara əsasən tənzimlənəndir. Lakin bu fondların və əlaqədar şirkətlərin fəaliyyəti üçün xüsusi qaydaların hazırlanması zəruridir. Məsələn, Türkiyədə Tədqiqat, işləmə və dizayn fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi ilə əlaqədar tətbiq və yoxlama Qaydaları”na əsasən, tədqiqat və işləmə, dizayn və innovasiya fəaliyyəti daxilində nəzərə alınmayan fəaliyyətlərin siyahısı müəyyən edilmişdir. Buraya marketing fəaliyyəti, bazarda qiymətlərin müşahidəsi, bazar araşdırmaları və ya satışın təşviqi, keyfiyyətə nəzarət, sosial elmlərdə tədqiqatlar, neft, təbii qaz, mədəni ehtiyatlarının kəşfiyyat və qazma işləri, dərman istehsalına icazə verildikdən əvvəl ən azı iki mərhələsi ölkə daxilində aparılmamış klinik sınaqlar ilə istehsal icazəsindən sonra aparılmış klinik sınaqlar, tədqiqat və işləmə layihəsi olmadan ixtira edilmiş ya da mövcud inkişaf etmiş proseslərin istifadəsi, tədqiqat və işləmə, innovasiya fəaliyyətinə aid olmayan forma, rəng, dekorasiya və buna bənzər estetik və vizual dəyişiklikləri ehtiva edən forma dəyişiklikləri, proqram dilləri ilə kommunikasiya sistemləri xaric olmaqla, internet saytlarının və bənzərlərinin hazırlanmasında köməkçi oxşar proqram təminatı üçün mövcud proqram təminatı istifadə edərək yaradılan proqram təkmilləşdirmə fəaliyyətləri, proqram təminatına dair elmi və ya texnoloji tərəqqini və ya texnoloji qeyri-müəyyənliklərin həllini nəzərdə tutmayan müntəzəm və təkrarlanan fəaliyyətlər,

quruluş və təşkilatla bağlı tədqiqat xərcləri, istehsal və istehsal infrastrukturuna dair investisiya fəaliyyətləri, ticari istehsalın planlaşdırılması və kütləvi istehsal prosesinə xərclər, nümunə üçün prototiplərin nüsxələrinin çıxarılıb yayılması və reklam məqsədli istehlak testləri, tədqiqat və işləmə layihəsi çərçivəsində yeni bir prosesin, sistemin və ya məhsulun təqdim edilməsinə xidmət etməyən birbaşa və ya əlaqədar texnologiya transferi, tədqiqat və işləmə, innovasiya fəaliyyəti nəticəsində yaranan məhsul və proseslərə aid əqli mülkiyyət hüquqlarının əldə edilməsindən başqa bu hüquqların qorunması üzrə fəaliyyətlər daxildir.

Ölkə üçün hazırlanacaq qaydalarda innovasiyalara aid olmayan fəaliyyətlərin fərqləndirilərək qeyd edilməsi zəruridir.

Dünya təcrübəsinə diqqət etdikdə, dövlət tərəfindən vençur fəaliyyətini dəstəkləyici tədbirlərə innovasiya firmalarını birbaşa investisiyalaşdırma, fondların yaradılması, aidiyyəti firmaların kreditlərinə zəmanət, vençur fəaliyyətinə investisiya edənlərə vergi güzəştləri, mümkün itkilərin geri ödənilməsi zəmanəti və bənzər mexanizmlər aiddir. Mövcud beynəlxalq təcrübələri nəzərə alaraq ölkədə vençur fəaliyyətinin əsaslarını formalaşdırmaq üçün aşağıdakı əsas istiqamətləri təklif edə bilərik:

Birinci mərhələdə, vençur fəaliyyətinin əsas konturlarını (innovasiya fəaliyyəti, vençur şirkəti və fondu, fondun hüquqi statusu və fəaliyyət prinsipləri, vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektləri kimi əsas anlayışların təsbiti, vençur şirkətlərinin əsas fəaliyyət istiqamətləri (icazə verilən tədqiqat sahələri), vençur şirkətlərinin infrastruktur subyektlərinin koordinasiyası, müvafiq şirkətlərin maliyyələşdirmə formaları və vergiyə cəlb edilməsində güzəşt şərtləri, digər dövlət dəstəyi mexanizmləri və birbaşa dövlət maliyyəsinin iştirak xüsusiyyətləri, vençur fəaliyyətinin sığortası, həmçinin, vençur şirkətlərinin lisenziyalaşdırılması şərtləri və s.) müəyyən edən edən hüquqi-normativ bazanın hazırlanması və təsdiq edilməsi;

İkinci mərhələdə, hazırlanmış qanunvericilik bazasının praktiki işlək mexanizmlərinin fərqləndirilməsi. Yəni mövcud mexanizmlərin mərkəzləşmiş idarəetmə və ya koordinasiyaedici struktur vahidi (mövcud aidiyyəti dövlət qurumunda və ya yeni

qurum yaratmaqla) təsdiqlənməklə əlaqədar fəaliyyətlərinin aşkarlanmasını, aidiyyəti infrastruktur subyektlərinin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunun dəqiqləşdirilməsini əhatə edir. Bu mərhələdə vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektləri vençur fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə təşkilati, konsaltinq, əqli mülkiyyət hüquqları, maliyyə, istehsal, texnoloji (transfer texnologiyalar da daxil olmaqla), sığorta və s. xidmətləri təqdim edən hüquqi şəxsləri, eləcə də, sınaq laboratoriyaları, texnoloji inkubatorlar, texnoparklar və ya texnopolisləri, vençur kapitalı fəaliyyətinə kadr hazırlayan təşkilatları, elmi-tədqiqat institutlarını (dövlət, özəl, qarışıq) nəzərdə tutur.

Üçüncü mərhələdə, fərqləndirilmiş vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektləri üzrə qəbul edilmiş qanunvericiliyin meyarlarına uyğunluğu təsdiqlənərsə, onların vençur fəaliyyəti, yəni riskli kapital qoyuluşlarına mövcud güzəştlər və sözügedən qanunvericilik aktı ilə ediləcək güzəştlərin müqayisəsinin təşkili. Bu mərhələ vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektlərinin vahid koordinasiya birləşməsinin üstünlüklərini aşkarlamalı və zəruri olan xidmətlərdə müvafiq hüquqi şəxslərə məlumatlılığı təmin etməlidir.

Dördüncü mərhələdə, təşkil edilmiş koordinasiya nəticəsində aparılan müqayisələrin nəticələrinə müvafiq taktiki addımların müəyyənləşdirilməsi. Bu addımlar əldə edilən nəticələrə müvafiq müxtəlif istiqamətlərdə ola bilər:

- Koordinasiya ediləcək subyektlərin maliyyələşdirmə imkanlarından (subyektlərin cəlb etdikləri vəsaitlər, ölkə və ya yerli büdcə vəsaitləri, qeyri-büdcə fondları, xarici investisiyalar, bank kreditləri və s.) istifadənin genişləndirilməsi;
- Tətbiq edilən güzəştlərin vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektləri və dövlət büdcəsi üzrə təsirlərinin qiymətləndirilməsi;
- Vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektlərində mövcud kadr çatışmazlığı hallarının azaldılması istiqamətində insan kapitalına investisiyaların artırılması;
- Texnologiya transferində olan dəyişikliklərin izlənməsi;
- Riskli maliyyələşmədə vergi güzəştlərinə və itkilərin sığortalanması mexanizminə

yenidən baxılması;

- Vençur fondlarının hüquqi statusu, eləcə də, vençur şirkətlərinin fəaliyyət istiqamətlərində dəyişikliklər və s.

Beşinci mərhələdə, mövcud vençur fəaliyyəti mexanizmlərinin nəticələrinin kommersionlaşdırılmasının sürətləndirilməsi. Bu layihələrin yalnız daxili bazarda alışlarını deyil, xarici sifarişçilərinə də çıxışlara dəstəklənmə tədbirlərin nəzərdə tutur. Oxşar fəaliyyət məhsul və xidmətlərin ixracının təşviqi məqsədilə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Azərbaycanda İxrac və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu tərəfindən həyata keçirilir. Həmçinin, daxili və xarici bazar araşdırmaların aparılmasında dəstəklənmə tədbirlərinin təşviq edilməsi nəzərdə tutulur. Bu mərhələdə, paralel olaraq əldə olunmuş innovativ layihələrin işıqlandırılması üçün sistemli məlumat bazasının da yaradılması məqsəduyğundur.

Altıncı mərhələdə, vençur fəaliyyəti mexanizmlərinin monitoring sisteminin qurulması. Monitoring sistemi vençur fəaliyyətinin mütəmadi izlənməsinə, həm daxili, həm də xarici inteqrasiya imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradar.

Yeddinci mərhələ, birinci mərhələdə müəyyən edilmiş vençur fəaliyyətinin əsas konturları və altıncı mərhələdə qurulmuş monitoring sisteminin nəticələrinə əsaslanmaqla mövcud mexanizmlərin mərkəzləşmiş idarəetmə və ya koordinasiyaedici struktur vahidinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.

Səkkizinci mərhələ, qiymətləndirmə nəticələrinə müvafiq milli innovasiya sisteminin qurulmasında vençur fəaliyyətinin yerinin və inteqrasiya imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması və aidiyyəti üzrə icrasında iştirak edilməsi.

Vençur maliyyələşdirməsində zəif inkişafına səbəb olan bir sıra amillər mövcuddur. Bu amillərin, eləcə də, yuxarıda qeyd edilən mərhələlərin bir çoxu üzrə statistik məlumatların sənayenin alt sektorları üzrə əlyətərli olmaması səbəbindən, həmçinin, vençur fəaliyyətinə dair formalaşmış konkret statistika bazasının olmaması vençur maliyyələşdirməsinə təsir edən amillərin genişmiqyaslı təhlil imkanlarını azaldır.

Son iki il üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən təqdim edilən statistikaya əsasən, emal sənayesində müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı çəkdiyi xərclərin strukturu üzrə təhlildən məlum olur ki, elmi-tədqiqat xərcləri ümumi xərclərin 0,7 faizini təşkil etdiyi halda, satmaq məqsədilə alınan mallara çəkilmiş xərclər 6,7 faiz təşkil edir. Bu xərclər arasında orta hesabla 9 dəfə fərqin olması emal sənayesinin müəssisə və təşkilatlarının texnoloji inkişafdan daha çox ticari fəaliyyətlərə istiqamətlənməsilə əlaqədardır. Bu ticari istiqamətdə gəlirlərin daha real və əlçatan olması ilə əlaqədardır. Həmçinin, cari fəaliyyətində istehsal etdikləri məhsulların təkmilləşdirilməsi istiqamətində riskli kapital qoyuluşları etmədiyindən qaynaqlanır. Digər mühüm amil isə, bu müəssisələrin texnoloji intensivlik üzrə ikinci fəsilə aparılan təhlillərdən də məlum olduğu kimi yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayenin orta-aşağı və aşağı texnologiyalı sənayenin inkişafından geri qalmasıdır.

Cədvəl 3.2.2.

Müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı çəkdiyi xərclər, min manat

Göstəricinin adı	Hesabat ili/2019	Yekuna görə, %-lə
Əməliyyat xərcləri	9780148,2	98,4
o cümlədən:		
xammal və material xərcləri	4178505,4	42,1
satmaq məqsədilə alınan mallara çəkilmiş xərclər	666049,5	6,7
yanacaq xərcləri	140395,3	1,4
elektrik enerjisi xərcləri	230534,6	2,3
mərkəzi isitmə xidmətlərinin haqqının ödənilməsi xərcləri	124,9	0,0
su və kanalizasiya xərcləri	26241,5	0,3
elmi-tədqiqat xərcləri	72044,9	0,7
əmək haqqı xərcləri	867768,1	8,7
sosial sığorta ayırmaları	179023,4	1,8
amortizasiya	1210377,3	12,2
digər əməliyyat xərcləri	2209083,3	22,2
Maliyyə xərcləri	156240,9	1,6
ondan:		0,0
faiz xərcləri	94499,0	1,0
dividentlərin ödənilməsi üzrə xərclər	1242,0	0,0
maliyyə icarəsi (lizinqi) üzrə faiz xərcləri	0,5	0,0
Digər xərclər	74,8	0,0
Xərclərin yekunu	9936463,9	100,0

Mənbə: www.azstat.gov.az

3.3. İnnovativ sənaye sahələrinin dövlət maliyyələşdirməsinin istiqamətləri

İnnovativ sənaye sahələrində maliyyələşdirmə strategiyasının reallaşması maliyyə siyasətilə mümkündür. Maliyyə siyasəti hər bir ölkənin maliyyə sistemi elementlərinə uyğun funksiyaların icrası prosesini ehtiva edir. Bu baxımdan, innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirmə strategiyasını müəyyən edərkən maliyyə sistemi elementlərinin qarşılıqlı əlaqələri, onlar arasında ümumi iqtisadi münasibətlərin xüsusiyyətləri və sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsilə əlaqədar təsbit olunmuş problemlər, eləcə də perspektiv sənaye sahələri nəzərə alınmalıdır. Məlumdur ki, maliyyə münasibətləri pul vəsaiti fondlarının bölgüsü, yenidən bölgüsü və istifadəsilə əlaqədar formalaşır. Bu halda, innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi strategiyası ölkədə mümkün mövcud maliyyə resurslarının bölgü və istifadə istiqamətlərinin innovativ inkişaf şərtlərini nəzərə almaqla müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Ümumi halda, hər bir ölkənin maliyyə sistemi dövlət maliyyəsi, müəssisə və təşkilatların maliyyəsi və kredit-bank sisteminin maliyyəsidən ibarətdir. Bu struktura uyğun maliyyə sistemi elementlərinin ikinci fəsilə araşdırılması ölkədə maliyyələşdirmə mənbələrində olan problemləri müəyyən etməyə imkan vermişdir. Qeyd edək ki, innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi istiqamətləri sağlam maliyyə mənbələrinə əsaslanmalıdır. Bu zaman, maliyyə sisteminin struktur elementlərinə məxsus maliyyə imkanları təhlil edilməlidir. Müxtəlif maliyyə sistemi subyektlərinin maliyyə imkanlarının investisiyalara çevrilməsi isə, maliyyələşdirmənin həm istiqamətlərini, həm də struktur üzrə mənbələrini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan, ölkədə investisiyaların əsas mənbəyi olan qənaətin həcmi nəzərdən keçirilmişdir. Məlum olur ki, ölkədə qənaətin mənbələr üzrə xüsusi çəkisində dövlət idarəetməsi birinci, qeyri-maliyyə müəssisələri ikincidir. Ev təsərrüfatlarının qənaətində xüsusi çəki olaraq yüksək artım müşahidə edilməsə də, qənaətin həcmində (nominal olaraq) əvvəlki illərlə (2005-2010) müqayisədə iki dəfəyə qədər artım müşahidə edilmiş, lakin 2016-2017-ci illərdə borclanma yaranmışdır. 2017-ci ildə isə qənaətin ümumi həcmi 2013-cü ildə 25334,5 milyon manatdan 14229,4 milyon manata qədər azalmışdır. Qənaətin

ümumi həcmində olan bu azalma ölkədə devalvasiya prosesilə əlaqədar qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artması ilə (inflyasiya) sərəncamda qalan gəlirlərin istehlak xərcləri istiqamətində xərclənməsilə əlaqədardır. Bu təhlildən iki nəticə əldə edirik. Qənaətin yüksək çəkisiylə fərqlənən mənbələr üzrə investisiya imkanları daha çoxdur (bizim nümunədə dövlət və qeyri-maliyyə müəssisələri). Ölkədə investisiya imkanlarına inflyasiyanın ciddi təsiri mövcuddur (idxaldan asılı inkişaf əlaqədar). Qeyd edək ki, maliyyə sistemi subyektlərinə məxsus gəlirlərin qənaət edilən hissəsi iqtisadiyyatın həm maliyyə, həm də real sektoruna investisiya edilə bilər. Bu maliyyə və real sektorun investisiya cəlbediciliyi və sahədə likvidliyin təmin edilməsilə əlaqədardır. İnvestisiya və depozit multiplikatorunun qiymətləndirilməsi göstərir ki, real sektorda investisiyaların gəlirliyi monetar sektorla müqayisədə yüksək olmuşdur. Həmçinin, fiziki şəxslərin əmanətlərinin strukturunu təhlil etdikdə məlum olur ki, xarici valyutada müddətli əmanətlərə tələb artmışdır. Bu isə, ev təsərrüfatlarının real sektora investisiya marağının az olmasını və imkanlar baxımından geri qalmasının əsas göstəricisi hesab edilə bilər. Nəticə olaraq, bu maliyyələşdirmə istiqamətlərində əsas investisiya imkanlarına malik subyekt kimi dövlət və maliyyə təşkilatlarını hədəfləməyə imkan verir. Qeyd edək ki, 2018-ci ilə qədər ölkə üzrə əsas kapitala investisiyaların mənbələri üzrə büdcə vəsaitləri və büdcədən kənar fondların investisiyaları azalmış, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında özəl bankların xüsusi çəkisi artmışdır. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının artan həcminə diqqət etdikdə isə, ev təsərrüfatlarında kreditlərdən istifadənin həcmi artmışdır. Qeyd edilən maliyyələşdirmə mənbələrinin imkanlarından istifadə ilə əlaqədar ölkə sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinə mövcud fiskal və monetar mexanizmlərin koordinasiya edilməklə tətbiqi vacibdir. Mərkəzi Bankın monetar siyasəti iqtisadiyyatda pul kütləsinin həcmi azaltmaq, eyni zamanda, kommərsiya banklarının gəlirli fəaliyyətini təmin edir. Fiskal siyasət mexanizminə diqqət etdikdə, əsas kapitala investisiyalarda büdcə xərcləri azalmaqdadır. Həm monetar, həm də fiskal siyasət üzrə xərclərin məhdudlaşdırılması maliyyələşdirmə imkanlarının azalması ilə nəticələnir. Hazırda ölkədə neftin dünya bazar qiymətlərində olan azalma, bu sahədə gəlirlərin

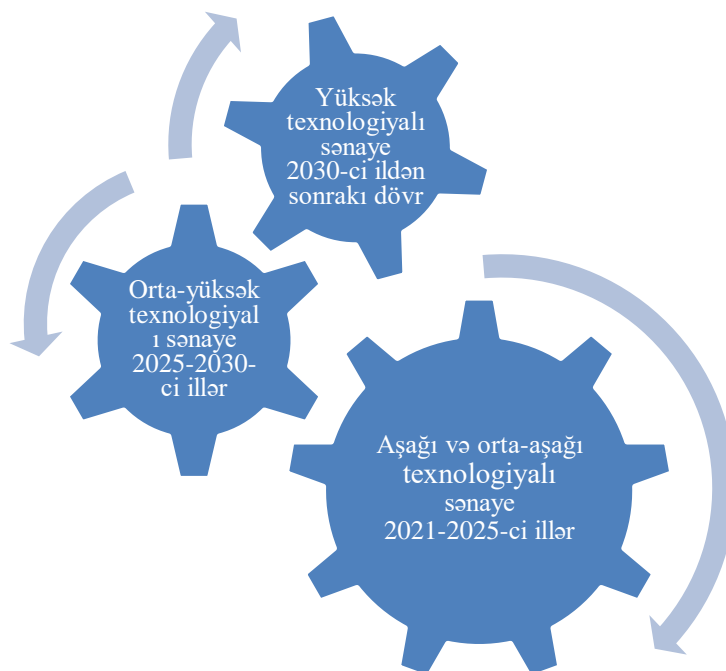
azalması, ölkədə istehsal olunan ümumi daxili məhsulun azalması və işsizliyin artması iqtisadiyyatın strukturunda, xüsusilə, emal sənayesi üzrə islahatları zəruri edir. Eyni zamanda, qəbul edilən inkişaf proqramları və beynəlxalq meyllərə uyğun olaraq sənayenin innovativliyinin təmin edilməsi, yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayedə məşğulluğun artırılması qeyd edilir. Yəni mövcud fondlar və əsas kapitalla investisiyalarla yeni dəyərin yaradılması istehsal prosesində əməyin iştirakını zəruri edir. Həmçinin, məhsul istehsalının artırılması ya yeni iş qüvvəsinin cəlb edilməsi, ya da istehsal texnologiyası təkmilləşdirilməsi (sahədə əmək məhsuldarlığının artırılması) ilə mümkündür. Qeyd edilən amillərin sənayedə məşğul olanların sayına əhəmiyyətli təsirini nəzərə alaraq ekonometrik qiymətləndirmə vasitəsilə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin perspektiv sahələri müəyyən edilmişdir.

Ölkə sənayesində məşğulluq səviyyəsi baxımından perspektiv sahələrin orta-aşağı texnologiyalı sənaye (neft məhsullarının istehsalı, rezin və plastmas məmulatların istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurgiya sənayesi, maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı) olması proqnozlaşdırılan dövrdə, yəni 2018-2020-ci illərdə innovasiya tipli məşğulluğun artırılması baxımından orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin dəstəklənməsi vacibdir. Həm maliyyə siyasətinin xüsusiyyətlərini (monetar və fiskal siyasətin diskresion olması), həm də sənaye sahələrinin inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi strategiyasının iki mərhələsini fərqləndirə bilərik. Birinci mərhələdə, yəni 2020-2025-ci illərdə aşağı və orta-aşağı texnologiyalı sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsinin üstünlük təşkil etməsi, ikinci mərhələdə, yəni 2025-ci ildən sonrakı dövrdə orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sahələrin inkişafının hədəflənməsi nəzərdə tutulur (Bax: Şəkil 3.3.1.).

Qeyd edilən mərhələlər üzrə maliyyələşdirmə mənbələri və maliyyə siyasəti mexanizminə dair istiqamətləri müəyyən edək. Bu məqsədlə, ölkə sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyəti, maliyyələşdirmə imkanlarına malik mənbələr, həmçinin, maliyyələşdirməyə təsir edən amillər üzrə aparılmış

araşdırmalar əsas hesab edilir. Hazırda müasir maliyyələşdirmə mexanizmlərinin işlənməsilə əlaqədar bir çox qərarlar qəbul edilir və bu sahədə qanunvericilik bazasına düzəlişlər edilir (əvvəllər yalnız dövlətə məxsus borcların bir hissəsinə zəmanət verilirdi, hazırda qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən və ölkə ərazisində sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil banka kredit sifarişi ilə müraciət edən sahibkarın öhdəlikləri üzrə İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu dövlət zəmanətini təqdim edir, həmçinin, pandemiya ilə əlaqədar SİF-in güzəştli kreditləri üzrə də zəmanət və faiz subsidiyalaşdırması mexanizmi təsdiq edilmişdir.). Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, müasir maliyyələşdirmə formalarının səmərəliliyinin təmin edilməsi mövcud inkişaf səviyyəsində o qədər də çevik olmayacaq. Hazırda neft qiymətlərinin azalması, pandemiyanın yaratdığı çətinliklər və iqtisadi fəaliyyət sahələrində yaranmış durğunluq fonunda iqtisadi siyasətin və iqtisadi islahatların yeni idarəetmə çərçivəsinin yaradılması məqsədilə İqtisadi Şura yaradılmışdır.

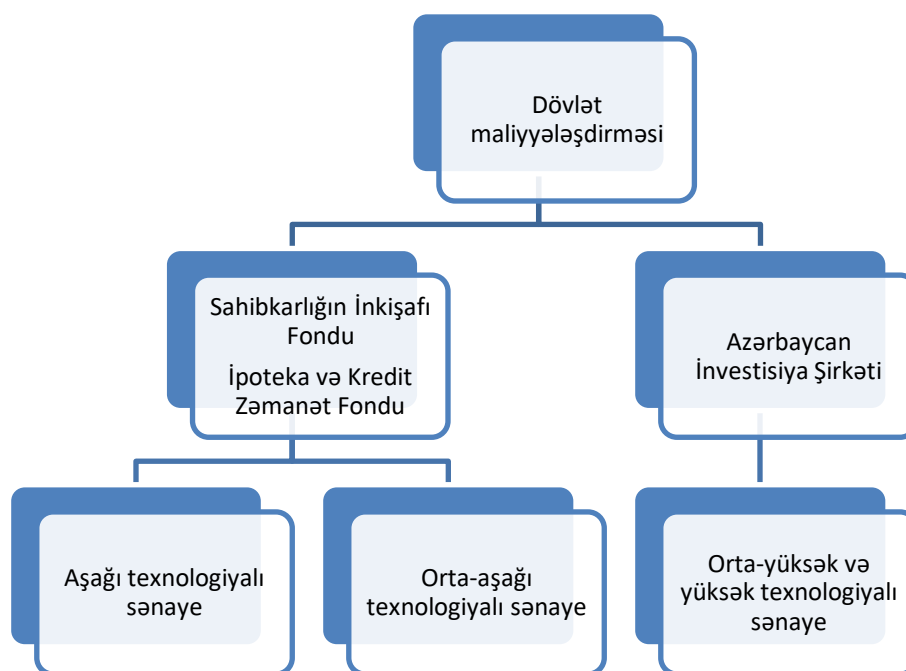
Bu baxımdan, mövcud ənənəvi maliyyələşdirmə imkanlarından yeni iqtisadi siyasət çərçivəsində istifadənin genişləndirilməsi vacibdir.

Şəkil 3.3.1. Sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi mərhələləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

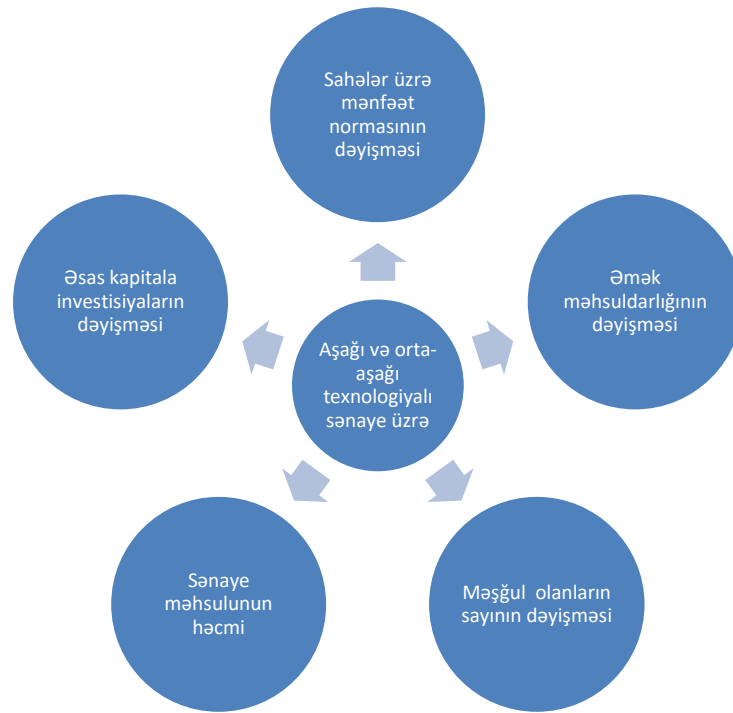
Dövlətin mövcud maliyyələşdirmə mənbələrinə uyğun olaraq sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakı aşağıdakı sxemə uyğun təşkil edilə bilər. Qeyd edilən sxemdə Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin özəl bölmə ilə əməkdaşlıq və çıxış strategiyasını əvvəlcədən müəyyən etməsi təcrübəsini nəzərə alaraq bu şirkətin daha çox orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sənayedə vençur layihələrinin maliyyələşdirilməsində əsas subyektinə çevrilməsi imkanları mövcuddur.

Şəkil 3.3.2. Sənayenin texnoloji intensivlik nəzərə alınmaqla dövlət tərəfindən dəstəklənməsi təqdim edilən istiqamətləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

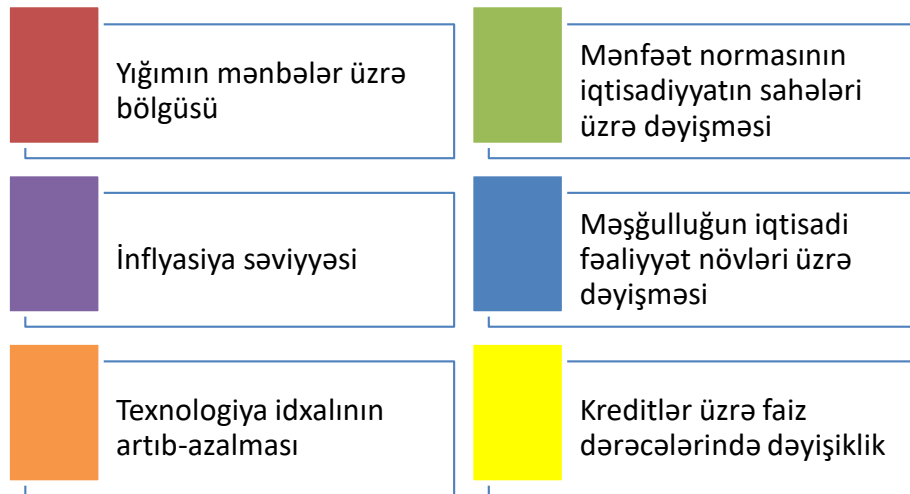
Qeyd edək ki, dövlət maliyyələşdirməsi özəl bölmənin də bu sahələrdə investisiya fəaliyyətinə stimula yaradacaqdır. Bu baxımdan, innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi strategiyasını müəyyən edərkən bir sıra taktiki fəaliyyətləri də qeyd etmək zəruridir. Bununla əlaqədar, dövlət maliyyələşdirməsinin təklif edildiyi 2020-2025-ci illər üzrə, yəni birinci mərhələdə mikro və mezosəviyyədə aşağıdakı təsvir edilən göstəricilər sistemi üzrə dəyişikliklər (artım/azalma) müşahidə edilməlidir.

Şəkil 3.3.3. Mikro və mezosəviyyədə sənaye sahələri üzrə müşahidə ediləcək əsas göstəricilər

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Eyni dövrdə, makrosəviyyədə maliyyələşdirmə imkanları və digər sahələrdə təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün müşahidəsi təklif edilən göstəricilər sistemi aşağıdakılardır (Şəkil 3.3.4.). Maliyyələşdirmə mexanizminin fəaliyyəti və müşahidə edilən göstəricilər üzrə bir sıra şərtlər nəzərə alınmaqla innovativ sənaye sahələrinin maliyyələşdirilməsi strategiyasının növbəti mərhələsi üçün taktiki addımlar müəyyən edilməlidir. Əgər müşahidə edilən dövr ərzində orta-aşağı və aşağı texnologiyalı sənayedə əmək məhsuldarlığı, əsas kapitalla investisiyalar, sahələr üzrə mənfəət norması artarsa və bu sahələrdə məşğul olanların sayında azalma baş verərsə, bu zaman texnologiya idxalı göstəricisinə diqqət etməklə növbəti mərhələ üçün orta-yüksək və yüksək texnologiyalı sənayenin perspektiv sahələrini müəyyən edə bilərik.

Şəkil 3.3.4. Makrosəviyyədə maliyyələşdirməyə təsirlərin qiymətləndirilməsi göstəriciləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Eyni zamanda, maliyyələşdirmə mənbələrinin investisiya fəallığı ilə əlaqədar pula tələbin artması faiz dərəcələrinin artmasına təsir edəcəkdir. Yığımin mənbələri üzrə dövlətin xüsusi çəkisi azalarsa, bu maliyyələşdirmə strategiyasında özəl bölmənin stimullaşdırılmasını vacibliyini göstərəcəkdir. Maliyyələşdirmə strategiyasının əsas məqsədlərindən biri də innovativ sənaye sahələrində məşğulluğun artmasını dəstəkləyərkən onun iqtisadiyyatın digər sahələrində yaratdığı təsirləri də diqqətdə saxlamaqdır. Bu isə, ölkədə iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə mənfəət normasının və məşğulluğun struktur dəyişikliklərinin izlənməsilə mümkündür.

Qeyd edilən strateji iqtisadi siyasət istiqamətləri büdcə-vergi və pul-kredit siyasətinin restriktiv və ekspansionist mərhələlərinin uzlaşdırılmasını da tələb edir. Belə ki, fiskal siyasətin investisiyaları məhdudlaşdırdığı zamanlarda monetar sahədə ucuz pul siyasətilə kompensasiya, həmçinin, fiskal siyasətin investisiyaları genişləndirdiyi zamanlarda monetar sahədə bahalı pul siyasəti həyata keçirməklə investisiyaları “sıxışdırma” effektini azaltmaq olar.

NƏTİCƏ

İnnovativ inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla dövlətin iqtisadi siyasətinin müəyyən edilməsi zərurəti sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin də təkmilləşdirilməsini əsas tədqiqat problemlərindən birinə çevirmişdir. Məşğulluq konsepsiyalarının, məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin nəzəri əsaslarının, mövcud müasir maliyyələşdirmə mexanizmlərinin araşdırılmasından məlum olmuşdur ki, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi ənənəvi maliyyələşdirmə formaları ilə yanaşı çoxsaylı müasir maliyyələşdirmə mənbələrinə malikdir. Həmçinin, sənayedə texnoloji tərəqqinin mövcud nailiyyətləri müxtəlif ölkələrdə ardıcıl sənaye və innovasiya siyasətinin nəticəsidir. Qeyd edilən xüsusiyyətlər və innovasiya tipli məşğulluğun ümumi konsepsiyasına dair yanaşmalar əsasında Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizminin tədqiqi məqsədilə ölkə sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun müəyyən edilməsinə dair metodoloji yanaşma təklif edilmiş və sənaye sahələri üzrə texnoloji intensivlik fərqləri nəzərə alınmışdır. Təklif edilən yanaşma həm innovativ sənaye sahələrində, həm də sənaye ilə əlaqədar elm sahələrində məşğul olanların sayını əsas götürməklə innovativ inkişafın bilik və bacarıqlarının daşıyıcıları olan insan kapitalını qiymətləndirməyə imkan verir. Həmçinin, ölkə üzrə ümumi əhalinin, iqtisadi fəal əhalinin, məşğul olanların hansı hissəsinin innovativ sahələrdə məşğulluq səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

Azərbaycan sənayesində məşğulluğun maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, məşğulluq səviyyəsinin investisiyaların dəyişməsinə qarşı elastikliyi, investisiyaların sosial səmərəliliyi, sənaye və innovasiya məhsulu üzrə əmək məhsuldarlığında olan fərqlər, innovasiya multiplikatorunun kiçik təsiri, sənayedə texnoloji innovasiyalara xərclərin az olması, həmçinin, tədqiqat və işləmələrə son illərdə investisiya edilməsi, sənaye məhsulunun texnoloji intensivlik üzrə regional paylanması və s. bu kimi təhlillərdən məlum olur ki, innovativ sənaye sahəsində iş yerlərinin maliyyələşdirilməsi və müvafiq sənaye məhsulunun həcmi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə

azalmaqdadır. Təklif edilən yanaşma əsasında qiymətləndirmədən məlum olur ki, sənayedə innovasiya tipli məşğulluq 2005-ci ildə 1,0 faizdən 2018-ci ildə 0,7 faizə qədər azalmışdır. Sənayedə innovasiya tipli məşğulluğun azalması innovativ sənaye sahələrində iş yerlərinin maliyyələşdirilməsinə investisiyaların az olması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, ölkədə investisiyalara təsir edən makromühit amilləri (iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə mənfəət norması, faiz dərəcəsi, vergilərin səviyyəsi və s.) nəzərdən keçirilmiş, innovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsində sahəvi xüsusiyyətləri tam əks etdirmək üçün iş yerlərinin sayına birbaşa və dolaylı təsir edən ən mühüm mikromühit amillərinin təsirləri modelləşdirilmişdir. Ekonometrik qiymətləndirmələrlə mövcud əsas fondların, sənaye məhsulunun, əmək məhsuldarlığının və əsas kapitalla investisiyaların təsirinin təhlil edilməsilə məlum olmuşdur ki, istənilən sahədə əmək məhsuldarlığının artması məşğulluğun azalmasına səbəb olur və bu daha çox orta-yüksək texnologiyalı sənayedə iş yerlərinin sayını azaldıcı təsirə malikdir. Həmçinin, mövcud əsas fondların yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənayedə müsbət, aşağı və orta-aşağı texnologiyalı sənayedə isə iş yerlərinin sayına mənfi təsiri mövcuddur.

Sənaye sahələrinin perspektivlərini müəyyən etmək üçün məşğulluğun sayına təsir edən əsas amillərin modelləşdirilməsi və təsirlərin reallığa uyğunluğunu nəzərə alaraq ekonometrik modellər əsasında proqnozlaşdırma aparılmışdır. 16 illik göstəricilər əsasında hesablanmış proqnozlaşdırma modelinə əsasən, 2018-2020-ci illərdə orta-aşağı texnologiyalı sənayedə məşğul olanların sayı artacağı proqnozlaşdırılmışdır. Lakin nəzərə almalıyıq ki, perspektivdə müəyyən edilən sahələr innovativ sənaye sahələri (yüksək və orta-yüksək texnologiyalı sənaye) olmadığından müvafiq maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək vacibdir. Bu məqsədlə, həm sənaye sahələrinin inkişaf mərhələləri, həm də mənbələr nəzərə alınmaqla iqtisadi siyasətə dair taktiki və strateji hədəflər müəyyən edilmiş, müşahidəsi və dəyişikliklərin izlənməsi zəruri olan göstəricilər təklif edilmişdir. Mövzunun tədqiqi nəticəsində qeyd edə bilərik ki, mövcud sənaye siyasətinin güclü tərəfləri - sahibkarlığın təşviqi, ixrac və investisiyaların təşviqi, investisiyalar üçün maliyyə təşəbbüsləri (vergi, gömrük

rüsumunda güzəştlər və subsidiyalar), xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, sənayenin müasir ərazi təşkili formalarına dövlət investisiyaları, texnologiya idxalında güzəştlər (qısamüddətli dövrdə), zəif tərəfləri - maliyyə təminatının az olması, institusional təsisatların koordinasiyasının zəif olması (banklarla sənaye, təhsil, elmi-tədqiqat təsisatları ilə sənaye arasında və s.); biznes mühitinin zənginləşdirilməsində bilik mübadiləsinin az olması, imkanları - vençur fondların və digər müasir innovasiyaları maliyyələşdirmə mexanizmlərinin inkişafı, sənaye klasterlərinin yaradılması, elmtutumlu məhsulların istehsalı, təhlükələri - sənaye siyasətinin koordinasiyasının təmin edilməməsi, təhsil və elm siyasətində sənayenin kədr tələbatının nəzərə alınmaması, dəyər zəncirinin qurulmasında olan problemlər, uzunmüddətli dövrdə texnologiya idxalıdır.

Tədqiqatdan alınmış nəticələri nəzərə alaraq məşğulluğun maliyyələşdirilməsi məqsədilə investisiyaların stimullaşdırılması mexanizminin mövcud mümkün təkmilləşdirmə istiqamətlərinə uyğun aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edə bilərik:

1. Emal sənayesinə yönəldilən dövlət investisiyalarına, eləcə də, təşviq edilən özəl investisiyalara diferensial və mərhələli yanaşmanın tətbiq edilməsi. Dövlətin investisiya siyasətində əsas istiqamətverici subyekt olmasını nəzərə alaraq ənənəvi maliyyələşmə ilə aşağı və orta-aşağı texnoloji intensivlikdə fərqlənən sənaye sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması ilkin mərhələdə ümumi istehsal səviyyəsinin artımı və məşğulluğu təmin edə bilər. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün iki mərhələni nəzərə almaq vacibdir. Birinci mərhələ, ölkədə ümumi investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və ümumilikdə sənaye sahəsinə investisiyaların artırılması ilə əlaqədardır. İkinci mərhələ, innovativ və qeyri-innovativ sənaye sahələrinin inkişaf proporsiyalarının müəyyən edilməsi, müvafiq maliyyələşdirmə və güzəşt mexanizmlərinin hazırlanmasını vacib edir. Qeyd edilən proporsiyanın müəyyən edilməsində əsas meyar innovativ sənaye sahələrinin digər sahələrin inkişafını və texnologiyalar idxalından asılılığı nə dərəcədə azaltması ilə

müəyyən edilir.

2. Mərkəzi Bankın prioritet sənaye sahələrinə investisiya məqsədilə kredit verən kommersiya banklarına (investisiyaların müddəti, məbləği, regional bölgüsü, yaranacaq iş yeri sayı və milli kontenti əhatə etməsi və s. amillər nəzərə alınmaqla) zəmanət mexanizmi ilə güzəştlər təklif etməsi və investisiya banklarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması, kommersiya banklarının depozitlərinə “mənfi” və ya “0” faizinin tətbiqi. Bu bankların istehsal sahələrini maliyyələşdirməsini stimullaşdırmaqla dövriyyədə olan pul kütləsinin də artmasına, həmçinin, iqtisadi fəallığın da təmin edilməsinə yönəlmiş tədbir olar. İndiki halda, ölkədə Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi məlumatlara əsasən, 2020-ci ilin I yarımilliyində uçot dərəcəsinin mərhələlərlə 7,5 faizdən 7 faizə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 9,25 faizdən 7,5 faizə endirilməsi və faiz dəhlizinin aşağı həddinin isə 5,75 faizdən 6,5 faizə qaldırılması haqqında qərarlar qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, koronavirus pandemiyasının makroiqtisadi sabitlik və valyuta bazarı üzərində yaratmış olduğu təhdidlərin qarşısının alınması üçün iyun ayının sonuna depozit əməliyyatları ilə cəlb edilmiş vəsaitlərin qalığı 300 milyon manat təşkil etmişdir. Həmçinin, not hərracı üzrə sterilizasiya olunmuş vəsaitin cəmi qalığı 806,2 milyon manat təşkil etmişdir. Pul siyasətinin bu tədbirləri nəticəsində cəlb edilən vəsaitin qalığı ilin əvvəli ilə müqayisədə 16,4 faiz artmışdır. Bu isə, pul təklifinə azaldıcı təsir etmişdir. Bir çox ölkələrin təcrübəsinə diqqət etdikdə, qiymətlərin səviyyəsi və inflyasiya ilə yanaşı, məşğulluq səviyyəsini tənzimləmək mərkəzi bankların (ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya və s.) əsas məqsədidir. Hazırda, ölkədə Mərkəzi Bankın əsas iqtisadi siyasəti məşğulluq və real sektora investisiyaların stimullaşdırılmasından uzaqdır. Bu baxımdan, mövcud bankların və yeni investisiya banklarının, eləcə də, maliyyə-sənaye qruplarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi vacibdir. İnnovativ sənaye sahələrini maliyyələşdirən bankların gəlirlərinə də əlavə vergi güzəştləri tətbiq edilə bilər.

4. İnnovativ sənaye sahələrində mənfəət vergisi dərəcəsinin reqressivliyinin təmin edilməsi. Vergi güzəştlərinin hazırlanmasına diqqət etdikdə məlum olur ki, sənayenin innovativ inkişafı dedikdə, ölkədə yalnız sənaye parkları və sənaye məhəllələrinin

qurulması və sənayenin bu ərazi təşkil formalarına rezidentlərin cəlbi nəzərdə tutulur. Lakin məlumdur ki, nə sənaye parkları, nə də sənaye məhəllələri innovativ sənayenin inkişaf göstəricisi deyildir. Həmçinin, bu sahələrdə fəaliyyətdə olan müəssisələrə texnologiya idxalının asanlaşdırılması da innovativ sənayeni ifadə etmir. Qeyd edilən vergi güzəştlərinin innovativ sənaye sahələrinə spesifik olması innovasiya tipli məşğulluğun artmasına stimullaşdırma tədbiri ola bilər.

5. Tədqiqat və işləmələrə investisiya edən sənaye müəssisələrinə investisiya vergi krediti mexanizminin tətbiqi. Investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə tətbiq edilən vergi kreditləri, xüsusilə, gəlir vergisi üçün tələb olunur. Bu təcrübəyə uyğun olaraq, vergi qanunvericiliyində vergi krediti mexanizminin tətbiqi tədqiqat və işləmələrə investisiya edən müəssisələrin fəaliyyətinə dəstək ola bilər. Vergi krediti tətbiqi zamanı vergi orqanı sənaye müəssisəsinin xərclərinin strukturunda tədqiqat və işləmələrə xərclərin digər xərclərlə müqayisədə üstünlüyünü nəzərə almalıdır.

6. Dövlətin iqtisadi siyasətində innovativ sənaye sahələrinin inkişafının nəzərə alınması, həmçinin, innovasiya və investisiya siyasəti üzrə koordinasiyanın təmin edilməsi. Fəaliyyəti kəşifən təşviq mexanzimlərinin koordinasiya edilməsi və tədbirlərin effektivliyinin artırılması sənaye siyasətinin mövcud tələblərindən biridir. Ayrı-ayrı institusional vahidlər üzrə müəyyən edilən istiqamətlər vahid sənaye siyasətindən çıxış etməyə imkan vermir. Ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun artırılmasının əsasını innovativ sahələrin inkişafının sənaye siyasətində müəyyən edilməsi və prioritet təşkil etməsidir.

7. İri sahibkarlıq və vençur fəaliyyətinin infrastruktur subyektlərinin vençur maliyyələşdirməsinə təşviq edilməsi. Sənayedə innovasiyaların müasir maliyyələşdirmə formaları adətən risklərlə əlaqədardır. Bu baxımdan, bu formalara (vençur maliyyəsi, biznes angellər və d.) dövlət tərəfindən stimullar tətbiq etmədən mexanizmlərin fəaliyyəti davamlı olmur. Odur ki, müasir maliyyələşdirmə formalarını tətbiq edən vençur fondları və vençur şirkətlərinə zəmanət mexanizmilə dəstək oluna bilər (hüquqi mexanizmlərdə təsbit edilməklə). Vençur fondlarının əsas investorları isə, adətən,

yüksək gəlirliliyi təmin etmiş investisiya sahibləridir. Ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun artırılması üçün iri sahibkarlıq subyektlərinin və vençur fondlarının investisiyalara stimullaşdırılması vacibdir. Stimullaşdırma tədbirləri olaraq bu tipli şirkətlərə vergi və gömrük güzəştlərinin edilməsi qeyd edilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. “Maliyyə-sənaye qrupları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: - Hüquq Yayın Evi. - 2017. - 404 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 06 oktyabr 2016-cı il.
7. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 06 dekabr 2016-cı il.
8. Abasova, S.H. Texnologiyalar və yeniliklərin idarə edilməsi / S.H.Abasova - Bakı: Azər nəşr, - 2007. - 288 s.
9. Bağirov, D.A. Maliyyə. Dərs vəsaiti (ikinci buraxılış) / D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı. - Bakı: İqtisad Universiteti, - 2011. - 384 s.
10. Bədəlov, Ş.Ş. Bütçə sistemi / Ş.Ş.Bədəlov, R.B.Məhərrəmov, F.Ə.Qurbanov. Dərslik. – Bakı, –2003. – 416 s.
11. Əliyev, A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Monoqrafiya / A.Əliyev, A.Şəkərəliyev. –Bakı: Bakı Universiteti, – 2002. – 440 s.
12. Əliyev, Q. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Dərslik / Q.Əliyev. –Bakı: İqtisad Universiteti, –2008. – 308 s.
13. Əliyev, T.N. Azərbaycan sənayesinin innovativ inkişafı. Monoqrafiya / T.N.Əliyev. –Moskva-Berlin: Palmarium, –2016, –232 s.
14. Əliyev, T.N. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. Monoqrafiya / T.N.Əliyev. Bakı: Elm və təhsil, - 2013. - 272 s.

15. Əliyev, Ü.Q. Keçid dövrünün milli iqtisadi problemləri. Monoqrafiya / Ü.Q.Əliyev. Bakı: Azərnəşr, - 2008. - 468 s.
16. Əzizova, G.A. Azərbaycanın əmək bazarı: problemlər və perspektivlər. Monoqrafiya / G.A.Əzizova. Bakı: İqtisad Universiteti, - 2017. - 276 s.
17. Əzizova, G.A. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti / G.A.Əzizova. Bakı: İqtisad Universiteti, - 2012. - 212 s.
18. Həsənli, Y.H. Statistika. Praktiki nümunələrlə / Y.H.Həsənli. Bakı: Tuna, - 2014. - 564 s.
19. Hüseynov, T.H. Azərbaycanda investisiyalar (gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq) / T.H.Hüseynov. Bakı: Elm, – 2009. - 380 s.
20. Hüseynov, T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika / T.H. Hüseynov. Bakı: Elm, – 2015. - 466 s.
21. Hüseynova, A.D. Azərbaycanda innovasiya potensialının təhlili / A.D.Hüseynova. Bakı: Elm, - 2013. -385 s.
22. İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat-1,2. Moskva: Daşkov və K, - 2010. - 920 s.
23. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat-1,2. Dərslik / Q.P.Juravlyovanın ümumi redaktəsilə. 4-cü nəşr. Bakı: Çarşıoğlu, - 2010. - 924 s.
24. İsayev, S.Z. İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti / S.Z.İsayev. Bakı: İqtisad Universiteti, - 2011. - 188 s.
25. Kaşiyeva, F.Ş. Pul, kredit, banklar. Metodik vəsait (Məlumat-sorgu kitabı) / F.Ş. Kaşiyeva. Bakı: İqtisadi Universiteti, - 2011. - 154 s.
26. Keynes, C. M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi / C.M.Keyns. Bakı, - Qanun, - 2001. - 496 s.
27. Kərimova, T.İ. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri. Monoqrafiya / T.İ.Kərimova. Bakı: İqtisad Universiteti, - 2008. - 233 s.
28. Qasımlı, V. İqtisadi modernizasiya / V.Qasımlı. Bakı: Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, - 2014. - 311 s.
29. Qasimov, F.H., Nəcəfov, Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf

- perspektivləri / F.H.Qasimov, Z.M.Nəcəfov. Bakı: - Elm, – 2009. - 416 s.
30. Quliyev, T. Əməyin iqtisadiyyatı. Dərslik (yenidən əsaslı işlənmiş və tamamlanmış ikinci nəşri) / T.Quliyev. Bakı: Nağıl evi, - 2003. - 694 s.
31. Məmmədov, Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı) / Z.F.Məmmədov. Bakı: Azərnəşr, – 2013. - 480 s.
32. Muradov, A.N. Elmi-texniki potensial: əsas inkişaf meyilləri və problemləri / A.N. Muradov. Bakı: - Elm, – 2005, - 324 s.
33. Muradov, Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər / Ş.M.Muradov. Bakı: Elm, - 2004. - 660 s.
34. Musayev, A., Qəhrəmanov, A. Ekonometrikaya giriş / A.Musayev, A.Qəhrəmanov. Bakı: Çarşıoğlu, – 2011. - 176 s.
35. Musayev, A.F. Vergilər və vergitutma. Dərslik / A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəliyev, Z.Ş.Rzayev. Bakı. -2005. - 369 səhifə.
36. Novruzov, N.A. Maliyyə. Ali məktəblər üçün dərslik / N.A.Novruzov, X.Ə.Hüseynov. Bakı: Kooperasiya, - 2007. - 464 s.
37. Səmədzadə, Z.Ş. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında / Z.Ş.Səmədzadə. Bakı: - Elm və təhsil, – 2009. - 608 s.
38. Siyasi iqtisad. Dərslik. 1-ci cild. Bakı: Maarif, - 1979, - 599 s.
39. Smit, A. Xalqların sərvəti / A. Smit. Bakı: İqtisad Universiteti, – 2010. - 1312 s.
40. Süleymanov, A.S. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kapital qoyuluşlarının sahəvi təsirlərinin qiymətləndirilməsi / A.S.Süleymanov, E.E.Ələkbərov, E.Ş.Rüstəmov // Bakı: AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər Topplusu, - 2016. № 3, - s. 55-63.
41. Süleymanova, Ə.Q. Azərbaycanda sənayenin inkişafına investisiyaların təsiri // Regional iqtisadi siyasət və kooperasiya münasibətlərinin inkişafı. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Kooperasiya Universiteti, - 2014, - s. 158-161.
42. Süleymanova, Ə.Q. Azərbaycanın sənaye siyasətinin strateji hədəfləri və təkmilləşdirmə istiqamətləri // H.Əliyevin anadan olmasının 94-cü il dönümü münasibətilə

- keçirilmiş “Səmərəli islahatların uğurlu nəticələri: reallıqlar və perspektivlər” adlı beynəlxalq elmi-praktiki konfransı. Bakı: -Bakı Biznes Universiteti, - 2017.
43. Süleymanova, Ə.Q. Industry of Azerbaijan: development features // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı: - Qafqaz Universiteti, -2015. - s. 555-556.
44. Süleymanova, Ə. Q. İnnovasiya tipli məşğulluğun maliyyələşdirilməsi mexanizmləri // Gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı. Bakı: - Qafqaz Universiteti, - 2016. - s. 535-536.
45. Süleymanova, Ə.Q. İnnovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsində innovasiya auditi // Müasir şəraitdə auditin tənzimlənməsinin aktual problemləri (Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans). Bakı: - Auditorlar Palatası, - 2016. s. 118-119.
46. Süleymanova, Ə.Q. Qeyri-neft sənayesi: innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf imkanları // Şamil Səmədzadənin 80 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi” Respublika Elmi Konfransı. Bakı: - Azərbaycan Texniki Universiteti. - s. 89-91.
47. Süleymanova, Ə.Q. Azərbaycan sənayesi: innovasiya tipli məşğulluq səviyyəsinin təhlili / Ə.Q.Süleymanova // Azərbaycanın Vergi Jurnalı, - 2017. № 3(135). - s. 113-122.
48. Süleymanova Ə.Q. Azərbaycan sənayesi: strateji hədəflərin innovasiya tipli məşğulluğu artırmaq imkanları / Ə.Q.Süleymanova // Strateji Təhlil. - 2017, № 1-2 (19-20), - s. 291-304.
49. Süleymanova, Ə.Q. Azərbaycan sənayesində innovasiya tipli məşğulluğun proqnozlaşdırılması / Ə.Q.Süleymanova // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, 2017. № 4, s. 31-40.
50. Süleymanova, Ə.Q. Azərbaycanda innovasiya tipli məşğulluğun formalaşdırılması aspektləri və onun maliyyələşdirilməsinin müasir mexanizmləri / Ə.Q. Süleymanova // Azərbaycanın Vergi Jurnalı, - 2016. № 3 (129), - s. 169-182.

51. Süleymanova, Ə.Q. İnsan kapitalının innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsinə təsiri / Ə.Q.Süleymanova // Qafqaz Universiteti Jurnalı. İqtisadiyyat və idarəetmə, - 2016. - Cild 4 №1, - s. 66-72.
52. Süleymanova, Ə.Q. Məşğulluğun tənzimlənməsi nəzəriyyələrinin inkişaf mərhələləri / Ə.Q.Süleymanova // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, - 2015. - № 5, - s. 64-69.
53. Süleymanova, Ə.Q. Sənayedə iş yerlərinin yaradılması xüsusiyyətləri: innovasiya tipli məşğulluq / Ə.Q.Süleymanova //AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, - 2016. № 3, - s. 54-61.
54. Vəliyev, V.M., Qasımov, E.F., Mikayılov, F.Q. Ölkə iqtisadiyyatında sənayenin yeri və rolu // Regional iqtisadi siyasət və kooperasiya münasibətlərinin inkişafı. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Kooperasiya Universiteti, - 2014. - s. 47-51.
55. Yüzbaşıyeva, G.Z. Diversifikasiya innovativ inkişafın və mövcud çatışmazlıqların müəyyən olunma istiqaməti kimi / G.Z.Yüzbaşıyeva // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, - 2015. № 1, - s. 5-10.
56. Tezer, Ö. Makro İktisat / Ö. Tezer. İstanbul: İkinci Sayfa-Arıkan Yayıncılık, - 2006. - 726 s.
57. Сови, А. Общая теория населения. Том первый экономика и рост населения. / А.Сови. Москва: - Прогресс, -1977. - с. 503.
58. Чижова, Л.С., Садовая, Е.С., Кузьминидр, В.В.. Инновационная экономика: занятость, трудовая мотивация, эффективность труда, подред. Л.С. Чижовой; Ин-тмакроэкономическихисследований. Москва: - Экономика, - 2011. - 430 с.
59. Алекберов, Э. Оценка сравнительного преимущества экспортной продукции Азербайджана / Э.Алекберов, А.Сулейманова, Р.Мусайев, В.Гусейнов // Информация и инновации. - Том 14, №1, Москва: МЦНТИ, - 2019. - С. 48-58.
60. Блусь, П.И. Инновационный тип занятости в крупном городе: концепция и методология (на материалах г. Перми) / П.И.Блусь, И.Н.Новикова, М.Д.

- Шарыгин. // Вестник ПГУ. Серия: Экономика, №2. - 1995. - с: 31-53.
61. Бондаренко, Н.Е. Теоретические основы концепции инновационного развития экономики [Электронный ресурс] / Н.Е. Бондаренко // Вестник Алтайской академии экономики и права. -2012.
62. Ваховский, В.В. Проблемы исследования качества занятости населения и ее показателей / В.В.Ваховский, О.Л.Романова. // Вестник Самарского государственного экономического университета, - 2009. № 3 (53), - с.15-18.
63. Боровик, В.С. Занятость населения: учебное пособие. Серия "Учебные пособия" / В.С.Боровик, Е.Е.Ермакова, В.А.Похвощев. Ростов-но-Дону: Феникс, - 2001. - 320 с.
64. Резник, Г.А., Чувакова, С.Г. Подготовка инновационно ориентированного специалиста как предпосылка модернизации отечественной экономики // Экономическое Возрождение России / Г.А.Резник, С.Г.Чувакова. Санкт-Петербург, "Ассоциация "Некоммерческое партнерство по содействию в проведении научных исследований "Институт нового индустриального развития им. С.Ю. Витте". - 2010. № 3, - с. 31-36.
65. Кулешов, В. Дорожная карта политики реиндустриализации: когнитивный инструментарий / В.Кулешов, А.Алексеев, М. Ягольницер // Экономист. - 2015. №10, - с: 51-63.
66. Лукьянова, А.Л. Переход к постиндустриальному обществу? Исследование занятости в сервисном секторе экономики России / А.Л.Лукьянова Москва: EERC, - 2003. - 72 с.
67. Вшневская, Н. Безработица в странах ОЭСР-эволюция взглядов и политики / Н.Вшневская // "Мировая экономика и международные отношения", - 2012. №8, - с. 14-26.
68. Нуреев, Р.М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р.М. Нуреев // Journal of Institutional Studies, - 2012. Том 4, № 2. - с.4-10.
69. Переверзева, М.Н. Венчурные механизмы финансирования инновационных

- проект / М.Н.Переверзева, А.В.Малявина, С.А.Попов // Менеджмент в России и за рубежом, - 2009. №3.
70. Кучуков, Р. Безальтернативность плановой неоиудустриальной модели / Р.Кучуков // Экономист, – 2015. № 4, - с. 19-28.
71. Санкова, Л.В. Методология оценки инновационной занятости / Международная научно-практическая конференция «Проблемы развития инновационно-креативной экономики». Санкт-Петербург, Саратовский Государственный Технический Университет. - 2009 г.
72. Санкова, Л.В. Методология оценки инновационной занятости / Л.В.Санкова // “Проблемы развития инновационно-креативной экономики”, - 2009, - с. 696-720.
73. Старостина, А.А., Прушковская Э. В. Трехсекторная модель занятости в экономике Украины / А.А.Старостина, Прушковская Э. В. // Общество: политика, экономика, право, - 2013. №2, - с.59-62.
74. Сулейманова, А.Г. Уровень инновационного типа занятости в промышленности Республики Азербайджана / А.Г.Сулейманова // Труд и социальные отношения. Том 28. № 1. Москва: Т8 Издательские Технологии, - 2018. - с. 174-181.
75. Черкашин, А.В. Сущность венчурного капитала, особенности его финансирования / А.В.Черкашин // Молодой ученый, - 2011. № 5. - с. 234-235.
76. Чижова, Л. Роль государства в модернизации рынка труда в контексте формирования инновационной экономики / Л.Чижова // Человек и труд, - 2013, №3, с.11–17.
77. Чукреев, П.А. Занятость населения и её регулирование: Учеб. пособие / П.А.Чукреев, Е.Е.Корытова. Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, - 2010. - 212 с.
78. Mouhammed, A. H. Important theories of unemployment and public policies / A.H. Mouhammed // Journal of Applied Business and Economics, - 2011. Vol. № 12(5), - pp: 100-110.
79. Ahmad, N. and Hoffman, A. A framework for addressing and measuring

- entrepreneurship / Ahmad N., A. Hoffman . OECD Statistics Working Papers. OECD Publishing. - 2008.
80. Braunerhjelm, P. and Henrekson, M. An Innovation Policy Framework: Bridging the Gap between Industrial Dynamics and Growth / P. Braunerhjelm, M. Henrekson Research Institute of Industrial Economics, Working Paper Series, 1054, - 2015.
81. Brigitte U. The German Model – Seen by its Neighbours / U. Brigitte. SE publishing, - ps. 413.
82. Bronwyn, H.H., Francesca, L., Jacques M. Employment, innovation, and productivity: evidence from Italian microdata / H.H. Bronwyn, L. Francesca, M. Jacques // Industrial and Corporate Change, - 2008. Volume 17, № 4. - pp. 813–839.
83. Byungun, C.C., Coh, Y.B. and Lee, S. An empirical analysis on purposes, drivers and activities of technology opportunity discovery: the case of Korean SMEs in the manufacturing sector // R and D management, -2016. 46, № 1. -pp. 13-35.
84. Neumark, D. and Reed, D.. Employment Relationships in the New Economy // Working Paper No. 8910. National Bureau Of Economic Research 1050, Massachusetts Avenue Cambridge, -2002.
85. Diversity In High Tech // U.S. Equal Employment Opportunity Commission. - 2016.
86. Entrepreneurship at a Glance: Measuring Entrepreneurial Finance: A European Survey of SMEs / Paris: OECD Publishing, -2012. -139 pages.
87. Mikayilov, F., Suleymanova, A., Suleymanov, A., Salifova, T.. Formation features of the middle class: developing countries and Azerbaijan // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Socio Economic Problems of Sustainable Development". Baku, Azerbaijan, - 2019. -pp.1299-1311.
88. Lee-Jay Cho, Chang Jae Lee. Financing for regional economic integration for Northeast Asia III: a multilateral financial institution for Northeast Asia. Conference Proceedings 11-05 / Korea: KIEP, 2011. - 159 pages.
89. Financing High Growth Firms: The Role of Angel Investors. Paris: OECD

- Publishing, - 2011, - 158 pages.
90. Financing innovative firms through venture capital / EIB Sector Papers, - 2001.
 91. Financing SMEs and Entrepreneurs 2016: An OECD Scoreboard / Paris: OECD publishing, - 2016. - 494 pages.
 92. Fritz, C. H. Four papers on the theory of unemployment / Fritz C. H.. Rapporteur 87/11. Central Bureau of Statistics of Norway. Oslo: Kongsvinger, -1998.
 93. Future of manufacturing project: evidence paper 4. Foresight, Government Office for Science / CEAFJP Discussion Paper Series 16-06. - 2013.
 94. G.S. Beker. Investment in human capital: the theoretical analyses // Journal of Political Economy. - 1962, Vol.70, № 5. - pp. 9-49.
 95. Georghiou, L., Smith, K., Toivanen, O., & Ylä-Anttila, P. Evaluation of the Finnish Innovation Support System. Helsinki: Ministry of Trade and Industry, Finland, - 2003.
 96. Ha-Joon Chang, Antonio Andreoni, Ming Leong Kuan. International industrial policy experiences and the lessons for the UK / Centre for Business Research. University Of Cambridge Working Paper No. 450, - 2013. - 86 pages.
 97. Industrial Development Report 2016. The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development / Vienna: United Nations Industrial Development Organization, - 2015. - 262 pages.
 98. Innovation and Employment: A Survey. Marco Vivarelli. / IZA Discussion Paper No. 2621, Bonn Germany. - 2007.
 99. Jacob Viner. Mr. Keynes on the causes of unemployment // The Quarterly Journal of Economics, - 1936, Vol. 51, № 1. - pp. 147-167.
 100. Jens J. Krüger. Productivity and structural change: A review of the literature // Journal of Economic Surveys. – 2008, Vol. 22, № 2. - pp. 330–363.
 101. Jin Chen, Zhaohui Zhu, Hong Yuan Xie. Measuring intellectual capital: a new model and empirical study // Journal of Intellectual Capital, - 2004, Vol. 5 №. 1. pp. 195-212.

102. Lemola, T. Convergence of National Science and Technology Policies: The Case of Finland // *Research Policy*, 31. – 2002. - pp. 1481-1490.
103. Lukas, Robert. On the mechanics of economic development // *Journal of monetary economics*. – 1988, Vol. 22, № 1, - pp. 3-42.
104. Macroeconomic stability, inclusive growth and employment. Thematic think piece. ILO, UNCTAD, UNDESA, WTO. UN system task team on the post-2015 / UN Development Agenda. - 2012. - 12 pages.
105. Matthews, Judy H. Clusters of innovative firms: absorptive capacity in larger networks? / In: Australian and New Zealand Academy of Management (ANZAM) Conference, Victoria, La Trobe University Beechworth Campus, - 2002.
106. Benner, M. Developing Economies with Industrial Policy: Towards a Toolbox for Economic Growth. With Case Studies of Jordan and Egypt / MPRA Paper No. 43857. - 2013.
107. Nick Bontis. National intellectual index. A United Nations initiative for the Arab regions // *Journal of Intellectual Capital*. – 2004, Vol. 5, № 1. - pp: 13-39.
108. Pekka, Y., Palmberg, C. Economic and Industrial Policy Transformations in Finland // *Journal of Industry, Competition and Trade*. – 2007, № 7. - pp. 169-187.
109. Policy options and instruments for financing innovations: A practical guide to early-stage financing / New York and Geneva: United Nations. -2009. - 62 pages.
110. Regional Development: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications / USA, IGI Global. - 2012. - 1729 pages.
111. Regional financial cooperation of SMEs financing in the Asia-Pacific: Lessons from the EU. Eunsook Seo / APEC Study Series 15-02. Korea: KIEP. - 2015, - 104 pages.
112. Republic of Azerbaijan / IMF Country Report No. 16/296 International Monetary Fund, Publication Services Washington, D.C. - 2016.
113. Richard C.M. Yam, Jian Cheng Guan, Kit Fai Pun, Esther P.Y. Tang. An audit of

- technological innovation capabilities in chinese firms: some empirical findings in Beijing, China // *Research Policy*, - 2004, Vol. 33, № 8. - pages 1123–1140.
114. Robert M. S. A contribution to the theory of economic growth // *The Quarterly Journal of Economics*, - 1956, Vol. 70, № 1. - pp: 65-94.
115. Romer Paul. Endogenous technological change // *Journal of Political Economics*, - 1990, Vol. 98, № 5. - pp: 71-102.
116. Sébastien Lechevalier, Pauline Debanes, Shin Wonkyu. Financialization and industrial policies in Japan and Korea: Evolving complementarities and loss of institutional capabilities / Discussion Paper Series 2016 #01. Working paper on INCAS. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01431783/document>
117. SMEs, Entrepreneurship and Innovation, OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship / Vienna: OECD Publishing, - 2010. - 228 pages.
118. Stefan Lachenmaier, Horst Rottmann. Effects of innovation on employment: A dynamic panel analysis // In *International Journal of Industrial Organization*, 2011, Vol.29, № 2. - pp: 210-220.
119. Suleymanova A.Q. Sustainable industrialization: innovative employment / Proceedings of International Scientific Conference on Sustainable Development Goals. Baku: UN International Conference Organizing Committee, - 2017. - pp: 355-359.
120. T.W.Shultz. Investment in human capital // *The American Economic Review*, - 1961, Vol.51, № 1. - pp. 1-17.
121. Tilman Altenburg. Industrial Policy in Developing Countries Overview and lessons from seven country cases / The Deutsche National bibliothek and German Development Institute. Discussion Paper 4/2011, Bonn, - 2011.
122. www.yoikk.gov.tr – Türkiyə Cumhuriyyəti Sənaye və Texnologiya Nazirliyi İnvestisiya Mühitini Yaxşılaşdırma Koordinasiya Qurumunun rəsmi internet sahifəsi.
123. www.aic.az/az/portfolio - Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi

Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin rəsmi internet səhifəsi.

124. www.anfes.gov.az/files/Hes_2010.pdf - Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun rəsmi internet səhifəsi.
125. www.azerbaijans.com – Azərbaycan haqqında məlumat saytı.
126. www.cbar.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi internet səhifəsi.
127. www.ec.europa.eu/eurostat - Avropa Komissiyasının Statistika İdarəsinin rəsmi internet səhifəsi.
128. www.energy.gov – ABŞ Enerji Departamentinin rəsmi internet səhifəsi.
129. www.globalinnovationindex.org - Qlobal İnnovasiya İndeksi nəşrinin təqdim edildiyi rəsmi internet səhifəsi.
130. www.huquqiaktlar.gov.az - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi.
131. www.oecd.org - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının rəsmi internet səhifəsi.
132. www.oilfund.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun rəsmi internet səhifəsi.
133. www.prezident.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi.
134. www.sciencedirect.com - Böyük Britaniya nəşriyyatı olan Elsevier-in tədqiqat bazasını ehtiva rəsmi internet səhifəsi.
135. www.senaye.gov.az - Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin sənaye üzrə rəsmi internet səhifəsi.
136. www.azstat.gov.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Texnoloji innovasiyalara xərclər, min manat

	Sənayedə texnoloji innovasiyalara xərclər, min manat	Yeni məhsulların, xidmətlərin, yeni proseslərin tətbiqi və işlənməsi	Texnoloji innovasiyalarla əlaqədar maşın və avadanlığın alınması	Yeni texnologiyaların alınması	Proqram vəsaitlərinin alınması	Yeni məhsul buraxılışı üçün istehsal layihələşdirilməsi, digər istehsala hazırlıq növləri və ya onların istehsalı üzrə xidmətlərin və ya metodların tətbiqi	Innovasiya ilə əlaqədar işçilərin öyrədilməsi və hazırlığı	Marketinq tədqiqatları	Texnoloji innovasiyalar	Elmi-tədqiqat və işləmələr	Kənar təşkilatların xidmətlərinin ödənilməsinə çəkilən xərclər	Texnoloji innovasiyalara çəkilən digər xərclər
2002	2130	23,6	1987,3	109,3	0	9,9	0	0	0	0	0	0
2003	79,5	32,5	3,6	33,7	0,2	9,4	0	0	0,06	0	0	0
2004	417,1	131,2	39,4	121,8	0	53,4	0	0	70,8	0	0	0
2005	53273	45	1839,5	50572,6	0	4,6	0	0,82	2,02	0	0	0
2006	1330	786,5	363,4	168,6	0	10,6	0	0	0,6	0	0	0
2007	49620	3799	40001	299	26,3	163,1	49,1	0,3	5283	0	0	0
2008	8020	2528	4525	114,9	465,9	386,7	0	0	0	0	0	0
2009	4619	855,7	2288	1115	7	330,7	0	0	21,6	0	0	0
2010	8139	2551	5053	0	0	300,1	95,6	0	140	0	0	0
2011	31589	3328	25178	585	40	20,5	99,3	0	0	2162	171,8	4,2
2012	9326	529,3	5451	557,7	166,1	16,2	2,5	0	0	2062	0	2,1
2013	13877	9036	2328	770,1	504,8	1011	46	0	0	181,4	0	0
2014	21534	12232	3366	38,5	287,2	5559	40	0	0	11,4	0	0
2015	35179	13283	12765	3022	859,5	5202	37,2	0	0	10,5	0	0
2016	27929	5655	1963	15919	1217	2700	43,2	0	0	11,6	0,2	420
2017	16135,7	7880,1	528,4	158,7	685,3	5300	0	151	0	12,5	4,7	1415
2018	34353,6	11119	4578,5	185,7	957,9	6200	-	-	9944,5	151,1	1	1216,4

Mənbə: www.azstat.gov.az Azərbaycan sənayesi 2018.

Maliyyə mənbələri üzrə tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər, milyon manat

	Tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər, o cümlədən	Büdcə vəsaiti	Büdcədən ənkənar vəsait	Öz vəsaiti	Sifariş çinin vəsaiti	Ali təhsil müəssisələrini saxlamaq üçün büdcə təxsisatları	Xarici mənbə vəsaiti
2005	27,5	21,3	0,4	1,4	3,7	0,0	0,7
2010	92,1	81,8	1,8	6,1	2,1	0,3	0,0
2011	109,8	98,5	0,8	6,9	3,5	0,1	0,0
2012	117,3	104,0	1,8	5,1	6,2	0,2	0,0
2013	122,0	82,9	0,7	5,6	31,5	1,0	0,3
2014	123,8	85,4	0,6	5,6	31,2	0,8	0,2
2015	120,9	79,5	0,4	7,1	33,5	0,5	-
2016	124,7	85,3	0,5	10,8	26,4	1,8	-
2017	129,9	87,3	0,9	13,8	27,8	-	0,1
2018	147,5	101,3	0,8	14,1	31,2	-	-

Mənbə: www.azstat.gov.az (Elm, təhsil və mədəniyyət statistikasını)

Əsas kapitala investisiyaların istiqamətləri, milyon manat

	Məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə investisiyalar	Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə investisiyalar	Yaşayış evlərinin tikintisinə investisiyalar
2005	4262,8	973,0	534,1
2006	4365,1	1425,6	443,7
2007	4838,7	2152,3	480,2
2008	4652,0	4544,7	747,5
2009	3522,1	3552,4	650,5
2010	4821,0	4273,3	811,4
2011	6033,0	5834,5	931,6
2012	7187,8	6850,3	1369,2
2013	8781,6	7882,2	1187,0
2014	9166,0	7393,4	1059,1
2015	9948,2	4978,2	1030,6
2016	12347,3	2666,2	759,4
2017	13013,7	3456,4	960,3
2018	11584,0	4261,9	1399,0

Mənbə: www.azstat.gov.az

Qənaətin mənbələr üzrə dinamikası, milyon manatla

	Qeyri-maliyyə müəssisələri	Maliyyə təşkilatları	Dövlət idarəetməsi	Ev təsərrüfatları	Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri - kommərsiya təşkilatları
2005	2668,8	167,0	1052,3	1673,4	-25,4
2006	5639,2	162,7	2383,0	833,8	-33,1
2007	8315,6	440,6	4050,0	445,8	-9,8
2008	5067,6	595,3	14401,7	451,9	12,0
2009	5342,5	868,4	8022,6	598,8	6,6
2010	5623,4	670,3	12534,0	615,8	31,5
2011	7102,4	928,2	15373,5	1354,7	41,0
2012	9399,0	723,1	13180,2	1369,2	9,0
2013	8411,3	1309,9	13897,0	1641,2	74,0
2014	8443,1	1763,8	12815,0	1605,2	0,5
2015	6859,3	1431,9	8106,3	-705,3	-1,1
2016	6034,4	974,3	8449,7	-1224,7	-4,3
2017	10106,7	980,0	10750,5	-727,2	-8,3

Mənbə: www.azstat.gov.az (Milli hesablar sistemi)

Kredit təşkilatlarında yerləşdirilmiş depozit və əmanətlər, milyon manat

	Ümumi	Ev təsərrüfatları	Maliyyə təşkilatları	Qeyri-maliyyə təşkilatları
2005	1368	494,5	-	874,2
2006	2162	819,5	-	1342,7
2007	4127,2	1468,4	493,2	2165,5
2008	6460,2	1905,3	1699,5	2855,5
2009	6379,1	2334,9	1725,0	2319,3
2010	7625,8	3029,8	2177,0	2419,0
2011	9447,0	4119,8	2519,5	2807,6
2012	10699,2	5113,4	2783,0	2802,9
2013	12475,8	6395,8	3261,5	2818,4
2014	15453,4	7188,4	4298,1	3966,9
2015	23431,4	9473,9	6358,8	7630,4
2016	22091	7448,7	5528	9114,3
2017	20599,1	7561,2	1935	11102,9
2018	8375,4	1547,7	11947,4	21870,4
2019	8637,9	1726,7	14381,5	24746,0

Mənbə: www.azstat.gov.az

İqtisadiyyatın sahələri üzrə kreditlər, milyon manat

	Ticarət və xidmət	Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar kimya	Kənd təsərrüfatı və emal	İnsaat və emal	Sənaye və istehsal	Nəqliyyat rabitə	Ev təsərrüfatları
2005	361,0	181,4	97,6	82,2	83,3	128,2	389,2
2006	647,2	92,2	136,5	152,5	192,6	214,9	778,0
2007	1194,0	302,0	197,2	312,3	308,0	469,6	1657,2
2008	1911,3	8555,7	261,5	461,4	427,5	669,1	2334,9
2009	1834,0	1522,0	394,8	576,5	536,9	520,4	2328,9
2010	2206,8	984,0	441,3	660,6	682,4	454,4	2700,8
2011	2744,4	289,7	466,7	875,3	582,9	409,7	3315,0
2012	2649,3	396,7	546,2	1270,3	1297,6	429,1	4316,7
2013	2219,9	288,2	733,3	2362,6	1516,4	506,0	6214,7
2014	2680,7	195,8	847,3	2555,1	2027,8	736,0	7731,8
2015	3158,0	316,5	508,1	3063,2	1948,3	1465,6	8383,6
2016	2467	596,2	441,3	1908,6	1265,6	1271,1	5858,7
2017	2069,2	315,5	429,2	546,2	621,2	1126,7	4606,5
2018	2379,5	419,2	470,0	388,8	706,6	1370,7	5319,6
2019	2491,3	619,4	543,4	477,1	872,6	1204,3	6978,7

<https://www.cbar.az/assets/3579/2.8.pdf>

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının mənbələri, milyon manat

	Dövlət bankları	Özəl banklar	Qeyri-bank kredit təşkilatları
2005	748,3	653,1	39,6
2006	1068,3	1229,7	64,7
2007	1990,7	2563,0	128,1
2008	3027,5	3989,0	174,8
2009	3911,7	4318,7	177,0
2010	3901,9	5069,9	191,6
2011	3300,0	6298,8	251,5
2012	4137,1	7785,5	321,1
2013	5300,4	9689,4	433,1
2014	6143,8	11873,6	525,2
2015	7289,3	13875,2	566,0
2016	5749,2	10222,0	473,4
2017	1916,2	9421,4	420,2
2018	2098,4	10529,8	392,0
2019	2561,5	12339,4	397,2

Mənbə: www.azstat.gov.az

Mənfəət norması, faizlə

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi iqtisadiyyat üzrə mənfəət norması	0,37	0,45	0,51	0,54	0,49	0,52	0,55	0,52	0,51	0,48
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	0,50	0,51	0,54	0,54	0,50	0,51	0,47	0,47	0,48	0,48
Mədəncixarma sənayesi	0,74	0,81	0,87	0,89	0,86	0,88	0,88	0,87	0,86	0,85
Emal sənayesi	0,13	0,15	0,18	0,21	0,29	0,25	0,22	0,21	0,21	0,22
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	0,03	0,04	0,05	0,16	0,12	0,14	0,38	0,42	0,43	0,37
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0,01	0,12	0,07	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01
Tikinti	0,24	0,28	0,32	0,33	0,31	0,36	0,36	0,37	0,38	0,38
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	0,35	0,38	0,33	0,40	0,41	0,36	0,39	0,39	0,41	0,42
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	0,10	0,20	0,34	0,44	0,48	0,45	0,50	0,45	0,38	0,34
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	0,29	0,37	0,41	0,49	0,48	0,48	0,56	0,53	0,54	0,54
İnformasiya və rabitə	0,36	0,43	0,43	0,44	0,44	0,40	0,39	0,40	0,40	0,33
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	0,15	0,26	0,43	0,51	0,52	0,16	0,34	0,47	0,50	0,56
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	0,01	0,12	0,26	0,37	0,45	0,54	0,54	0,56	0,58	0,54
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	0,02	0,16	0,01	0,10	0,20	0,16	0,23	0,16	0,18	0,19
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	0,03	0,05	0,02	0,02	0,09	0,16	0,16	0,13	0,23	0,26
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Təhsil	0,04	0,14	0,05	0,01	0,00	0,04	0,09	0,10	0,16	0,17
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	0,13	0,23	0,05	0,12	0,23	0,18	0,19	0,29	0,33	0,36
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	0,09	0,13	0,01	0,11	0,27	0,08	0,22	0,30	0,35	0,36
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	0,24	0,20	0,02	0,31	0,40	0,62	0,54	0,52	0,57	0,59

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə məşğulluq səviyyəsi, min nəfər

	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	4062,3	4329,1	4521,2	4602,9	4671,6	4759,9	4822,1
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1573,6	1655,0	1677,4	1691,7	1698,4	1729,6	1752,9
Mədəncixarma sənayesi	42,3	41,5	42,3	41,5	39,1	38,1	37,9
Emal sənayesi	198,4	208,9	224,1	227,1	229,8	242,2	249,1
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27,9	30,6	32,3	29,8	27,1	27,3	27,5
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	23,9	25,2	25,7	25,8	25,4	30,6	30,8
Tikinti	211,9	287,5	325,5	334,1	336,4	343,8	347,9
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	634,8	626,7	664,0	681,9	693,7	699,6	705,9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	174,6	179,1	183,8	185,1	197,1	198,4	201,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	25,1	46,9	49,2	55,7	61,5	68,4	73,5
İnformasiya və rabitə	32,3	55,8	58,1	59,2	60,3	61,2	61,7
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	18,1	24,4	30,6	32,8	33,0	27,1	26,9
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	82,1	69,6	79,4	85,6	89,7	88,0	88,8
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	43,4	45,6	56,3	58,5	59,6	68,4	73,5
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	38,7	46,5	52,4	53,7	55,2	57,1	58,0
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	256,6	279,1	282,3	285,2	287,3	285,4	284,2
Təhsil	345,1	349,8	366,2	367,3	373,5	374,8	377,8
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	188,8	170,3	171,8	176,5	180,8	185,6	189,0
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	52,4	59,6	61,8	67,8	69,6	77,4	80,6
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	92,3	127,0	138,0	143,6	154,1	156,9	155,1

Mənbə: www.azstat.gov.az

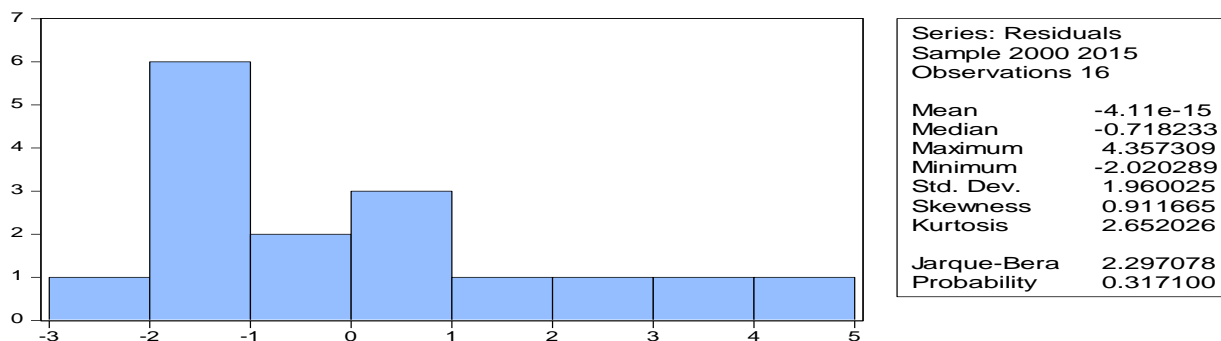
Əlavə 10.

İnnovasiyalara mane olan amillər (2019-cu il)

2019	Müəssisələrin sayı		
	əsas və ya həlledici	əhəmiyyətli	az əhəmiyyətli
İqtisadi amillər			
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	23	32	10
dövlət tərəfindən maliyyə dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	15	12	21
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	6	22	13
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	19	22	11
yüksək iqtisadi risk	16	15	15
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	6	20	24
İstehsal amilləri			
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	10	21	12
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	4	14	27
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	3	13	19
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	1	10	21
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	2	16	17
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	1	5	24
Digər səbəblər			
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	1	11	18
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ- hüquqi sənədlərin olmaması	2	12	16
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	2	9	18
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s.,, xidmətlərinin) inkişaf etməməsi	2	11	17
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	3	14	16

Mənbə: www.azstat.gov.az

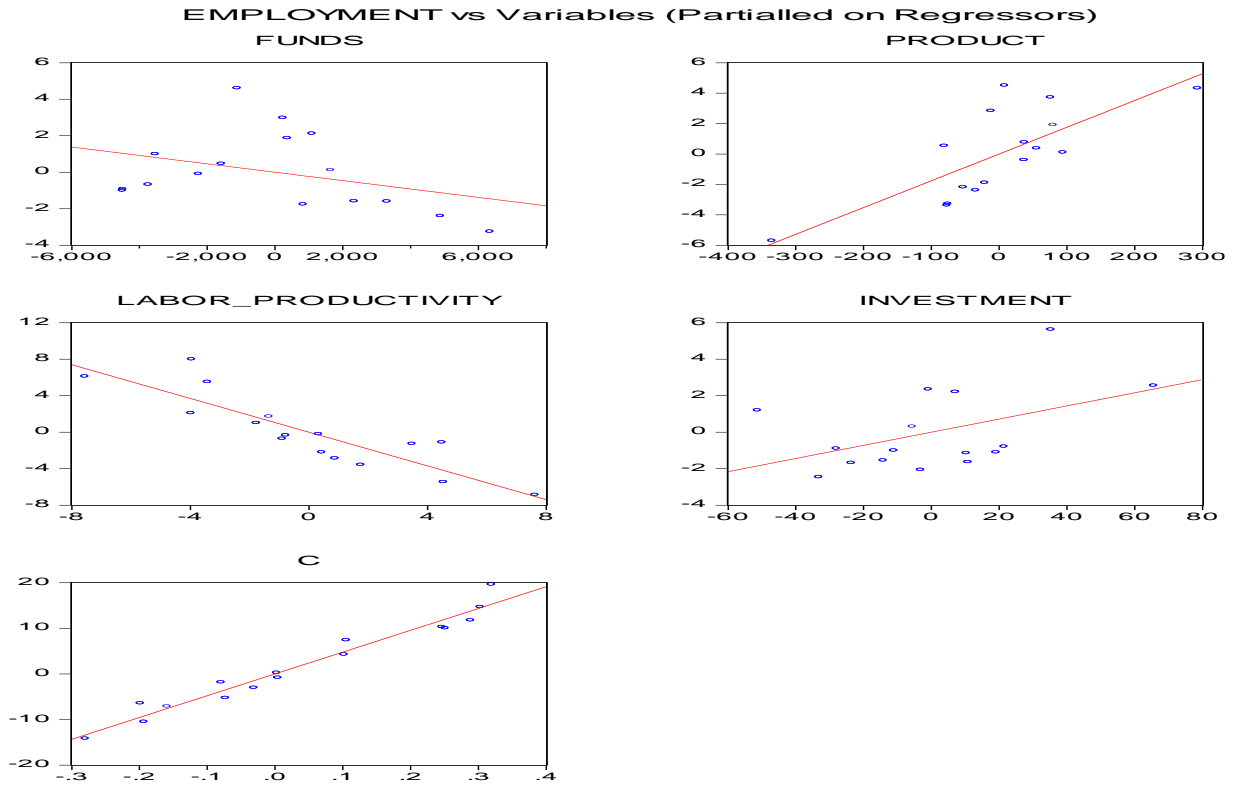
Aşağı texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin qurulması, təsir əmsallarının müəyyən edilməsi və proqnoz modelinin əsaslandırılmasında istifadə edilmiş E-views 7 tətbiqi program paketi nəticələri

Aşağı texnologiyalı sənayedə məşğulluğun normal paylanması

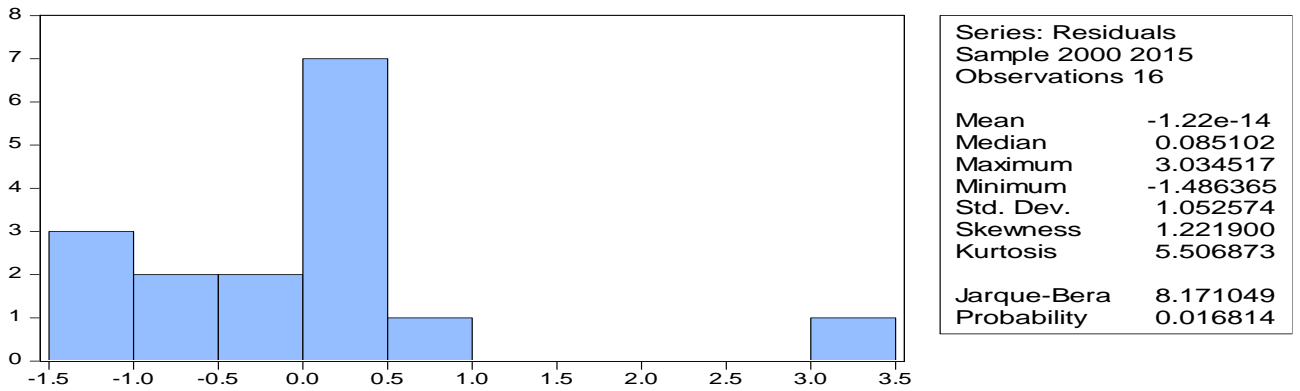
Sample: 2000 2015
Included observations: 16

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
, ***,	, ***,	1	0,381	0,381	2,7811	0,095
, *,	, ,	2	0,101	-0,051	2,9905	0,224
, *,	, **,	3	-0,173	-0,227	3,6500	0,302
, **,	, *,	4	-0,309	-0,197	5,9347	0,204
, **,	, *,	5	-0,313	-0,140	8,5048	0,131
, **,	, **,	6	-0,326	-0,230	11,567	0,072
, **,	, *,	7	-0,210	-0,145	12,976	0,073
, *,	, *,	8	-0,093	-0,138	13,287	0,102
, *,	, ,	9	0,146	0,047	14,170	0,116
, **,	, ,	10	0,246	0,000	17,065	0,073
, *,	, *,	11	0,127	-0,192	17,987	0,082
, *,	, ,	12	0,088	-0,058	18,542	0,100

Əlavə 12.

Orta-aşağı texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin qurulması, təsir əmsallarının müəyyən edilməsi və proqnoz modelinin əsaslandırılmasında istifadə edilmiş E-views 7 tətbiqi proqram paketi nəticələri

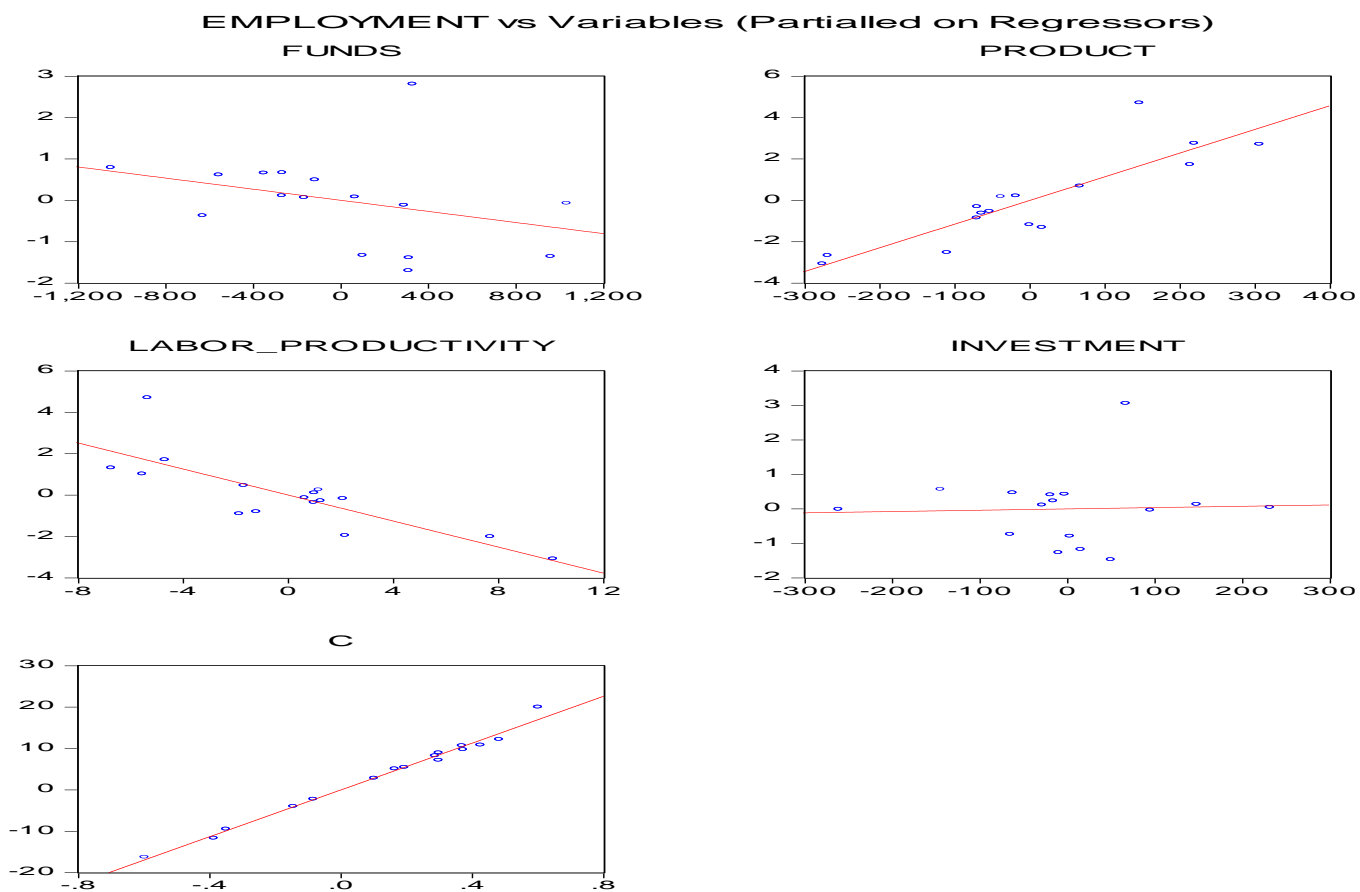

Orta-aşağı texnologiyalı sənayedə məşğulluğun normal paylanması

Sample: 2000 2015

Included observations: 16

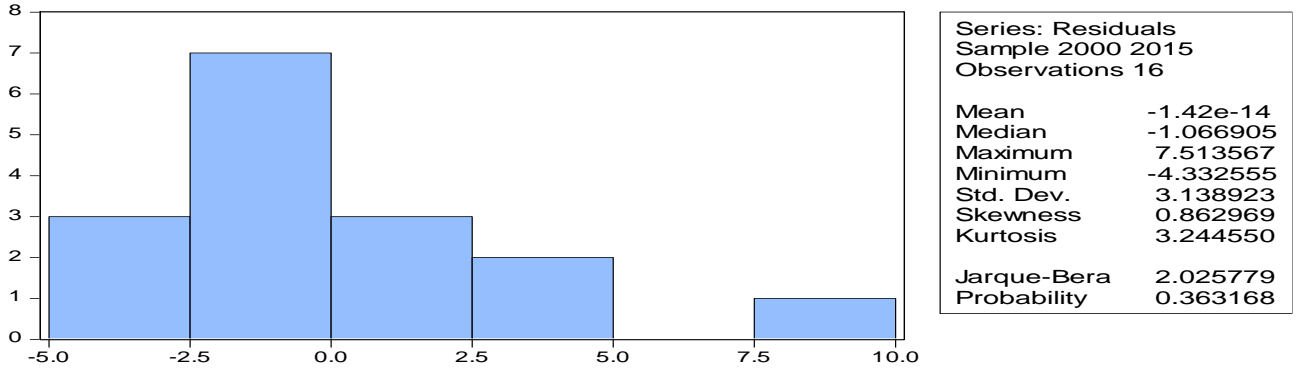
	Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	*	*	-0,141	-0,141	0,3831	0,536
2	*	*	-0,154	-0,177	0,8697	0,647
3	**	**	-0,274	-0,342	2,5299	0,470
4		**	-0,057	-0,243	2,6086	0,625
5	*	*	0,108	-0,108	2,9114	0,714
6		*	0,071	-0,112	3,0546	0,802
7			0,063	-0,033	3,1797	0,868
8	*	*	-0,164	-0,194	4,1493	0,843
9			0,038	-0,038	4,2087	0,897
10		*	-0,031	-0,100	4,2540	0,935
11		*	0,008	-0,142	4,2576	0,962
12			0,073	-0,030	4,6388	0,969

Əlavə 13.

Orta-yüksək texnologiyalı sənayedə ekonometrik modelin qurulması, təsir əmsallarının müəyyən edilməsi və proqnoz modelinin əsaslandırılmasında istifadə edilmiş E-views 7 tətbiqi proqram paketi

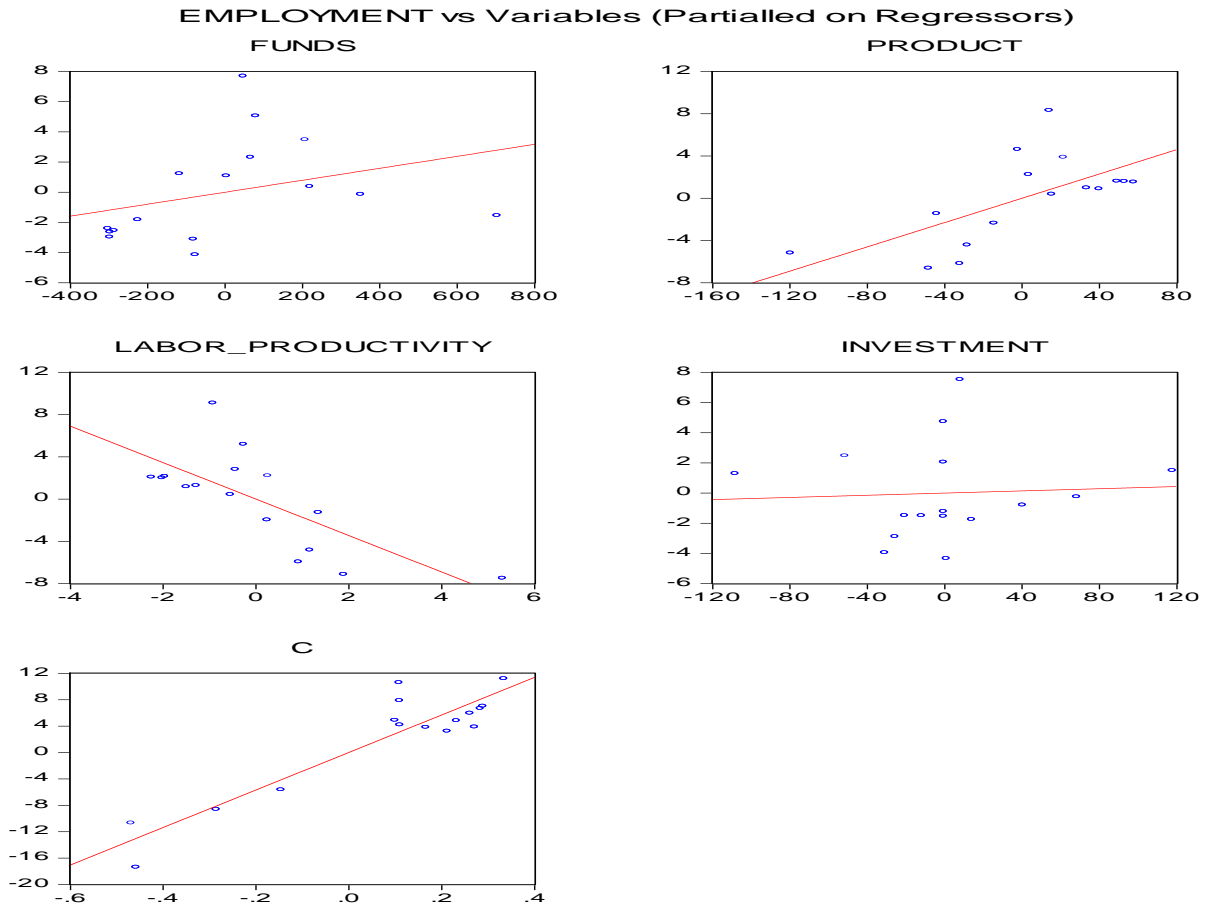
nəticələri

Orta-yüksək texnologiyalı sənayedə məşğulluğun normal paylanması

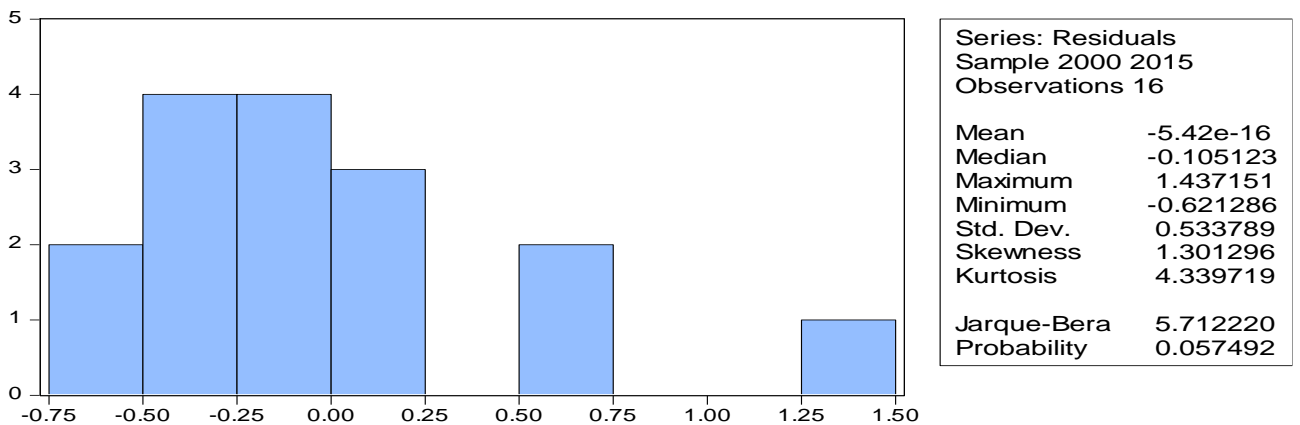
Sample: 2000 2015
Included observations: 16

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
, ***,	, ***,	1	0,471	0,471	4,2616	0,039
, ,	, **,	2	0,061	-0,207	4,3374	0,114
, * ,	, ,	3	-0,101	-0,051	4,5637	0,207
, * ,	, ,	4	-0,121	-0,040	4,9134	0,296
, * ,	, ,	5	-0,070	-0,002	5,0424	0,411
, ,	, ,	6	-0,061	-0,059	5,1487	0,525
, ** ,	, **,	7	-0,208	-0,230	6,5267	0,480
, ** ,	, * ,	8	-0,297	-0,146	9,7024	0,287
, ** ,	, * ,	9	-0,247	-0,085	12,204	0,202
, * ,	, ,	10	-0,123	-0,052	12,933	0,227
, ,	, ,	11	0,035	0,027	13,003	0,293
, ,	, * ,	12	-0,009	-0,179	13,010	0,368

Əlavə 14.

Yüksək texnologiyalı sənaye ekonometrik modelin qurulması, təsir əmsallarının müəyyən edilməsi və proqnoz modelinin əsaslandırılmasında istifadə edilmiş E-views 7 tətbiqi program paketi nəticələri

Yüksək texnologiyalı sənayedə məşğulluğun normal paylanması

Sample: 2000 2015
 Included observations: 16

	Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	*	*	0,162	0,162	0,5051	0,477
2	**	**	-0,230	-0,263	1,5920	0,451
3	**	*	-0,234	-0,159	2,8034	0,423
4			-0,022	-0,013	2,8153	0,589
5		*	-0,033	-0,134	2,8439	0,724
6			0,059	0,044	2,9444	0,816
7		*	-0,016	-0,084	2,9524	0,889
8			-0,035	-0,039	2,9963	0,935
9			-0,026	-0,020	3,0238	0,963
10	*	**	-0,172	-0,244	4,4508	0,925
11			-0,043	0,003	4,5561	0,951
12	*		0,168	0,072	6,5785	0,884

EMPLOYMENT vs Variables (Partialled on Regressors)

